

ISSN : 2458-7680

E-ISSN : 2458-9705

KAREN

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Karadeniz Technical University
The Journal of Institute of Black Sea Studies

Yıl/Year : 2024

Cilt/Volume : 10

Sayı/Number : 21

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2024 CİLT / VOLUME: 10 SAYI / NUMBER: 21

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / *Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by*

Prof. Dr. İsmail KÖSE

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

EDİTÖR / EDITOR

Doç. Dr. Volkan AKSOY

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

ALAN EDİTÖRLERİ / FIELD EDITORS

Arkeoloji - Sanat Tarihi / Archaeology - Art History

Doç. Dr. Serkan DEMİREL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Deniz Bilimleri / Marine Sciences

Prof. Dr. Ertuğ DÜZGÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dil ve Edebiyat / Languages and Literature

Doç. Dr. Muzaffer UZUN

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

İktisadî ve İdari Bilimler / Economic and Administrative Sciences

Prof. Dr. Rahmi YAMAK

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Mimarlık ve Çevre Bilimleri / Architecture and Environmental Sciences

Prof. Dr. Cenap SANCAR

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Sosyoloji / Sociology

Doç. Dr. Hüseyin YADİGAROĞLU

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Tarih / History

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Uluslararası İlişkiler / International Relations

Doç. Dr. Bülent ŞENER

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

DİL SORUMLULARI / LANGUAGE MANAGERS

Prof. Dr. Bahadır GÜNEŞ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Bayram SEVİNÇ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Murat ARSLAN
☞ Akdeniz Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Coşkun ERÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Murat KEÇİŞ
☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Dilek BEYAZLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV
☞ Russian Academy of Sciences / RUSSIA	Prof. Dr. Necmettin AYGÜN
☞ Aksaray Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR
☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üni. / TÜRKİYE	Prof. Dr. Özgür YILMAZ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE
☞ University of Melbourne / AUSTRALIA	Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
☞ Trabzon Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Haşim KARPUZ
☞ Karatay Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ
☞ Samtskhe-Javakheti State Uni. / GEORGIA
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Rustam SHUKUROV
☞ Lomonosov Moscow State Uni. / RUSSIA
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Süleyman ERKAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU
☞ Yıldız Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Şerife TALİ
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ
☞ Kastamonu Üniversitesi / TÜRKİYE	Assoc. Prof. Dr. Liliana Elena BOSCAN
☞ Bucharest University / ROMANIA
Prof. Dr. Mesut ÇAPA
☞ Ankara Üniversitesi / TÜRKİYE	Doç. Dr. Vahit GÜNTAY
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE
☞ Tbilisi State University / GEORGIA
Prof. Dr. Ali AKAR
☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Nedim İPEK
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Oktay BELLİ
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN
☞ University of Oslo / NORWAY	Prof. Dr. Osman KARATAY
☞ Ege Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN
☞ Rutgers University / USA
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
☞ Sakarya Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Sergey P. KARPOV
☞ Lomonosov Moscow State University / RUSSIA
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ
☞ Paris- INALCO / FRANCE	Prof. Dr. Salim GÖKÇEN
☞ Erzincan Binali Yıldırım Üni. / TÜRKİYE
Prof. Dr. Feridun EMECEN
☞ 29 Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Sercan EROL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI
☞ Bilkent Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Sezai BALCI
☞ Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ
☞ İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal SAYLAN
☞ Ordu Üniversitesi / TÜRKİYE	Prof. Dr. Ülkü ELİUZ
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Kenan İNAN
☞ Erzincan Binali Yıldırım Üni. / TÜRKİYE	Doç. Dr. Osman EMİR
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ
☞ Samsun Üniversitesi / TÜRKİYE	Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN
☞ Bursa Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE	Doç. Dr. Serkan DEMİREL
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
☞ Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE	Öğr. Gör. Veysel USTA
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL/YEAR: 2024 CİLT/VOLUME: 10 SAYI/NUMBER: 21

HAKEMLER / REFEREES

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU**
☞ Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Adnan ÇEVİK**
☞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Prof. Dr. Bülent KARA**
☞ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
- Prof. Dr. İsmail KÖSE**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Şengül YALÇINKAYA**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Doç. Dr. Cihad CİHAN**
☞ Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Doç. Dr. Firdevs Kulak TORUN**
☞ Atatürk Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Doç. Dr. Mehmet Sami BAYRAKTAR**
☞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Doç. Dr. Muhammed Hüseyin MERCAN**
☞ Marmara Üniversitesi
- Doç. Dr. Mustafa GÜLEN**
☞ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- Doç. Dr. Nasrullah UZMAN**
☞ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Özlem Yıldırım KIRIŞ**
☞ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
- Doç. Dr. Rahman DAĞ**
☞ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
- Doç. Dr. Vahit GÜNTAY**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Asım DİVLELİ**
☞ Samsun Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Aslan NAYEB**
☞ Yeditepe Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Göktuğ KIPRIZLI**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Güneş Mutlu AVİNÇ**
☞ Muş Alparslan Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Miraç TOSUN**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Saadet GÜNDOĞDU**
☞ Samsun Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin USTA**
☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Uzman Oğuz ERDUR**
☞ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

ETİK KURALLARA UYGUNLUK / COMPLIANCE WITH ETHICAL RULES

Yayımlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

"Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.

Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.

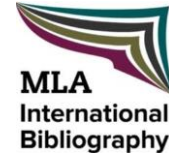
Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring "Ethics Committee Decision" and this approval should be stated and documented in the paper.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / INDEXES

KAREN TÜBİTAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan ve senede iki kez yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is a peerreviewed journal indexed by TUBITAK Ulakbim TRDizin, Index Copernicus, Central and Eastern European Online Library (E3), International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index ResearchBib, MLA International Bibliography, Türk Eğitim İndeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD and published twice a year.

Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Kapak Tasarım ve Dizgi / Cover Design and Typesetting

Doç. Dr. Yüksel KÜÇÜKER

☞ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Trabzon/TÜRKİYE

Yazışma Adresi / Correspondence

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
61080, Trabzon / TÜRKİYE

*Institute of Black Sea Studies,
Karadeniz Technical University,
61080, Trabzon / TURKIYE*

Tel: +90 462 377 42 37
Fax: +90 462 325 86 88
<http://www.ktu.edu.tr/karen>
<http://dergipark.gov.tr/karen>
karen@ktu.edu.tr
karen.dergiler@gmail.com
karen@yaani.com

ISSN: 2458-7680
E-ISSN: 2458-9705

Haziran / June 2024, Trabzon / TÜRKİYE

Baskı / Printing

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası / Karadeniz Technical University Printing Office

Tel: +90 462 377 21 44

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Özgür TÜFEKÇİ Russia-China Rivalry in Central Asia and the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) <i>Orta Asya'da Rusya-Çin Rekabeti ve Şanhay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)</i>	1-12	Uls. İlişkiler / Int. Relations
Adem DAĞ Rize ve Trabzon'un Boşanma Oranlarının Karşılaştırılması <i>Comparison of Divorce Rates in Rize and Trabzon</i>	13-25	Sosyoloji / Sociology
Gülay AKIN Ethnocultural Identity in the Absence of Ethnolinguistic Vitality: A Study of Hemshin Heritage Communities in Turkey's Eastern Black Sea Region <i>Etnodilbilimsel Canlılığın Yokluğunda Etnokültürel Kimlik: Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Hemşin Miras Toplulukları Üzerine Bir Çalışma</i>	27-38	Sosyoloji / Sociology
Hasan AKSOY 6. Yüzyıl Bizans-Sasani Savaşlarına Alan ve Hun Savaşçılarının Katılımı: Lazika Savaşı (541-562) Örneği <i>Participation of Alan and Hun Warriors in the 6th Century Byzantine-Sassanian Wars: The Lazic War (541-562)</i>	39-49	Tarih / History
Mustafa BOSTANCI Arap Yarımadası'nın Güneyinde Bir Hâkimiyet Mücadelesi: 1934 Hicaz-Yemen Harbi <i>A Struggle for Domination in the South of the Arabian Peninsula: 1934 Hejaz-Yemen War</i>	51-76	Tarih / History
İrem BEKAR - Tolga CÜRGÜL Evaluation of User-Building Interaction in Refunctioned Traditional Houses Through Online Comments: Trabzon Ortamahalle Example <i>Yeniden İşlevlendirilen Geleneksel Konutlarda Kullanıcı-Yapı Etkileşiminin Çevrimiçi Yorumlar Üzerinden Değerlendirilmesi: Trabzon Ortamahalle Örneği</i>	77-93	Mimarlık / Architecture
Serap Faiz BÜYÜKÇAM - Hande EYÜBOĞLU Kırda Sıra Dışı Bir Yapı: Baksı Müzesi <i>An Extraordinary Building in the Rural: Baksi Museum</i>	95-104	Mimarlık / Architecture
Sevde DİNÇER - Hare KILIÇASLAN Kırsal Ev Girişlerinin Sürmene-Gültepe Köyü Örneğinde Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Rural House Entrances in the Case of Sürmene-Gültepe Village</i>	105-125	Mimarlık / Architecture
Vedia Derda TAŞAR İki Tüccar Bir Çarşı: Bafra Tütün Çarşısının Mekansal Tarihi <i>Two Traders One Bazaar: The Spatial History of Bafra Tobacco Bazaar</i>	127-144	Mimarlık / Architecture
KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN		

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir. / All articles published in this issue are research articles.

Bu sayıda etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirecek makale bulunmaktadır. / There are articles in this issue requiring ethical committee permission and/or legal/special permission.

Tüfekçi, Özgür, “Russia-China Rivalry in Central Asia and the Shanghai Cooperation Organisation (SCO)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/21, ss.1-12.
DOI: 10.31765/karen.1466149

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Doç. Dr.,

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE

✉ ozgurtufekci@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-4335-2909

Keywords: The Shanghai Cooperation Organization, Russia, China, Rivalry

Anahtar Kelimeler: Şanhay İşbirliği Örgütü, Rusya, Çin, Rekabet

RUSSIA-CHINA RIVALRY IN CENTRAL ASIA AND THE SHANGHAI COOPERATION ORGANISATION (SCO)**

Özgür TÜFEKÇİ**

Abstract: The SCO was initially organised as the Shanghai Five in 1996. Along with Uzbekistan's membership in 2001, it was renamed the Shanghai Cooperation Organization (SCO). The main aim of the Organisation is to strengthen mutual trust and friendship between the member states. The SCO has deliberately restricted its own authority so that it lacks the power to enforce any specific actions on its members. This statement accurately portrays the situation since the two primary powers of the organisation - China and Russia, who were founding members - have conflicting plans for the region. Any effort that benefits one of them at the cost of the other is certain to fail. The tensions arising from the competition between these two powers will inevitably increase as their own power surpasses that of a declining America. This weakening threat, which initially solidified their alliance of convenience, combined with various shocks during this delicate transition period, will almost certainly result in the complete disappearance of any form of cooperation between the two powers. In this case, the study aims to identify the role of the Russia-China rivalry in Central Asia through the activities of the Shanghai Cooperation Organisation.

ORTA ASYA'DA RUSYA-ÇİN REKABETİ VE ŞANHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ŞİÖ)

Öz: ŞİÖ, ilk olarak 1996 yılında Şanhay Beşlisi olarak örgütlendi. 2001 yılında Özbekistan'ın üye olmasıyla birlikte Şanhay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olarak yeniden adlandırıldı. Örgütün temel amacı üye devletler arasında karşılıklı güven ve dostluğu güçlendirmektir. ŞİÖ, kendi yetkisini kasıtlı olarak kısıtlayarak üyelerine yönelik herhangi bir aksiyon uygulama yetkisini ortadan kaldırmıştır. Bu açıklama, örgütün iki ana gücünün (kurucu üyeler olan Çin ve Rusya) bölgeye yönelik çelişkili planlara sahip olması nedeniyle durumu çok doğru bir şekilde ortaya koyuyor. Böylece birine yarar sağlayacak, diğerinin zararına olacak herhangi bir çabanın başarısızlıkla sonuçlanması kesindir. Bu iki güç arasındaki rekabetten kaynaklanan gerilimler, kendi güçleri Amerika'ninkini aştıkça kaçınılmaz olarak artacaktır. Başlangıçta çıkar ittifaklarını güçlendiren bu zayıflayan tehdit, bu hassas geçiş döneminde çeşitli şoklarla birleşince, neredeyse kesin olarak iki güç arasındaki her türlü işbirliğinin tamamen ortadan kalkmasıyla sonuçlanacaktır. Bu bağlamda,

Geliş Tarihi / Received Date: 06.04.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.05.2024

makale, Şangay İşbirliği Örgütü'nün faaliyetleri üzerinden Rusya-Çin rekabetinin Orta Asya'daki rolünü tespit etmeyi amaçlamaktadır.

1. A Tool to Enhance Trust and Cooperation: The Shanghai Cooperation Organisation

The Treaty on Deepening Military Trust in Border Regions, which established the Shanghai Five, was signed in Shanghai on 26 April 1996 by the heads of state of China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, and Tajikistan. In a meeting held in Moscow on 24 April 1997, the countries above ratified the Treaty on Reduction of Military Forces in Border Regions. Following that meeting, a declaration regarding a "multipolar world" was jointly signed by Chinese President Jiang Zemin and Russian President Boris Yeltsin on 20 May 1997.

In 2001, following the 9/11 attacks, China and Russia acted together to address terrorism and the security vacuum in Central Asia, which could pose a security risk for them with regard to populations that could be radicalised or vulnerable to radicalisation by extremist organisations.¹ The year 2001 marked Uzbekistan's accession to the SCO, and 2002 saw the signing of the SCO Charter. Today, the SCO has risen as a full-fledged anti-hegemonic, non-western international organisation, countering American influence among its members, as well as international terrorism. Preserving harmony among its constituents, whose existence is imperilled by the colour revolutions, has emerged as a primary concern on the SCO agenda. When heads of state of the SCO met in 2005, the general concern about the political unrest in the countries was coupled with the dissatisfaction with the US bases in Kyrgyzstan and Uzbekistan. In addition, the member countries have conducted anti-terrorist military exercises since 2003.²

Although Russia and China share the goal of limiting American influence in the region, they hold slightly divergent expectations regarding the SCO. The Security Council of China assumes lesser significance in safeguarding Central Asia than China, which attempts to manipulate the organisation for its own economic gain. Nonetheless, the SCO is vital for Russia because it facilitates dialogue between Russia and China, its principal adversary in Central Asia, allowing Russia to manage confrontations with China. Russia has advocated strengthening the SCO as a formidable international political organisation. In this regard, it, along with China, advocated for Iran's participation as a significant anti-Western actor in the organisation; however, complete membership was withheld from Iran due to Western sanctions.³

Despite the SCO being a nascent alliance, it has garnered significant interest since its inception, mostly from China and Russia. Additionally, the group comprises the former Soviet Socialist Republics of Central Asia, including Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan. Despite the fact that Turkmenistan has chosen not to participate thus far, the membership list has been rejuvenated by the addition of Pakistan and India. The membership of the SCO encompasses 80 per cent of Eurasia's total land area and nearly 50% of the world population. As of 2022, its combined GDP was around 30% of global GDP.

Hence, the SCO wields significant power, which it actively employs to foster confidence and cooperation among member nations while also facilitating collaboration in energy, trade, transportation, and several other domains. Additionally, the organisation aims to collectively work towards maintaining peace, security, and stability in the region. However, it cannot be assumed that the goals stated on the organisation's website align with its true intentions. There are compelling arguments suggesting that the SCO may not succeed in achieving its actual objectives. The SCO's leading members, China and Russia, view the control of Central

¹ Tsygankov, 2016: 159

² Donaldson and Nadkarni, 2014.

³ Bolt and Cross, 2018.

Asia and its energy resources as vital elements of their national goals. In this sense, they view the SCO as a useful means to achieve that control. As the world approaches multipolarity and the former American hegemon declines, the rivalries will continue to escalate.⁴ Russia will endeavour to impede its own decline, while China will solidify its newfound dominance. Consequently, the SCO would be rendered ineffective as both nations strive to weaken each other's control in Central Asia.

2. The Trajectory of Russian Foreign Policy towards Central Asia

Russia exerted a substantial influence in Central Asia/Turkistan and disseminated its diaspora and culture in the region from the 1800s until the dissolution of the Soviet Union in the 1990s. Russian President Vladimir Putin characterised this event as the most momentous geopolitical catastrophe of the twentieth century.⁵

Geographically open and geopolitically precarious in the post-Soviet era, Central Asia (Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan-Associate state to the CIS, Uzbekistan) was endowed with abundant natural resources that fuelled a power struggle between Russia and the United States, and more recently, between Russia, China, and the United States. Security is a concern for the authorities of the region that maintains close political ties with Moscow in regard to Islamic radicalism. Political stability and economic growth in the region are of the utmost importance to Russia, which is attempting to solidify its hegemony there. Russian endeavours to bolster its hegemony in Central Asia run concurrently with its aspirations to become a great power. Central Asia furnishes Russia with the sphere of influence required to attain regional superpower status, comparable to that of the United States in the West and China in the East.⁶

In recent decades, Russia, possessing about one-fifth of the global gas reserves and being the third-largest oil producer, has strategically and systematically sought to exploit energy as a weapon. This is consistent with a broader Russian strategy to re-establish its global influence: seize energy resources from its former Soviet colonies and export them to industrialised countries.⁷ This aligns with a wider Russian aim to regain its worldwide influence by acquiring energy resources from its previous Soviet territories and exporting them to developed nations. Both European countries, including Germany, rely on Russia for approximately 20% of their energy imports. Similarly, China has experienced a 19% increase in Russian energy imports, which is expected to rise further due to the construction of new pipelines.⁸ Russia might subsequently resume the cycle by employing the profits from these transactions and the influence it has acquired to strengthen its dominance over energy resources in its neighbouring countries. Given the significant size of its energy reserves and the vulnerability of the countries in the area, Central Asia is an evident centre of attention for Moscow.

The second economic aspect of concern relates to the cultivation of opium in the southern border regions. Until 2022, Afghanistan dominated the world's production of opium poppies and opium. Afghanistan has held the position of being the primary producer of opium, accounting for over 80 per cent of the global opium yield. Opium is mainly used to produce heroin, and 95 per cent of the heroin made from Afghan opium reaches European markets. In April 2022, the Taliban announced a ban on opium poppy cultivation, raising the question of the implications this will have for Europe. The European heroin market is closely bound to the fate of the Afghan opium market as it is almost exclusively supplied with heroin from Afghanistan via Turkish, Iranian and Pakistani organised crime networks. Despite the significant drop from

⁴ Dag and Tufekci, 2023.

⁵ Osborn & Ostroukh, 2021.

⁶ Lo, 2015.

⁷ Tsygankov, 2011.

⁸ He, 2024; Eurostat, 2024.

previously consistently high opium harvests in recent years, the future of Afghanistan's opiate trade remains uncertain as it grapples with economic instability and a humanitarian crisis.⁹ Traffickers and troops returning from the Afghan War of 1979-1989 brought white heroin back to Russia. Consequently, Russia now possesses a very precise awareness of the dangers linked to heroin addiction. Given that many trafficking routes to Europe still traverse Central Asia and Russia, it is in Russia's national interest to eliminate the illicit product as close to its origin as possible.¹⁰

This southern menace not only affects it personally, but it also incites a paternalistic imperative to protect the homeland. When the factions come together, they create a powerful political alliance: neo-Soviets and ultra-nationalists compete to regain control over former Soviet territories and those of its tsarist predecessor; energy oligarchs aim to increase their financial profits by merging with their competitors; the extensive civil service heavily depends on a large government to carry out its operations; and nationalists want Russia to regain its influence on the global stage. Without a doubt, this partnership obstructs the Russian government's capacity to pursue goals that go beyond its push into Central Asia.¹¹

3. The Trajectory of Chinese Foreign Policy towards Central Asia

China possesses geopolitical and commercial interests in Central Asia. Their main priorities are to protect China's sovereignty and avoid a repetition of the period known as the "Century of Humiliation"¹². Central Asia is strategically important for attaining these aims because of its closeness to significant energy resources and its historical significance as a base for separatists seeking to split the eastern region of Xinjiang. The geopolitical entity encompassing Central Asia garnered immediate focus after the Soviet Union's dissolution in 1991. Due to its strategic geographical position and substantial reserves of oil and gas, Central Asia swiftly emerged as an arena where prominent international political actors and capital engaged in intense competition.¹³

China is a significant producer of energy and other related commodities, in addition to being the largest consumer and importer of energy worldwide. It has a tremendous impact on international energy markets and commerce. In 2022, the Asian superpower defined over a quarter of worldwide consumption. It is also among the top three consumers of wind, solar, oil, gas, and coal, as well as nuclear and hydroelectric power.¹⁴ Currently, 60% of these imports come from OPEC countries, mainly from regions in the Middle East and Northern Africa that are deemed to be more vulnerable.

The energy routes in China are vulnerable to assault or interruption as a result of this layout. The imports are transported either by sea, through the Strait of Hormuz and the Straits of Malacca, two narrow passages that lack close monitoring by American allies, or by land, where they must navigate Iran's rugged mountainous terrain or, more likely, cross the Caucasian mountains and then pass through Russia's territories, which have a history of rivalry and potential future challenges. Both situations are less than ideal for China; using the resources of Central Asia is regarded as a more advantageous choice owing to its nearness to Chinese borders.

⁹ Landay, 2021.

¹⁰ Giommoni, Gundur, and Cheekes, 2020.

¹¹ Umland, 1998.

¹² The "Century of Humiliation" is the period from the beginning of the first Opium War in 1839 to the triumph of the Chinese Communist Party (CCP) in the Chinese civil war in 1949. During this time China's effective territorial control shrank by a third, its millennia-old imperial system collapsed, and the country was riven by internal uprisings, invasion, and civil war (Kaufman, 2010).

¹³ Zhou, He, and Yang, 2020.

¹⁴ Nakhle, 2023.

China strategically positioned itself to gain control of the region's energy resources at an early stage through the implementation of energy export diversification strategies, construction of Sino-Kazakh oil and gas pipelines and China-Central Asian natural gas pipelines. This meant that the oil and gas trade between the two regions had been strengthened. Furthermore, the Chinese government actively participates in direct interference. China successfully compels the Central Asian countries to grant concessions. Beijing has successfully employed a strategy in Africa where they provide loans to struggling countries without any humanitarian conditions in order to divert the government's attention from offers made by the Western/World Bank. Subsequently, in cases when the borrower is incapable of repaying the loan, Beijing absolves the debt in return for political or economic concessions. This covert financial assistance, typically conditioned on the stipulation that a designated amount of the loaned capital is directed towards Chinese businesses, therefore enables China to expand its economic influence and establish domination in the receiving nation.¹⁵

Given this information, it is probable that similar political manoeuvres occurred after China provided billion-dollar loans to the Central Asian republics. Also, China signed \$4 billion worth of agreements and made long-term commitments to Central Asia through the Xi'an Declaration, which was officially adopted at the China-Central Asia Summit on 18-19 May 2023. From 2001 to 2022, China's trade volume with the countries in the region increased from \$1.5 billion to \$70 billion.¹⁶

China's first concession was a pledge to abstain from providing assistance to Uyghur insurgents. China, in an official capacity, consistently rejects any explanation that links Uyghur separatist sentiment to government oppression, instead stating that it is a result of external influence. The size of Uyghur communities in the newly independent Central Asian Republics varies considerably, with the greatest community residing in Kazakhstan and the smallest in Tajikistan. With the exception of the Uyghurs residing in the Ili Valley borderlands, who were annexed by the Russian Empire during the nineteenth century and ultimately settled in present-day Kazakhstan, the majority of Uyghur communities in Central Asia emerged due to the geographical proximity of Xinjiang (East Turkestan) and migrations prompted by both domestic and international affairs within the Uyghur homeland. Historically, the Uyghurs inhabited two primary regions in Central Asia that were densely populated: the Ferghana Valley (Uzbekistan and Kyrgyzstan) and the Semirechye Valley, which is located in Kazakhstan. The two primary Uyghur groups in Central Asia were composed of individuals who migrated from Kashgaria, the southern domain of East Turkestan, and the northern Uyghurs (Taranchi) from the Kulja region. In addition to the regional distribution of the Uyghur population in their respective homelands, the origins of these two communities diverged. Midway through the 1990s, the Uyghur separatist movement peaked in the Central Asian republics, primarily in Kazakhstan and Kyrgyzstan. However, with the formation of the Shanghai Five organisation in 1996 (which later evolved into the SCO in 2001), Central Asian governments were compelled to suppress all local Uyghur political organisations due to intense Chinese pressure. At present, Uyghur public organisations operating in Kazakhstan and Kyrgyzstan are dedicated solely to advancing the socio-economic development of Uyghur communities, education, and culture.¹⁷

China has placed a high importance on fostering economic connections with Central Asia, namely for the benefit of Xinjiang. The belief is that economic progress in the region will diminish the allure of separatism and terrorism, thus ensuring the robust integration of Xinjiang within China. This has resulted in a stimulation of trade with neighbouring countries in Central Asia.

¹⁵ Kurlantzick, 2006.

¹⁶ Oztarsu, 2024.

¹⁷ Kamalov, 2009: 130.

4. New Strategies for an Old Rivalry: China and Russia

Regarding bilateral relations and China's burgeoning status as a great power, China occupies a significant position in Russian foreign policy. China has adhered to the same political position as Russia regarding NATO expansion and operations, the withdrawal of the United States from the Anti-Ballistic Missile Treaty, a unipolar global order dominated by the West since the 1990s, and the colour revolutions.¹⁸ Furthermore, similar to Russia, Western nations have levelled accusations against China's political system on the grounds that it lacks democracy, an assertion that contradicts their conception of state sovereignty. Later adopted by Putin, China was a crucial component of Primakov's strategy to counterbalance the American influence in Asia. The dynamics of Russia-China relations evolved into a pragmatic-realist framework, characterised by the avoidance of a zero-sum game and the recognition of the competing interests of both parties.¹⁹

Moreover, in spite of their tense diplomatic ties with the Western world, both China and Russia highly regard the Western bloc's contribution to international economic and political institutions. They proceed with caution so as to avoid becoming entangled in the conflict between the other and the West. Conversely, the intensifying hostilities between the United States and China grant Russia strategic leverage that it can employ to thwart the unilateral initiatives of the United States and the unbridled escalation of the Chinese threat emanating from the East.

Official relations between Russia and China were re-established in 1991, notwithstanding the Chinese censure of Gorbachev's embrace of Western values. Nevertheless, by means of reciprocal presidential visits throughout Yeltsin's term, the involved nations established a consensus on a collaborative venture and reached a mutually binding accord to restrict the military presence along the Chinese borders of Kazakhstan, Tajikistan, and Kyrgyzstan. To prevent offending the United States, whose support was crucial for the continued development of both nations, they refrained from referring to their relationship as an alliance. The 2001 signing of the Treaty of Good Neighbourliness, Friendship, and Cooperation established the framework for their partnership and the 2004 resolution of the Soviet-era border dispute between Russia and China in the Khabarovsk Krai. Russia and China have been able to establish and partake in international organisations such as the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) in 2001 and BRICS (Brazil, Russia, India, China, and South Africa) in 2010 due to their partnership and collaboration on a number of security and economic issues.²⁰

China and Moscow have maintained a longstanding interest in fostering economic relations. The bilateral trade is, however, unsatisfactory for both China and Russia. During the initial decade of diplomatic ties, economic relations progressed at a moderate rate. However, the anticipated acceleration in the 2000s was once more impeded by the 2008 financial crisis and subsequently rekindled in the 2010s, owing to Russia's energy exports. Oil and gas supplies to China constitute a significant portion of the commerce relationship between Russia and China. After multiple rounds of negotiations aimed at reaching a consensus, crude shipments through the East Siberia-Pacific Ocean pipeline commenced to China in 2011. The volume of these shipments was scheduled to increase over time. To prevent Chinese dominance in Eurasia, Putin supports the Chinese Belt and Road Initiative and seeks to integrate other institutions, including EAEU, ASEAN, and SCO.

A significant driver of economic relations since the 1990s has been the export of Russian munitions to China, which has since implemented technologies appropriated from Russia. Due to the arms trade, China and Russia developed a military-political alliance through joint military

¹⁸ Tufekci and Dag, 2022.

¹⁹ Tufekci, 2020; Tufekci and Birinci, 2020.

²⁰ Donaldson et al., 2014: 294; Tufekci, 2018.

exercises concerning security concerns such as separatism and terrorism. This alliance was crucial to Russia's strategic success.

The populational imbalance between the neighbouring regions of the two countries sets a security problem for Russia. The economic backwardness and the low population of Far East Russia still make it vulnerable to any threat from its overpopulated neighbour. Currently, there is no serious problem of any Chinese demographic pressure towards the Far East since the visa agreement with China to control illegal Chinese immigration to Russia (1994). The agreement aimed to halt Chinese illicit immigration to Russia, which increased after the collapse of the USSR.²¹ The demographic problem of the region raises concerns among Russian politicians and experts, such as warnings against a possible Finlandization of unpopulated Siberia in the future, should the regional balances not shift.²²

On this knowledge and perspective, China and Russia aim to prevent the United States and the European Union from forming solid relationships with the Central Asian countries. Following the events of 11 September 2001 and the subsequent US invasion of Afghanistan, the Central Asian republics joined together to find a third ally that may help them preserve their strategic position between China and Russia. Askar Akaev, the President of Kyrgyzstan, agreed to provide the United States and NATO authorisation to use Manas Airport for security operations in the region. Additionally, the Presidents of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, and Turkmenistan, Saparmurat Niyazov, opened their respective nations' airspace. In addition, Uzbekistan showed a higher degree of dedication by endorsing a Declaration on Strategic Partnership for the foreseeable future. China, Russia, and the United States will undoubtedly maintain a long-term presence in Central Asia, as they consider the region to be of critical strategic importance. Future geopolitical repercussions among the three principal entities will require China to devise strategies to mitigate the destructive competition, soften the geopolitical energy pattern in Central Asia, and avert geopolitical repression resulting from entry into the region.²³

China and Russia expressed apprehension on the potential ramifications of a lasting American military installation in a politically stable nation in Central Asia since it would necessitate an extra region for them to safeguard. The inclusion of a robust American advocate within the SCO might impede the group's capacity to make resolute decisions since the SCO lays significant emphasis on achieving consensus.

Beijing and Moscow shared a common goal in this situation: to prevent the United States from establishing strategic positions in their vulnerable areas. Their secondary objectives of eliminating separatist networks that posed a threat to their countries were also in agreement and did not conflict with each other. However, there are instances where Chinese and Russian interests are in conflict. These occurrences may be relevant to either the domain of economics or politics. The former, natural and energy resources, are clearly understandable owing to their limited and non-renewable nature.

The primary sector of Russia's economy, which will rank fifth globally in 2023, is the exportation of hydrocarbons. As the second-largest exporter of oil and the world's leading exporter of natural gas, Russia is a significant player in the global energy market. As one of the primary drivers of the global economy, Russian energy policy has a direct impact on global oil prices; by entering OPEC+, Russia has increased its market leverage. To advance its national interests, Russia employs a variety of economic instruments, including energy, foreign aid, financing of foreign states, economic sanctions, and the armaments trade. Despite the ineffectiveness of foreign aid as an instrument of Russian foreign policy, the country did participate in

²¹ Singleton, 1997: 112.

²² Karaganov, 2013.

²³ Zhou, He, and Yang, 2020.

international aid programmes that supported the development of the G-8²⁴ and was among the leading debtors. A portion of Russian foreign aid, including financing and the sale of gas at reduced prices, has been allocated to the CIS.²⁵

The energy sector significantly influences the diplomatic ties between Russia and the energy-rich nations of Azerbaijan and Central Asia. Similar to its Soviet-era approach towards these nations, the Russian foreign policy towards these countries aims to increase its influence over the utilisation of gas and hydrocarbon resources and pipeline routes. Indeed, the Russian Federation's geopolitical stance regarding oil and gas transit routes originating from Central Asia has evolved into a shrewd instrument of foreign policy that has effectively advanced its economic and geopolitical national interests. Nevertheless, by circumventing Russia in the construction of pipeline routes from these nations to Europe or China, its influence in these regions is undermined.²⁶ Putin has endeavoured, since assuming power, to strengthen its economic, political, and military ties with the countries of the region on the basis of security concerns in order to maintain their proximity to Russia, capitalising on the economic growth of Russia caused by high oil prices. The Russian Union has achieved a degree of success in its endeavours by establishing economic unions and reaching a number of energy and security agreements, all of which could impede further Western intervention in the region. With the investment in the region and the construction of new gas pipelines from Turkmenistan, Uzbekistan, and Kazakhstan to China, which disrupted the Russian monopoly on Central Asian energy, Russia was unable to prevent China from entering the energy sector of Central Asia.²⁷

Russia's participation in stabilising Kyrgyzstan would have several consequences. The primary and readily apparent outcome would be the imposition of a burdensome financial liability on Kyrgyzstan to align with Moscow. If the survival of the regime, which is perceived by the majority of Central Asian nations as inseparable from the existence of the state²⁸, relies on the presence of the Russian military, then Moscow could effectively use the potential withdrawal as a means to influence Bishkek into conforming to any preferred course of action. This would be a direct expansion of Russia's current goal to acquire complete dominance over foreign military outposts in the region.²⁹

This results in a zero-sum game: China's victory comes at the expense of Russia's defeat in certain areas. When Russia emerges victorious, China experiences defeat in certain areas different from Russia's. When a foreign entity emerges victorious, both parties suffer a loss. Currently, Russia and China have established a partnership to fight external pressures, giving them the motivation to prevent the occurrence of the third scenario. Both nations saw the importance of forming an alliance to counter Western dominance on the world stage. They considered making compromises with each other as a necessary sacrifice for the enormous advantage. The dynamics of this relationship are expected to transform as the United States diminishes and the global landscape transitions from a unipolar to a multipolar structure, wherein China (and, to a lesser extent, Russia) can sustain themselves autonomously without relying on one another.

²⁴ The Group of Eight (G-8) is a global institution formed in 1975 through informal summit gatherings of the leaders of the world's most advanced industrialised nations, which include the United States, the United Kingdom, France, West Germany, Italy, Canada, and Japan. In 1994, Russia's involvement in the talks led to the group being referred to as the Group of 8 (G8). In March 2014, Russia provoked a worldwide crisis by forcibly taking control of Crimea, which was formerly an autonomous area of Ukraine, and merging it into its own territory. As a response, the G7, which is the original body consisting of 7 countries, decided to indefinitely suspend Russia's participation in the group.

²⁵ Bratersky, 2012: 232.

²⁶ Donaldson et al., 2014: 206.

²⁷ Omelicheva, 2018: 239.

²⁸ Wu, 2005.

²⁹ Buszynski, 2005.

Conclusion: The Future of the Rivalry in Central Asia and the SCO

Following the end of the Cold War era, Central Asia was opened up for new actors. China maintained a comparatively neutral stance on foreign policy while the United States reevaluated its approach, and Russia struggled to manage the transition from the Soviet Union to the Russian Federation. Since the geostrategic and geopolitical environment had changed in Central Asia, new actors were also looking for a *raison d'être* in both realms: political and military. Undoubtedly, geopolitical competition is intensifying in Central Asia. China appears to have taken a proactive and favourable action, which carries significant ramifications for both established global powers and emerging powers in the region.³⁰

From this standpoint, it is exceedingly challenging to contend that the Shanghai Cooperation Organisation will persist in achieving substantial advancements. Moscow would need to consent to receive only a fraction of the income that it believes rightfully belongs to it in its totality, and it would have to widen the economic disparity between itself and China intentionally. However, Beijing would need to agree to relinquish a portion of the wealth that it feels rightfully belongs to it and transfer it to a state that is becoming weaker. Despite the preexisting tensions among the other members of the Shanghai Cooperation Organisation, which may incite them to the SCO is likely to be reduced to occasionally issuing hollow statements when meaningful progress is achieved on a bilateral level, given its ability to veto any initiative that benefits another, which will probably worsen in this new multipolar system.

Although Russia cannot be disregarded at present, it is challenging to argue against its decline. Following the Cold War, along with experiencing significant losses in people, resources, and economy, Russia has continued to decline. The quality of living is much inferior when compared to the former Soviet satellites that aligned themselves with the European Union.³¹ Moreover, if the population of Russia continues to get older and decrease in number, it will place a significant burden on the capabilities of the Kremlin.

China is acutely conscious of the impact that civil upheaval may have on its economic progress as a whole, particularly how tensions in Central Asia can lead to violence in Xinjiang. The Xinjiang problem has become more critical in China's diplomatic relations with Central Asia during the past two decades. China has leveraged its increasing geopolitical and economic influence in Central Asia to convince the governments of the Central Asian republics, both individually and collectively through the SCO, to endorse its stance on Xinjiang and the Uyghur matter.³² The Xinjiang issue has prompted a wave of Uyghur protests in Central Asian states from time to time. In this case, because of its longtime policy of refraining from sending soldiers or establishing military bases in other countries,³³ China can only depend on equipping and instructing indigenous forces, whose loyalty may be uncertain. Considering Russia's proficiency in manipulating local forces and even having its own officers act independently, it is particularly significant to acknowledge their ability to incite conflicts that conveniently align with Moscow's interests.³⁴ China is showing indications of preparing for unconventional tactics. It has started the process of establishing military bases beyond its own borders to enhance its military reach.³⁵

China and Russia aimed to use the SCO to balance against the US at the regional level in the political field.³⁶ From the perspective of China, SCO's primary purpose is to ensure regional

³⁰ Tufekci, 2018, p. 42.

³¹ Tsygankov, 2011.

³² Clarke, 2010, p. 214.

³³ Chung, 2004.

³⁴ Cuthbertson, 1994-5.

³⁵ Lendon and MacCarthy, 2023.

³⁶ Onel, 2022, p. 66.

stability and security by countering the “three evils of separatism, terrorism, and extremism” and to maintain Xinjiang under Beijing’s authority through the promotion of a “new security concept” based on China’s peaceful rise.³⁷ Regrettably, the SCO, if it ever harboured genuine intentions to function as a forum for meaningful policy deliberations, was founded in an unsuitable context and location. It united an emerging force and a fading behemoth, both of whom eagerly coveted a sole treasure that grows in worth with each passing day. Moreover, the anticipated disruptions and potential outcomes arising from the advanced age of different authoritarian leaders indicate that the period of restricted self-governance in Central Asia and the temporary alliance between China and Russia are likely to conclude soon. The emergence of the SCO may provide valuable insights into how other international organisations, consisting of several influential nations, may effectively navigate a new multipolar global order.

REFERENCES

- Boggs, Carl, (2013), *Masters of War: Militarism and Blowback in the Era of American Empire*, New York: Taylor & Francis.
- Bolt, Paul J. and Cross, Sharyl N. (2018), *China, Russia, And Twenty-First Century Global Geopolitics*. Oxford: Oxford University Press.
- Bratersky, Maxim V. (2012), *Nevoyennyye Rychagi Rossii Regional’nyye I Global’nyye Mekhanizmy [Non-Military Level of Russia Regional and Global Mechanisms]*. Moscow: Izdatel’skiy dom Vyshey Shkoly Ekonomiki.
- Buszynski, Leszek. (2005), “Russia’s New Role in Central Asia”, *Asian Survey*, 45/4, 546-565.
- Chung, Chien-peng, (2004), “The Shanghai Co-operation Organization: China’s Changing Influence in Central Asia”, *The China Quarterly*, 180, 989-1009. doi:10.1017/S0305741004000712.
- Clarke, Michael, (2010), “China, Xinjiang and the internationalisation of the Uyghur issue”, *Global Change, Peace & Security*, 22/2, 213-229, DOI:10.1080/14781151003770846.
- Cuthbertson, Ian, (1994), “The New “Great Game” *World Policy Journal*, 11/4, p. 31-43.
- Dag, Rahman and Tufekci, Ozgur, (2023), “Introduction: Great Power Politics”, Rahman Dağ and Özgür Tüfekçi (Ed.), *Great Power Politics in Greater Eurasia: Regional Alliances, Institutions, Projects, and Conflicts*, (p. 1-20), London: Rowman.
- Donaldson, Robert. H. & Nadkarni, Vidya (2014). *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*, London and New York: Routledge.
- Eurostat, (2024), “Shedding light on energy in Europe - 2024 edition”, Shedding light on energy in Europe - 2024 edition, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/energy-2024>, [21.02.2024].
- Giommoni, Luca, Gundur, R., and Cheekes, Erik (2020), “International Drug Trafficking: Past, Present, and Prospective Trends”, *Oxford Research Encyclopedia of Criminology*. Available at: <https://oxfordre.com/criminology/view/10.1093/acrefore/9780190264079.001.0001/acrefore-9780190264079-e-470>, [22.02.2024].
- He, Laura (2024), “China’s largest oil supplier in 2023 was Russia”, <https://edition.cnn.com/2024/01/22/business/china-top-oil-supplier-2023-russia-intl-hnk/index.html#:~:text=Russia%20now%20accounts%20for%2019,its%20energy%20trade%20with%20Beijing>, [21.02.2024].

³⁷ Clarke, 2010, p. 126.

- Kamalov, Ablet (2009), "Uyghurs in the Central Asian Republics: Past and Present", *China, Xinjiang and Central Asia: History, Transition and Crossborder Interaction into the 21st Century*, (Eds. C. Mackerras and M. Clarke), London: Routledge.
- Karaganov, Sergei (2013), "Friendship with China for a Few More Centuries", *The Moscow Times*, <https://www.themoscowtimes.com/2013/04/03/friendship-with-china-for-a-few-more-centuries-a22927>, [23.02.2024].
- Kurlantzick, Joshua, (2006), "Beijing's Safari: China's Move into Africa and its Implications for Aid, Development and Governance," in *Carnegie Endowment Policy Outlook No. 29*.
- Landay, Jonathan (2021), "Profits and poppy: Afghanistan's illegal drug trade a boon for Taliban", <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/profits-popy-afghanistans-illegal-drug-trade-boon-taliban-2021-08-16/>, [21.02.2024].
- Lendon, Brad and McCarthy, Simone, (2023), "Blue-water ambitions: Is China looking beyond its neighborhood now it has the world's largest navy?" *CNN*, <https://edition.cnn.com/2023/09/01/asia/china-navy-overseas-military-bases-intl-hnk-ml/index.html>, [15.04.2024].
- Lo, Bobo (2015), "Frontiers New and Old: Russia's Policy in Central Asia", *Russie Nei Visions*, 82.
- Lynch, Allen C (2007), "The Putin Succession and Russian Foreign Policy." *The Brown Journal of World Affairs* 14/1, 53-64.
- Nakhle, Carole (2023), "A rising China is reshaping global energy markets", *GIS*, <https://www.gisreportsonline.com/r/china-energy-markets/>, [24.02.2024].
- Omelicheva, Mariya Y, (2018), "Central Asia", *Routledge Handbook Of Russian Foreign Policy*, (Ed. A. P. Tsygankov), London and New York: Routledge, 325-337.
- Onel, Ioan-David, (2022), "Balancing in Central Asia: Russia-China Relations at the Region's Level in Realist Perspective", *Great Power Politics in Greater Eurasia: Regional Alliances, Institutions, Projects and Conflicts*, (Eds. O. Tufekci and R. Dag), Lanham: Lexington Books.
- Osborn, Andrew and Ostroukh, Andrey. (2021), "Putin rues Soviet collapse as the demise of 'historical Russia'", *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/europe/putin-rues-soviet-collapse-demise-historical-russia-2021-12-12/>, [21.02.2024].
- Oztarsu, M. F. (2024), EU Seeks to Match Chinese Influence in Central Asia. CEPA. <https://cepa.org/article/eu-seeks-to-match-chinese-influence-in-central-asia/>
- Nafeh F, Werb D, Karamouzian M. The ups and downs of harm reduction in Afghanistan. *Lancet Reg Health Southeast Asia*. 2023 4 April;13:100186. doi: 10.1016/j.lansea.2023.100186. PMID: 37383551; PMCID: PMC10306026.
- Kaufman, A.A. (2010), The "Century of Humiliation," Then and Now: Chinese Perceptions of the International Order. *Pacific Focus*, 25: 1-33. <https://doi.org/10.1111/j.1976-5118.2010.01039.x>
- Krapohl, S., Vasileva-Dienes, A. The region that isn't: China, Russia and the failure of regional integration in Central Asia. *Asia Eur J* 18, 347-366 (2020). <https://doi.org/10.1007/s10308-019-00548-0>
- Singleton, F. Seth (1997), "Russia and Asia: The Emergence of 'Normal Relations'", *The Foreign policy of Russian Federation*, (Ed. R. A. Kanet, & A. V. Kozhemiakin), London: Macmillan Press, 102-124.

Tsygankov, Andrei (2011). Preserving Influence in a Changing World, *Problems of Post-Communism*, 58/2), 28-44.

_____ (2016). *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. New York: Rowman & Littlefield.

Tufekci, Ozgur (2020), "Turkey's Relations with Russia, Central Asian and the Caucasus States", *Russia, Central Asia and the Caucasia*, (Ed. Yasar Sari, Seyit Ali Avcu), Eskisehir: Anadolu University Press, 207-231.

_____ (2018), 'China's Belt and Road Initiative: Rise of Chinese Eurasianism as a Eurasian Integration Strategy against Atlanticism?', *Caucasus International*, 8/2, 33-42.

Tufekci, Ozgur and Birinci, Ebru (2020), "Russian Foreign Policy", *Russia, Central Asia and the Caucasia*, (Ed. Yasar Sari, Seyit Ali Avcu), Eskisehir: Anadolu University Press, 61-90.

Tufekci, Ozgur and Dag, Rahman, (2022), "Whither Global Governance? An Approach to the World Politics", Özgür Tüfekçi and Rahman Dağ (Ed.), *Trends and Transformation in World Politics*, (p. 137-150), London: Rowman.

Umland, Andreas (1998), "The Fascist Threat in Post-Soviet Russia: An Investigation into the LDPR-Ideology 1990-1993, and Some Tentative Suggestions on the Appropriateness of the "Weimar Russia" Metaphor", Available at: <http://www.nato.int/acad/fellow/96-98/umland.pdf>, [21.02.2024].

Wu, Junfei (2005), "Will SCO Become Another Warsaw Pact?", *Economic and Political Weekly*, 40/39, 4205-4207.

Zhou, Qiand, He, Ze. & Yang, Yu (2020), "Energy geopolitics in Central Asia: China's Involvement and Responses", *J. Geogr. Sci.* 30, 1871-1895, <https://doi.org/10.1007/s11442-020-1816-6>.

Dağ, Adem, "Rize ve Trabzon'un Boşanma Oranlarının Karşılaştırılması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/21, ss.13-25.
DOI: 10.31765/karen.1436167

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Doç. Dr.,

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Bursa/TÜRKİYE

✉ adem.dag@btu.edu.tr

ORCID : 0000-0001-8548-7599

Anahtar Kelimeler: Boşanma, Evlilik, Boşanma İstatistikleri

Keywords: Divorce, Marriage, Divorce Statistics

Geliş Tarihi / Received Date: 13.02.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.05.2024

RİZE VE TRABZON'UN BOŞANMA ORANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI*

Adem DAĞ**

Öz: Bu çalışmanın amacı Rize ve Trabzon'un TÜİK 2022 boşanma oranlarının karşılaştırmasını yapmaktır. Araştırmanın amacını gerçekleştirmek için Rize ve Trabzon'a ait yıllara göre boşanma istatistiği grafiği verileri, kaba boşanma hızı verileri ve evlilik süresine göre boşanmalar verileri analiz edilmiştir. Çalışmanın verilerinin analizinden; Rize ve Trabzon'da boşanma oranlarını yıllara göre (2001-2022) karşılaştırdığımızda benzer bir örüntüye sahip olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda iki ilin nüfuslarını karşılaştırdığımızda toplam boşanma sayılarının yıllara göre değişimi de benzer bir nitelik taşımaktadır. Kaba boşanma hızı Rize ve Trabzon'da her ne kadar benzer bir örüntüye sahip olsa da 2013-2018 yılları arasında Rize'nin Trabzon'dan önde olduğu görülmektedir. Bu kadar bir farklılaşma normal karşılanabilir. Türkiye 2022 kaba boşanma hızının %0 2,13 olduğu dikkate alındığında iki ilde Türkiye ortalamasının altındadır. Çalışmanın sonucunda boşanma oranlarının Türkiye ortalamasına paralel bir şekilde Rize ve Trabzon'da da arttığı sonucu bulunmuştur. Aile neslin devamı ve bireyin sosyalleşmesini sağlayan en önemli kurumdur. Boşanma oranlarının azalması için aileyi koruyacak sosyal politikaların geliştirilmesi bir zorunluluktur.

COMPARISON OF DIVORCE RATES IN RIZE AND TRABZON

Abstract: The aim of this study is to compare the divorce rates of Rize and Trabzon in Turkey Statistical Institute (2022). In order to realize the aim of the research, data on divorce statistics graphs of Rize and Trabzon by years, data on the crude divorce rate, and data on divorces by marriage duration were analyzed. When we compare the divorce rates in Rize and Trabzon by years (2001-2022) from the analysis of the data of the study, we see that they have a similar pattern. At the same time, when we compare the populations of the two provinces, the change in the total number of divorces over the years is similar. Although the crude divorce rate has a similar pattern in Rize and Trabzon, it is seen that Rize is ahead of Trabzon between 2013-2018. This differentiation can be considered normal. Considering that Turkey's 2022 crude divorce rate is 2.13 ‰, both provinces are below Turkey's average. As a result of the study, it is concluded that divorce rates are increasing in Rize and Trabzon in parallel with the average in Turkey. Family is the most important institution that ensures the continuation of the generation and

socialization of the individual. To reduce divorce rates, it is necessary to develop social policies that will protect the family.

Giriş

Evlilik, insan hayatının içgüdüsel ve toplumsal tüm yönlerini kapsayan ve eş (aile) olmanın bir olmayı sağlayabildiği, biz kavramının aile ögesi üzerinden tanımlanmasını sağlayan yegâne önemli sosyal bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Evlilik hem birey hem de toplum açısından bu kadar önem taşımasına rağmen; günümüze kadar hiç bu denli soyut ve kısa ömürlü temeller üzerine inşa edilmemişti. Günümüzde iyi mevkilerde çalışan kadınlar ve erkekler ekonomik açıdan aileden bağımsız yaşamaya başlamıştır. Kadın ve erkeğin aile kurması, feodal hiyerarşilerde olduğu gibi, artık herhangi bir siyasi amaca, hanedanlıkların devam ettirilmesine ya da mülk/servet edinmeye hizmet etmemektedir. Miras alınan ve doğal kabule dayanan bağlar gevşemiş ve takım halinde çalışan çift artık ayrıcalıklı konuma oturmuş görünmektedir. Açıkçası sağlam temelli ve düzenli olan her şey giderek ortadan kaybolmaktadır.² Günümüzde evlilik birlikteliğini zorlayan önemli etkenler bulunmaktadır. Aile üyeleri üretim sürecine katılmakta ve kendi gelirlerini kazanmaktadır. Aile kurma sürecinde ebeveynlerin rolü azalmıştır. Ebeveynler adeta onay merci konumuna gelmiştir. Vakti geldiğinde evlenmek ve çocuk sahibi olmak toplum tarafından önerilirdi, aksi bir durum yadırganırdı. Fakat günümüzde aile kurumuna olumsuz bir bakış açısının var olduğunu görmekteyiz. Artık bireylerin büyük bir çoğunluğu evliliğin getirdiği sorumluluklara dikkat çekerek, evliliği olumsuz değerlendirmektedir.

Küreselleşme ve modernleşme ile birlikte; dünya değerlerinin tekipleştiği, benzer standartlara sahip olduğu, toplumu bir arada tutan yerel ve milli unsurların hızla değiştiği kabul edilmektedir.³ Sosyokültürel değişimler “aile” kavramlaştırmamızı da değiştirdi ve bu gün insanlar geleneksel olmayan aileleri daha fazla kabullenmeye başladı. Evliliğin işlevleri çarpıcı biçimde değişti: Çiftlerin daha az çocuğu var, geleneksel olarak aile tarafından karşılanan ihtiyaçların çoğu artık dış kurumlar tarafından karşılanıyor ve aile yaşamının odak noktası ekonomik üretim ve karşılıklı bağımlılıktan duygusal tatmine doğru kaymış durumda. Günümüz ailelerinin yaşamları eski zamanlara göre daha karmaşık. Tipik olarak, her iki eş de artık ev dışında çalışmaktadır ve hem iş hem de ev işinin eş zamanlı talepleri, özellikle kadınlar için evlilikte gerilimi artırmaktadır.⁴ Yeni aile benzeri birliktelikleri aile olarak kavramlaştırmak doğru olmayabilir. Çünkü ailenin en önemli görevlerinden bir tanesi olan neslin devamı ve çocukların sosyalleştirilmesi, aile benzeri yapılar için oldukça zor bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte aile birçok görevini (çocukların eğitimi vb.) topluma aktardığı için daha az çocuk sahibi olma eğilimindedir. Aynı zamanda çocuklar aileye ekonomik katkı sağlayan bireyler olma vasıflarını terk etmişler ve aksine önemli bir ekonomik yük haline gelmişlerdir. Eşler geçmiş dönemlerdeki kadar birbirlerine bağlı değiller, çünkü aile birlikteliği karşılıklı bağımlılıktan bireysel tatmine yönelmiş durumdadır. Bireyler idealler ile devam ettirilen evlilikler yerine, duygusal tatmine daha fazla önem vermeye başlamışlardır.

Toplumun temeli olan evlilik birliğini korumak en önemli gaye olsa da bazen bir evliliğin sona ermesi kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkabilmektedir. Boşanma her ne kadar istenmeyen bir son olsa da gerektiğinde bireyin sağlığını (zihinsel, fiziksel, psikolojik vb.) koruma amaçlı olarak yapılması zorunluluk haline gelebilmektedir.⁵ Boşanma bazen bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bireyin ruh sağlığının yoğun tehlike altında bulunduğu durumlarda. Boşanmak aslında sürecin en basit ve en net tarafına karşılık gelmektedir. Boşanma

¹ Gündüzalp, 2018: 4.

² Beck ve Beck-Gernsheim, 2020: 191.

³ Göksoy, 2020: 1-10.

⁴ Clarke-Stewart ve Brentano, 2006: 50.

⁵ Erol, 2011: 120.

süreci en kaba bir şekilde üç aşamada (boşanma öncesi-boşanma-boşanma sonrası) gerçekleşmektedir. Bazen de çiftler herhangi bir resmi makama boşanma başvurusu yapmadan boşanmış gibi yaşayabilmektedir.

Boşanma; eşlerden birinin ve yasalarla belirlenmiş nedenlere dayanarak açtığı dava sonunda, hâkimin vereceği kararla evlilik birliğinin bitirilmesidir. Bütün Batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de, boşanma artık bir dinsel problem olmaktan çıkmış ve laik hukuk alanına bırakılmış bir hukuksal olgu haline gelmiştir.⁶ Günümüzde boşanma, çiftin her ikisinin ya da herhangi birisinin isteği ile evlilik birliğinin sonlandırılmasıdır.⁷ Hukuk sisteminin gözünde boşanmak; dava mahkemeye taşındığında sanki bir iş ortaklığını sonlandırmak gibidir.⁸ Boşanma, evliliğin sadece yasal olarak bitmesine karşılık gelmektedir, fakat ailelerin ve hane halklarının parçalanmasının tek yolu bu resmi işlem değildir. Aslında evlilik ve evlilik birlikteliği, karı-kocalığın bittiği fakat boşanmanın gerçekleşmediği durumlarda da bitmektedir. Zorunluluk veya bireysel tercih gereği ayrılmalar da parçalanmış aileye neden olabilir (örneğin, yurt dışında çalışmak veya mahkûm olmak gibi) eş kaybı da benzer sonuçlar doğurur. Yani boşanma dışındaki sebepler de ailelerin parçalanmasına neden olur ve boşanma, zaten bir süre önce zihinde ve gönülde bitmiş evliliğin yasal olarak sonlanmasıdır.⁹ Boşanmak bir netlik ve kesinlik ifade eder çünkü somuttur, hâkim boşanma kararını ilan eder. Bu bakımdan boşanma kesin olarak belirlenen ve evlilik anlaşmasının sona erdiğini belirten ve böylece net bir şekilde ölçülebilen somut bir olgudur. Fakat evliliğin sona ermesinin göstergesi olarak hâkimin boşanma kararı bütün tablonun sadece bir bölümünü yansıtır. Karşı tarafta, boşanma gerçekleşmediği halde geçici ya da sürekli ayrılıklar olduğu gibi, çiftlerin bir arada yaşamaya devam ettikleri şiddetli ve uzun süreli ıstırap yaratan durumlarda bulunabilmektedir.¹⁰

Boşanma, insan hayatındaki büyük bir yaşam geçişi, gündelik hayattaki önemli bir değişimdir. Kişisel açıdan düşünüldüğünde evlilik gibi bir ilişkinin bitirilmesi ve ayrılık, bilhassa psikolojik ve duygusal bağlılık gibi olgularla birlikte düşünüldüğünde insan için son derece yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir.¹¹ Kişi alıştığı yaşam düzeninden, bambaşka bir düzene geçmektedir. Kessler'e (1975) göre boşanma sürecinin başlaması ya da boşanma düşüncesinin filizlenmesi, evliliğin ilk yıllarına kadar geri gitmektedir. Evliliğin başlangıç dönemlerinde eşlerin, birbirlerinin farklı taraflarını ve ilişkilerindeki zorlukların farkına varması bu süreci başlatan ilk gelişme olarak düşünülebilir. Özellikle belirtmek gerekir ki eşler bu farkındalık sonrası ilişkilerindeki zorlukları sağlıklı iletişim ve problem çözme becerileriyle çözümlenip, birbirlerini zayıf ve güçlü yanlarıyla kabul etmezlerse evliliğin ilerleyen dönemleri boşanma sürecinin bir evresi olarak karşılırlarına çıkacaktır.¹² Uyum ve denge aynı zamanda kabullenebilme kavramları evlilik birlikteliğini devam ettirebilmek için gerekli olan durumlardır. Her insanın tolerans sınırı birbirinden farklıdır. Bir kişi en ufak bir şeyi boşanma için öne sürebilirken, bir diğer kişi sınırın her gün defalarca aşıldığı ve yoğun ıstırap altında evliliğini devam ettirmeye çalışabilir. Bu durum boşanma kararı alabilmenin kişisel bir durum olduğunu göstermektedir. Aslında yasalarda da durum böyledir. Örneğin aldatıldığını öğrenen taraf eşine boşanma davası açması için 6 aylık ve her halükarda 5 yıllık süre ile sınırlandırılmıştır. Kişi boşanma nedeninin varlığını öğrendiği andan itibaren 6 ay içerisinde ve fiilin gerçekleştiği süreden başlayarak 5 yıl içerisinde boşanma davası açması gerekmektedir.

Boşanma davaları tüm dünya da mahkemeleri oldukça meşgul etmektedir. Mahkeme dışı boşanma uygulaması bugün birçok ülke hukukunda kabul edilmiş bir boşanma biçimidir. Bu

⁶ Anıl, 2008: 26.

⁷ Kara ve Doğan, 2018: 49.

⁸ Stoner, 2006: 9.

⁹ Browne, 2021: 123.

¹⁰ Dominian, 1974: 17.

¹¹ Ferah, 2018: 384.

¹² Uçan, Yazar ve Sayıl, 2006: 25.

uygulamanın yapıldığı ülkelerde mahkeme dışı boşanma kurumu ya uzun yıllardır var olan bir gelenek olarak ya da boşanma hukukunun adli alanın dışına çıkarılması sürecinin bir parçası olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Mahkeme dışı boşanmanın şartları ve boşanmanın gerçekleştirilebileceği makamlar uygulamanın gerçekleştiği ülke açısından farklılıklar göstermektedir. Örneğin, çiftin vali önünde (Norveç), çiftin nüfus memurları önünde (İtalya), çiftin adli hizmet memuru veya noter önünde (İspanya), çiftin Aile Hukuku Ajansı “Familiieretshuset” tarafından (Danimarka) ve son olarak çiftin noter tarafından tutulan sicile tescil yoluyla (Fransa) boşanabilmeleri mümkündür. Fakat yukarıda sıralanan tüm ülke hukuklarındaki düzenlemelerin ortak yanı mahkeme dışı boşanmaya sadece anlaşmalı boşanma için müsaade edilmiş olmasıdır.¹³ Mahkeme dışı boşanmadan farklı olarak evlilik kurumunun hiç tesis edilmeden evlenme kararı sonrasında birlikte geçirilecek süreye (1 -2 yıl gibi) bağlı olarak evliliğin onaylanması uygulamaları bu gün Güney Amerika ülkelerinde konuşulan önemli bir konudur. Bu uygulamanın getirilmesi ile mahkemelerde boşanmaya bağlı iş yükünün azaltılması amaçlanmaktadır.

Boşanma sosyal bir olgu olarak düşünüldüğünde sadece karı koca arasında değil çocuklar ile ebeveynler, aileler ve akrabalar hatta arkadaşlar arasında gerçekleşip süreç içerisinde çeşitli sorunları da ortaya çıkaran bir gerçekliktir. Fakat zamanla bu sorunsalın toplumsal tarafı görmezden gelinerek boşanma, “eşler arası ayrılık” olarak algılanmış ve zamanla toplumda olağan karşılanmaya başlanmıştır.¹⁴ Boşanma bu bağlamda sadece çifti ilgilendirmez, boşanma sürecinden en çok etkilenen çocuklar olmaktadır. Özellikle 0-12 yaş arası ebeveynleri boşanan çocuklar süreci çok sancılı yaşayabilmektedir. Ardından ebeveynler ve akrabalarla boşanmanın gerçekleşmesi ve son olarak arkadaşlar. Tüm bu süreçleri yaşayan çiftler için her şeyin bittiğini söyleyemeyiz. Malların paylaşımı, yoksulluk nafakası, iştirak nafakası ve çocukla kişisel iletişim kurma vb. sorunlar çözüm bekleyecektir. Aynı zamanda çekişmeli boşanmaların önemli bir bölümünde görülen Ebeveyn Yabancılaştırma Sorunu (EYS) çok önemli problemler yaratabilmektedir.

Köseoğlu ve Yazıcı'nın (2022) Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutum Ölçeği'ni kullanarak 441 katılımcı ile gerçekleştirdikleri niceliksel bir araştırmada; cinsiyet ile şiddet karşıtlığı alt boyutunda anlamlı bir fark bulunmuştur. Kadınların şiddet karşıtı tutum düzeyleri ile boşanma tutumları arasındaki ilişki erkeklerden daha yüksek bulunmuştur. Tarhanacı'nın (2017) Trabzon'da ikamet eden 15 avukat ile gerçekleştirdiği ve derinlemesine görüşme yöntemini kullanarak veri topladığı bir nitel araştırmada boşanma nedenlerinin; iletişimsizlik, teknolojik gelişmeler, ekonomik sebepler, şiddet ve aldatma olduğu sonucunu bulmuştur. Tarhanacı'nın (2017) ve Köseoğlu ve Yazıcı'nın (2022) yaptığı araştırmadan farklı olarak bu araştırmada TÜİK (2022) Rize ve Trabzon Boşanma verilerinin analizi yapılmıştır. Ataerkil aile yapısının çözülmesi ve toplumsal cinsiyet ile boşanma arasında Köseoğlu ve Yazıcı'nın (2022) yaptığı çalışmaya benzer sonuçların var olduğunu söyleyebiliriz. Ataerkil aile yapısının geri plana çekilmesi ve kadının çalışma hayatına katılması boşanma oranlarını arttırmaktadır. Tarhanacı (2017) yaptığı çalışmada boşanmanın birçok nedeni ile boşanma arasında ilişkinin var olduğu sonucu bulunmuştur. Bu araştırmada da boşanma oranlarının hızla artması ile sıralanan nedenler arasında ilişkinin var olduğunu söyleye biliriz. Yayla (2022) yaptığı bir çalışmada; Türkiye'de ekonomik konjonktürün değişimine etki eden krizler ile boşanma oranları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. İşsizlik ve bozulan aile içi ilişkiler boşanma oranlarını etkilemektedir. Bu çalışmada da ekonomik konjonktürdeki dalgalanmaların boşanma oranlarını etkilediği sonucu bulunmuştur.

1. Yöntem

Bu çalışmanın amacı Rize ve Trabzon'da boşanma oranlarını nüfus rakamlarıyla karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışmada TÜİK boşanma verileriyle Rize ve Trabzon'da ki boşanma oranlarının yıllara göre değişimini Türkiye ortalaması ile karşılaştırmak amaçlanmıştır. TÜİK

¹³ Ürem-Çetinel ve Güneş, 2020: 334-335.

¹⁴ Çakır, 2019: 443.

Boşanma verileri analiz edilerek çalışmada doküman incelemesi yapılmıştır. TÜİK Boşanma verileri içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. Çalışmanın verisi TÜİK Evlenme ve Boşanma İstatistikleri (2022) ve TÜİK Hayat İstatistikleridir.

2. Boşanmanın Nedenleri

Boşanmanın tek bir nedeni yoktur, boşanma çok nedenli ve karmaşıktır. Toplumsal değişiklikler, ekonomik koşullar, etnik ve topluluk özellikleri, bireysel ve ilişki nitelikleri dâhil olmak üzere birçok etken bireyleri boşanmaya götürebilir ve bu etkenler birbiriyle bağlantılıdır.¹⁵ Boşanma gerçekliğinin birçok sebebi vardır. 19 yaşından önce evlenen çiftlerde boşanma oranının geneldeki boşanma oranlarını ikiye katlaması olasıdır ve evliliklerin ilk 5. ya da 7. yılları arasındaki dönemde boşanma oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Yarı vasıflı ya da vasıfsız işçi sınıfındaki bireylerin boşanma oranları orta sınıfa oranla çok daha yüksektir. Çocuğu olmayan çiftler ve farklı sosyal sınıflardan veya dini inançlardan olan çiftler, yine daha yüksek boşanma riskine sahiptir. Aynı zamanda mesleklerinden dolayı uzun zaman birbirinden ayrı kalan çiftlerin de boşanma riskinin arttığını söyleyebiliriz.¹⁶ Bununla birlikte kadının ekonomik bağımsızlığını kazanması, aile yapısında ortaya çıkan değişimler, boşanmanın yasalarca daha kolay hale getirilmesi, toplumun tutumunun boşanmış bireylere karşı değişmesi vb. nedenler boşanma oranlarında yükselişi beraberinde getirmektedir.¹⁷ Boşanmada belli başlı risk faktörleri;

- Erken yaşta evlilik
- Evliğin ilk yıllarında bulunmak (0-5 yıl, bazı kaynaklarda 0-7 yıl)
- Çocuk sahibi olmamak
- Çocukları büyütüp meslek sahibi yapmak (Çocukların büyümesini bekleyen çiftler için)
- Yoksulluk
- Meslek sahibi olmamak
- Dini inanç farklılığı
- Evden uzakta yaşamayı gerektiren bir mesleğe sahip olmak
- Boşanmanın toplum tarafından normalleştirilmesi ve özendirilmesi (Herkes boşanıyor söylemi)
- Kişisel bakım ve hijyene özen göstermemek
- Ailelerin evliliğe müdahale etmesi
- Üçüncü bir kişinin çiftlerden birisinin hayatına girmesi
- Aniden ortaya çıkan hastalık ve ekonomik sorunlar
- Madde bağımlılığı vb.

Tekrar tanıma bakarsak; boşanma, yasaların belirtmiş olduğu şekilde yapılmış bir evliliğin yine yasal olarak sonlandırılması ve kadın ile erkeğin yeni bir evlenme yapabilecek şekilde hukuki bir kararla evliliklerini tamamen sonlandırmaları ve bekârlık statüsüne ermeleridir.¹⁸ Türk hukuk sisteminde boşanma sadece mahkemede gerçekleşebilir. Türk Hukukunda geçerli bir evlilik birliğinin sona erdirilme şekillerinden biri olarak sadece mahkemede hâkim kararıyla boşanma kabul edilmiş olup, bu konuda başka bir yöntem kabul edilmemiştir.¹⁹ Bu bakımdan yasalar çerçevesinde belirtilmiş bir nedeninin dışında başka bir boşanma nedeni kabul edilemez. Aynı zamanda çiftleri boşayabilmek için mahkemelerden başka yetkili bir makamda yoktur.

¹⁵ Clarke-Stewart ve Brentano, 2006: 50.

¹⁶ Browne, 2021: 123-124.

¹⁷ Aksan ve Altunsu-Sönmez, 2019: 40.

¹⁸ Gündüzalp, 2018: 107.

¹⁹ Ürem-Çetinel ve Güneş, 2020: 326.

Boşanma nedenleri; belirli ve yasaca tanımlanmış özel durumlara ilişkin olan; “Özel Boşanma Sebepleri” ile tek tek sayılması mümkün olmayan birden çok olayı içerisine dâhil edebilmekle birlikte, genel bir kural halinde ifade edilen; “Genel Boşanma Sebepleri” olmak üzere iki temel başlık halinde düzenlendiği görülmektedir.²⁰

Tablo 1. Türk Medeni Kanunu (4721) Boşanma Sebepleri²¹

Zina (Md. 161)	Karı kocadan birisi zina yaparsa, diğer eş boşanma davası açabilir. Dava açmaya hakkı olan eş boşanma nedenini öğrenmesinden itibaren altı ay ve her halükarda zina fiilinin üzerinden beş yıl geçmekle dava hakkı zaman aşımına uğrar. Affeden tarafın boşanma davası açma hakkı biter.
Hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı davranış (Md. 162)	Karı kocadan her biri diğeri tarafından hayatına kastedilmesi veya kendisine çok kötü muamele edilmesi ya da ağır derecede onur kırıcı bir davranışta bulunulması nedeniyle boşanma davası açabilir. Davaya hakkı olan eşin boşanma sebebini öğrenmesinden itibaren altı ay ve her halükarda bu sebebin ortaya çıkması üzerinden beş yıl geçmekle dava hakkı sona erer. Affeden tarafın boşanma davası açma hakkı biter.
Suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme (Md. 163)	Karı kocadan biri küçük düşürücü bir suç işler ya da haysiyetsiz bir yaşam sürer ve bu nedenlerden dolayı onunla birlikte yaşaması diğer eşten beklenemezse, bu eş her zaman boşanma davası açabilir. Dava açmak zaman aşımına tabi değildir.
Terk (Md. 164)	Karı kocadan biri, evlilik birliğinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmemek amacıyla diğer eşi terk ettiği veya haklı bir neden olmadan aile konutuna geri gelmediği takdirde ayrılık, en az altı ay sürmüş ve bu durum devam etmekte ve istem üzerine hâkim veya noter tarafından yapılan ihtar cevapsız kalmışsa; terk edilen eş, boşanma davası açabilir.
Akıl Hastalığı (Md. 165)	Karı kocadan biri akıl hastası olup da bu nedenle ortak hayat diğer eş için katlanılmaz duruma gelirse, hastalığın iyileşmesinin mümkün olmadığı resmî sağlık kurulu raporuyla tespit edilmek şartıyla diğer eş boşanma davası açabilir.
Evlilik birliğinin sarsılması (Md. 166)	Evlilik birliği, ortak hayatı devam ettirmeleri kişilerden beklenmeyecek ölçüde temelinden sarsılmışsa, bu durumda eşlerden her biri boşanma davası açabilir.

Tablo 1 incelendiğinde bazı boşanma nedenlerine dava açma zaman sınırlamasının getirildiği görülmekteyken diğer nedenlerin var olduğunda herhangi bir zaman sınırlamasının getirilmediği görülmektedir. Özel ve Genel boşanma nedenleri ayrımını incelersek;

- **Özel Nedenler:** Evlilik birliğinin kendine yüklediği görevleri gerçekleştiremeyen ya da farklı nedenlerin etkisiyle kusurlu görülen eşe karşı ileri sürülebilen nedenlerdir. Özel nedenler kanunda eş maddeler şeklinde belirtilmiştir; a) zina, b) hayata kast-pek kötü veya onur kırıcı davranış, c) suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme, d) terk etmek, e) akıl hastalığı.²²
- **Genel Nedenler:** Kanun koyucu, özel boşanma nedenlerinin yeterli olmayacağı gerçeğinden hareket ederek, Medeni Kanun’un “Evlilik Birliğinin Sarsılması” başlıklı 166’ncı maddesinde genel boşanma nedenlerini düzenlemiştir. Genel boşanma nedenleri üç tanedir; a) evlilik birliğinin temelinden sarsılması, b) eşlerin boşanma konusunda anlaşmaları ve c) ortak hayatın yeniden tesis edilmemesidir.²³

Tablo 1’de görüldüğü üzere, Türk hukukunda boşanma nedenlerinin çeşitliliği ilkesi geçerli olup, boşanma nedenlerinden bazıları doğrudan kusurlu bir davranışa dayanırken diğerleri

²⁰ Anıl, 2008: 26.

²¹ Türk Medeni Kanunu (4721).

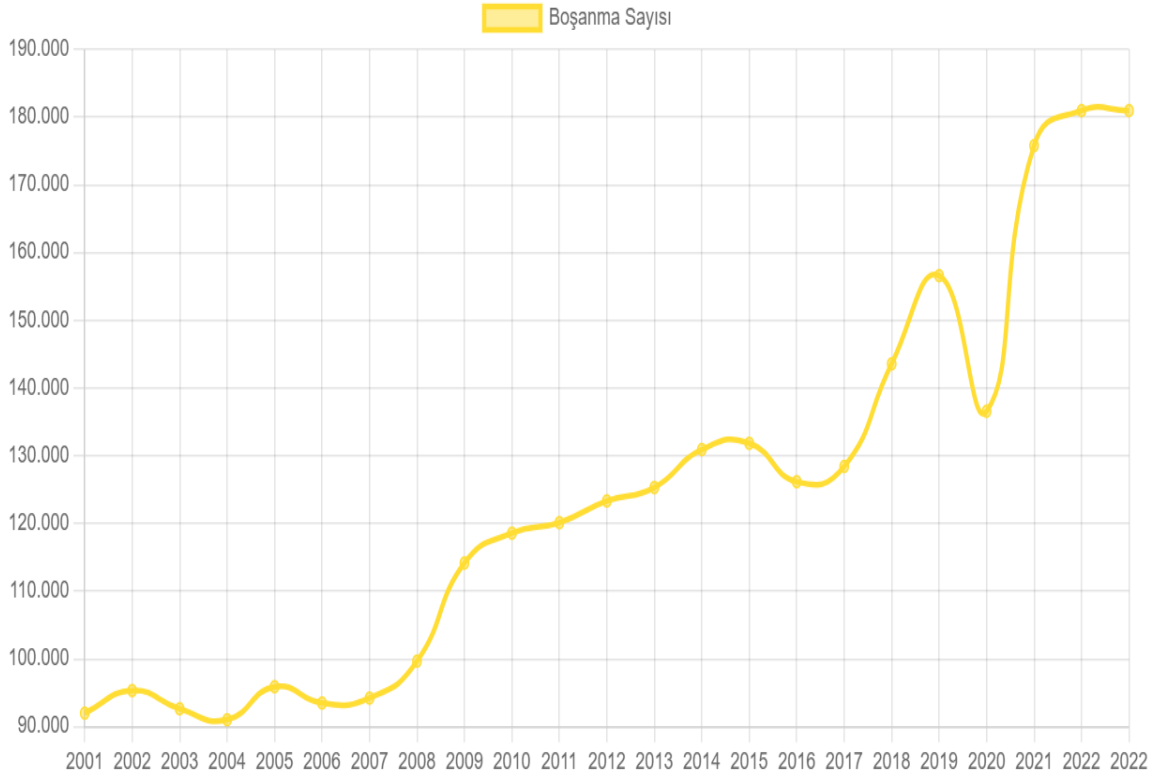
²² Palamut, 2004: 120.

²³ Palamut, 2004: 122.

görünüşte kusur gerektirmektedir.²⁴ Boşanma nedenleri incelendiğinde yasaların evlilik birliğini devam ettirme arzusu içinde olmayan eşleri hukuk düzeninin koruduğu görülmektedir. Bu noktadan hareket ettiğimizde eşler, hukuksal ve toplumsal faydayı göz önüne alarak kişiliklerinin daha fazla zarar görmemesi için, amacı ve yararı kalmayan yani bir nevi kutsallığını kaybeden evlilikleri, kusurlarından ortaya çıkmayan bir nedenle bu ilke çerçevesinde sona erdirebilmektedir.²⁵ Boşanma kararı aslında anlık alınan bir karar değildir. Kişi yılların birikimi sonucunda bu karara varır. Boşanma kararını uygulayabilecek cesaret ve harekete geçmek kişinin bireysel farklılığına bağlıdır. Boşanmak isteyen bir kişi için yasalarda (özel ve genel nedenler) birçok neden vardır. Bu bakımdan evlilik birlikteliğini sonlandırmak isteyen taraf yasalarda uygun bir neden bulabilir.

3. Rize ve Trabzon'da Boşanma İstatistikleri

Bu bölümde Rize ve Trabzon'da 2001-2022 yılları arasında TÜİK verilerinden hareketle boşanma oranlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Rize ve Trabzon'da ki boşanma oranlarındaki değişim Türkiye ortalaması ile karşılaştırılmıştır. TÜİK verileri analiz edilirken Türkiye'nin dinamik nüfus yapısı, ekonomik durumu ve göç hareketleri de dikkate alınmıştır. Aynı zamanda dış faktörler ve teknolojik gelişmeler de boşanma oranlarının artmasına neden olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmuştur.

Şekil 1. Türkiye yıllara göre boşanma istatistiği grafiği²⁶

Şekil 1 incelendiğinde, Türkiye'de yıllara göre toplam boşanma sayısının yükselme eğilimi taşıdığını söyleyebiliriz. 2007-2008'de yıllık toplam boşanma sayısı hızlı bir yükselişe geçmiştir. Yükselme eğilimi 2015'e kadar devam etmiş ve 2016'da yıllık boşanma sayılarında bir miktar

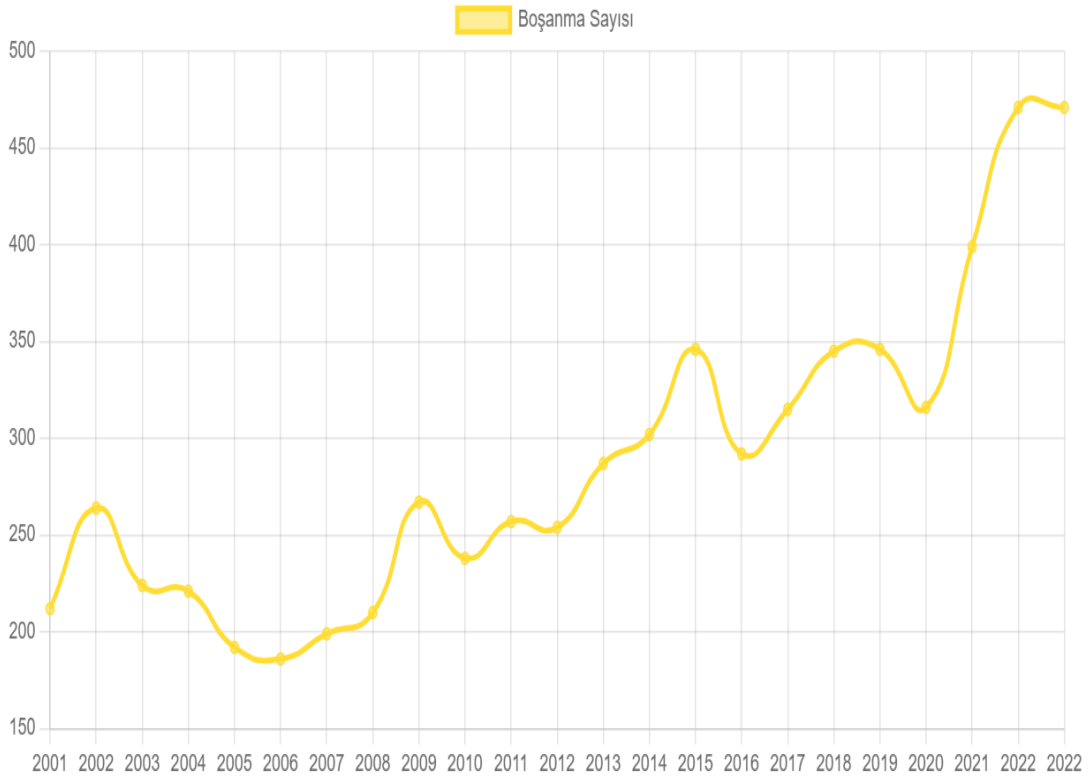
²⁴ Yücel, 2023: 560.

²⁵ Bor, 2023: 21.

²⁶ TÜİK Hayat İstatistikleri (04.02.2024).

düşüş görülmüştür. 2017'den itibaren Türkiye'de yıllık boşanma oranları hızla artmaktadır. Şekil 1'de görülen düşüşün temel etkeni COVID-19 dolayısıyla aile mahkemelerinin kapalı olmasıdır. 21 yıllık sürede boşanma sayıları 16 kez zirve yapmış ve sadece 5 kez düşüş eğilimi göstermiştir. Bu düşüşlerde de temel etken COVID-19 örneğinde olduğu gibi dış kaynaklı olduğu söylenebilir. TÜİK verilerine göre 2022 itibariyle Türkiye'de yıllık boşanma sayısı 180.954 olarak tespit edilmiştir. Türkiye'de 2022 boşanma hızı %0 2,13 olarak kaydedilmiştir. Boşanma oranlarındaki hızlanan artış ve düşen evlilik sayılarını dikkate aldığımızda durumun ciddiyeti ortadadır. Boşanma oranlarındaki artış ile ekonomik faktörler arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Şekil 1 incelendiğinde Türkiye'de 2001-2002 arasında boşanma oranlarının hızla arttığını, 2008 ve 2009 yılları arasında boşanma oranlarının tekrardan yükselişe geçtiğini ve 2016-2022 yılları arasında kesintisiz yükselişini devam ettirdiğini görmekteyiz. Boşanma oranlarındaki yükseliş eğiliminde dış konjonktürel etkenler (Ekonomik Kriz vb.) görmekteyiz.

Türkiye'de boşanma oranlarının artışını sadece dış etkenlere bağlamakta doğru değildir. Teknolojik gelişmeler, artan bireyselleşme, ağırlaşan ekonomik şartlar ve aile değerlerinin değişmesi (azalan aidiyet ve bağlılık vb.) nedeniyle boşanma oranları hızla artmaktadır. Aynı zamanda geç yaşta evlilik, çocuk sahibi olamamak boşanma oranlarının artmasına neden olmaktadır.

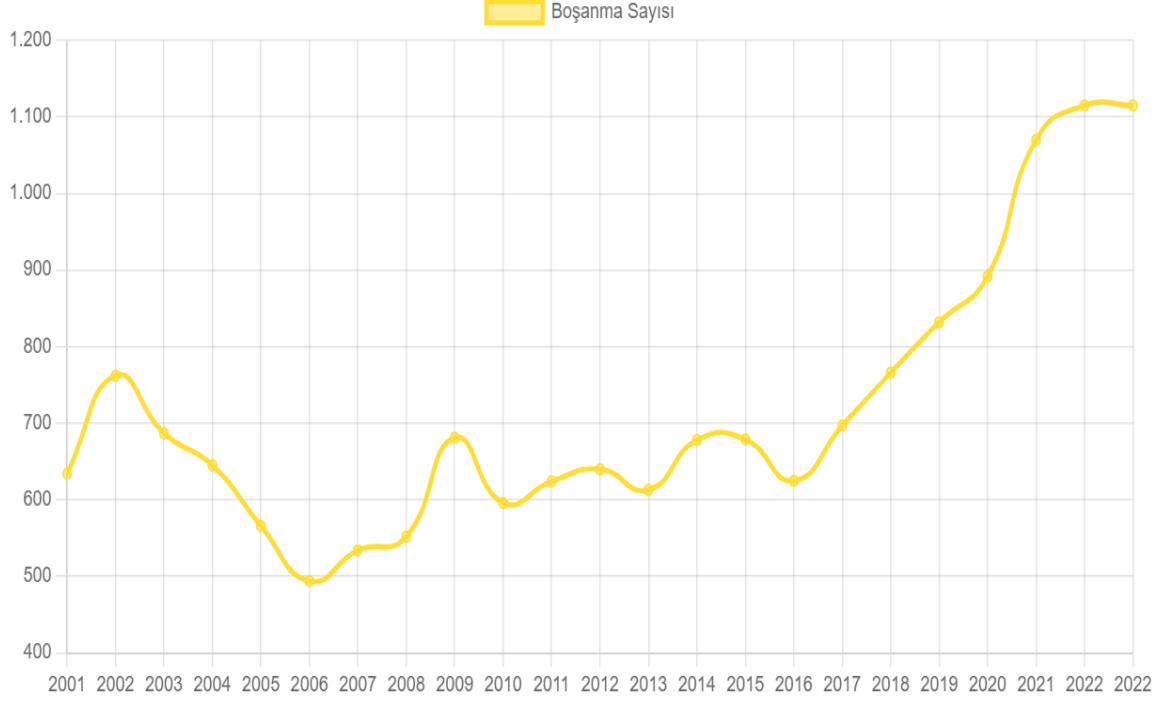

Şekil 2: Rize'de yıllara göre boşanma istatistiği grafiği²⁷

Şekil 2. İncelendiğinde Rize'de boşanma 2022 yılında 471 olduğu görülmektedir. 2001 Türkiye ekonomik krizi, ABD merkezli 2008-2012 Mortgage Küresel Krizi ve COVID-19 salgınından sonra boşanma oranlarının hızla arttığı görülmektedir. Rize'de 21 yıllık toplam boşanma oranları incelendiğinde 13 kez artış gösterirken, 8 kez azalış gösterdiği görülmektedir. Rize'de 2001-2022 yılları arasında toplam 6.143 boşanma gerçekleşmiştir. Rize'nin boşanma grafiği

²⁷ TÜİK Hayat İstatistikleri (04.02.2024).

örüntüsü Türkiye boşanma grafiği örüntüsü ile benzerlik göstermektedir. Bu durum aslında bize boşanma oranlarının artmasında yerel etkenler değil; ulusal ve küresel etkenlerin önemli derecede etkili olduğunu göstermektedir. Ekonomik koşullardaki iyileşmelerle birlikte boşanma oranları gerilemeye başlamaktadır. Fakat boşanmanın Rize’de, Türkiye ve Trabzon’da olduğu gibi yükseliş eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 3. Trabzon’da yıllara göre boşanma istatistiği grafiği²⁸

Şekil 3. İncelendiğinde Trabzon’da boşanma 2022 yılında 1.115 olduğu görülmektedir. 2001 Türkiye ekonomik krizi, ABD merkezli 2008-2012 Mortgage Küresel Krizi ile yükselen boşanma oranları 2009-2010 ve 2015-2016 arasında düşüş eğilimi gösterse de, 2016’dan itibaren COVID-19 salgınına da içerisine alan dönemde hızla arttığı görülmektedir. Yayla (2022)’nin ekonomik konjonktür ve boşanma arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında; Türkiye’de, 2001-2002, 2008-2011, 2015-2020 yıllarında ekonomik dengesizliklerle boşanma oranları arasında bir ilişkinin olduğu sonucunu bulmuştur. Şekil 3 incelendiğinde benzer şekilde Trabzon’da 2001-2002 arasında boşanma oranlarının hızla arttığını, 2008 ve 2009 yılları arasında boşanma oranlarının tekrardan yükselişe geçtiğini ve 2016-2022 yılları arasında kesintisiz yükselişte olduğunu görmekteyiz. 21 yıllık süre boyunca Trabzon’da bir önceki yıla göre toplam boşanma sayısı 14 kez artış eğilimi gösterirken sadece 7 kez azalış eğilimi göstermiştir. Trabzon’da 2001-2022 yılları arasında toplam 15.382 boşanma gerçekleşmiştir. Trabzon’un boşanma istatistiği grafiği incelendiğinde Rize ve Türkiye ile benzerlik taşıdığı görülmektedir.

²⁸ TÜİK Hayat İstatistikleri (04.02.2024).

Tablo 2. Trabzon ve Rize Kaba Boşanma Hızı²⁹

Yıl	Trabzon (Kaba Boşanma Hızı ‰)	Rize (Kaba Boşanma Hızı ‰)
2022	1,36	1,37
2021	1,31	1,16
2020	1,1	,92
2019	1,03	1,0
2018	,96	1,02
2017	,89	,95
2016	,81	,88
2015	,88	1,05
2014	,89	,92
2013	,81	,88
2012	,84	,78
2011	,82	,80
2010	,78	,74
2009	,90	,84
2008	,74	,66
2007	,72	,63
2006	,67	,59
2005	,77	,61
2004	,88	,71
2003	,94	,72
2002	1,05	,85
2001	,88	,69

Tablo 2 incelendiğinde 2022’de Rize’nin kaba boşanma hızı ‰ 1.3 ve Trabzon’un kaba boşanma hızı ‰ 1,36 olduğu görülmektedir. Türkiye 2022 kaba boşanma hızının ‰ 2,13 olduğu dikkate alındığında iki ilde Türkiye ortalamasının altındadır. Kaba boşanma hızı Rize ve Trabzon’da her ne kadar benzer bir örüntüye sahip olsa da 2013-2018 yılları arasında Rize’nin Trabzon’dan önde olduğu görülmektedir. Rize ve Trabzon’un kaba boşanma hızının bir birine paralel yönde arttığı görülmektedir.

Tablo 3. Rize ve Trabzon’da evlilik süresine göre boşanmalar (2022)³⁰

Evlilik Süresi (Yıl)	Türkiye	Trabzon	Rize
1 yıldan az	4.708	35	4
1	14.579	72	30
2	10.460	54	17
3	10.114	37	28
4	9.877	54	23
5	9.519	50	25
6-10	39.152	225	103
11-15	28.831	208	75
16 yıl ve fazla	53.586	379	166
Bilinmeyen	128	1	-

²⁹ TÜİK Hayat İstatistikleri (04.02.2024).

³⁰ TÜİK Evlenme ve Boşanma İstatistikleri (2022)

Tablo 3 incelendiğinde Rize'de 2022 yılında 1 yıldan az süren evlilik sayısı 4 olarak gerçekleştirirken Trabzon'da 35 olarak gerçekleşmiştir. Trabzon ve Rize'nin 2022 evlilik sürelerine göre boşanma oranlarının benzer bir örüntü gösterdiğini söyleyebiliriz. Aradaki farklılığı Trabzon'un yoğun göç alması ve sosyoekonomik etkenlerle açıklayabiliriz.

Sonuç

Evlilik ve boşanma insanlık tarihi kadar eskidir. Eski uygarlıkların tabletlerinde bile boşanma vakaları ile karşılaşmaktayız. Boşanma insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte boşanma için uygulanan prosedürlerde bu bağlamda farklılaşmaktadır. Uzun bir süre manevi değerlerin kontrolünde olan aile kurumunda boşanmak istisnalar haricinde neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Aynı zamanda erkekler boşanma konusunda kadınlardan daha avantajlı bir konumda bulunmuştur. Boşanmak isteyen bireyler toplumsal yapının kısıtlamalarına çözüm üretebilmek için çabalamıştır. Örneğin Amerika'nın bazı eyaletlerinde boşanmak kolay, bazı eyaletlerinde zor olduğu dönemlerde insanlar boşanabilmek için başka eyaletlere taşınarak toplumsal yapıyı aşmaya çalışmışlardır.

Küreselleşme ve modernleşme ile birlikte yakın dönemde ailenin görevlerinde önemli değişimler yaşanmıştır. Kadın özel alandan kamusal alana çıkmış ve çalışma hayatına dâhil olmuştur. Ailenin görevlerinde ortaya çıkan değişimler evliliğin anlamını da değiştirmiştir. Evliliğin değişen anlamı boşanma oranlarını arttırmıştır. Evliliğe yüklenen anlam değişmiştir. Artık insanlar aidiyet ya da toplumsal sınıf nedeniyle evlenmek yerine, bireysel tatmini ön plana çıkartmaya başlamışlardır. Aynı zamanda doğum kontrol yöntemlerinin de gelişmesi ile birlikte ailede çocuk sayısı azalmıştır. Kadının çalışma hayatına katılması ile birlikte aile çocuğun eğitimi ve sosyalleşmesi görevlerini toplumsal kurumlara devretmiştir. Psikoloji bilimindeki gelişmeler, I. ve II. Dünya Savaşları'nda aile kurumunda önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Boşanmanın kavramsal anlamı değişime uğramıştır. Ünlü kişilerin boşanmaları kavramsal farklılaşmada önemli bir etkidir. Türk toplumunda geçmiş 20-30 yıl önceki boşanma kavramı ile bu gün kullanılan boşanma kavramının çağrıştırdıkları arasında önemli farklar vardır. Bu gün nasıl olsa herkes boşanıyor savunması ile oldukça sık karşılaşmaktayız. Yani içerisinde bulunduğumuz çağda boşanma kavramı yumuşatılmış ve cazip hale getirilmiştir.

Boşanma davaları tüm dünyada hukuk sistemlerini meşgul etmekte mahkeme dışı boşanma ya da evliliğin 1 yıl sonra resmi kurumlarca onaylanması gibi çözümler üretilmektedir. Türkiye'de her yıl 180.000 civarında boşanma davası olmaktadır. Diğer ülkelerde de benzer durum söz konusudur. Yasada boşanma genel boşanma nedenleri ve özel boşanma nedenleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Aynı zamanda bazı boşanma nedenlerinin varlığı halinde 6 ay ve 5 yıl gibi hak düşürücü süre söz konusuysen, bazı boşanma nedenlerinde hak düşürücü süre söz konusu değildir ve ilgili kişi istediği zaman boşanma davası açabilir. Aile neslin devamı ve çocukların sosyalleşmesini sağlayan en önemli kurumdur. Boşanmak her ne kadar istenmeyen bir durum olsa da bazen de gereklidir. Kişinin ruh sağlığını bozan, vücut bütünlüğünü tehdit eden aynı zamanda zulüm gördüğü bir evliliği devam ettirmesi çok yanlış bir tutumdur. Bu bakımdan boşanma bazen bir gerekliliktir.

2001-2022 yılları arasında boşanma sayıları 16 kez zirve yapmış ve sadece 5 kez düşüş eğilimi göstermiştir. Bu düşüşlerde de temel etken COVID-19 örneğinde olduğu gibi dış kaynaklı olduğu söylenebilir. TÜİK verilerine göre 2022 itibarıyla Türkiye'de yıllık boşanma sayısı 180.954 olarak tespit edilmiştir. Türkiye'de 2022 boşanma hızı %0 2,13 olarak kaydedilmiştir. Boşanma oranlarındaki hızlanan artış ve düşen evlilik sayılarını dikkate aldığımızda durumun ciddiyeti ortadadır. Türkiye'de boşanma oranları Avrupa'nın 27 ülkesinin ortalamasının üzerindedir. Türkiye'de boşanma oranları bölgeden bölgeye de farklılık göstermektedir. Rize'de 21 yıllık toplam boşanma oranları incelendiğinde 13 kez artış gösterirken, 8 kez azalış gösterdiği görülmektedir. Rize'de 2001-2022 yılları arasında toplam 6.143 boşanma gerçekleşmiştir. 21 yıllık süre boyunca Trabzon'da bir önceki yıla göre toplam boşanma sayısı 14 kez artış

eğilimi gösterirken sadece 7 kez azalış eğilimi göstermiştir. Trabzon'da 2001-2022 yılları arasında toplam 15.382 boşanma gerçekleşmiştir.

Rize ve Trabzon'da boşanma oranlarını yıllara göre (2001-2022) karşılaştırdığımızda benzer bir örüntüye sahip olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda iki ilin nüfuslarını karşılaştırdığımızda toplam boşanma sayılarının yıllara göre değişimi de benzer bir nitelik taşımaktadır. Kaba boşanma hızı Rize ve Trabzon'da her ne kadar benzer bir örüntüye sahip olsa da 2013-2018 yılları arasında Rize'nin Trabzon'dan önde olduğu görülmektedir. Bu kadar bir farklılaşma normal karşılanabilir. Türkiye 2022 kaba boşanma hızının %0 2,13 olduğu dikkate alındığında iki ilde Türkiye ortalamasının altındadır. Trabzon ve Rize'nin 2022 evlilik sürelerine göre boşanma oranlarının benzer bir örüntü gösterdiğini söyleyebiliriz. Aradaki farklılığı Trabzon'un yoğun göç alması ve sosyoekonomik etkenlerle açıklayabiliriz.

TÜİK, Hane Halkı İşgücü Araştırması, (2022)' ye göre kadın istihdam oranının en yüksek olduğu 5 bölgeden birincisi %37,4 ile Trabzon, Ordu, Giresun, Artvin, Rize ve Gümüşhane olmuştur. Türkiye'de kadın istihdam oranı ortalaması (15 yaş ve üstü çalışan kadın) 2022 yılında %30,4 olarak kaydedilmiştir. Rize ve Trabzon'da kadınların iş gücüne katılma oranları %37,4 ile Türkiye'de birinci sıradadır. Kadının kamusal alana katılması ve çalışma hayatına dâhil olması ailenin fonksiyonlarında değişimler ortaya çıkartmıştır. Aile çocukların eğitim görevini toplumsal kurumlara devretmiştir. Aynı zamanda kadının kendi ayakları üzerinde durabilmesini ve hayatıyla ilgili kararları daha rahat bir şekilde alabilmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Aksan, Gamze ve Altunsu-Sönmez, Özlem (2019), *Boşanma Sürecinde Sosyal Destek*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Anıl, Yaşar Şahin (2008), *Boşanma Sebebi Olarak Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Geçimsizlik*, İstanbul: Beta Yayınları.

Beck, Ulrich ve Beck-Gernsheim, Elisabeth (2020), "Aşkın Olağan Karmaşası" (Çev. Mark Ritter ve Jane Wiebel), *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, (Edit. Anthony Giddens, Çev. Günseli Altaylar), İstanbul: Say Yayınları, 1-195.

Bor, Yusuf (2023), *Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Nedeniyle Boşanma*, Ankara: Adalet Yayınevi.

Browne, Ken (2021), *Sosyolojiye Giriş*, (Çev. İbrahim Kaya), İstanbul: Say Yayınları.

Clarke-Stewart, Alison. Brentano, Cornelia (2006), *Divorce Cause and Consequences*. London: Yale University Pres.

Çakır, Sema (2019). "Osmanlı Hukuk Sistemi'nde Fıkhın Belirleyiciliği: Erzincan Şer'iyye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz İle Mukayeseli)", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2, 441-467.

Dominian, Jacop (1974), *Cinsel Psikolojik ve Toplumsal Açından Boşanma* (Çev. Mehmet Harmanlı), İstanbul: Koza Yayınları.

Erol, Yasemin (2011), "Akıl Hastalığına Dayalı Boşanma", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19/1, 119-149.

Ferah, Nimet (2019), "Boşanma Sürecindeki Bireylerde Depresyon Anksiyete Stres ve Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki", *Bilimname*, 2019/37, 383-405.

Göksoy, Süleyman (2020), "Küreselleşme ve Eğitime Yansımaları", *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi*, 1/1, 1-10.

Gündüzalp, İdris (2018), *Boşanma Psikolojisi ve Danışmanlığı*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kara, Bülent ve Doğan, Seher (2018), "Türk Aile Yapısında Boşanma Nedenleri: Aksaray İli Örneği", *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 48-66.

Köseoğlu, Fatma Yazıcı, Zühtiye Nur (2022), "Sosyodemografik Özellikler ve Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutum Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın Ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 71-96.

Palamut, Mehmet (2004), *Medeni Hukuk*, İstanbul: Alfa Akademi.

Stoner, Katherine (2006), *Divorce Without Court: A Guide to Mediation & Collaborative Divorce*. Publisher: NOLO.

Tarhanacı, Mehpare (2017), "Boşanma Avukatlarının Anlatısıyla Trabzon'da Aile ve Boşanma Olgusu", *İmgelem*, 1/1, 89-120.

"TÜİK Evlenme ve Boşanma İstatistikleri (2022)". (10.02.2024). <https://www.tuik.gov.tr/>

"TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırması (2022)". (18.05.2024). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675>

"TÜİK Hayat İstatistikleri", (04.02.2024). <https://www.tuik.gov.tr/>

"Türk Medeni Kanunu (4721) Boşanma Sebepleri", (06.02.2024). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4721&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Uçan, Özge Yazar, Hülya ve Sayıl, Işıl (2006), "Bir Boşanma Olgusunun Dört Kurama Bağlanarak Değerlendirilmesi", *Kriz Dergisi*, 14/2, 23-29.

Ürem-Çetinel, Merve ve Güneş, Biset Sena (2020), "Mahkeme Dışı Boşanma Kurumu ve Türk Hukukunun Bu Kuruma Yaklaşımı" *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 1, 309-340.

Yayla, Sevde (2022), "Türkiye Ekonomik Konjonktürünün 2000 ve 2021 Arası Boşanmalar Üzerine Etkisi", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, 305-335.

Yücel, Özge (2023), *Boşanma Hukukunda Kusur İlkesinden Kusurdan Bağımsızlığa Geçiş*, Ankara: Seçkin-Hukuk.

Akın, Gülay, "Ethnocultural Identity in the Absence of Ethnolinguistic Vitality: A Study of Hemshin Heritage Communities in Turkey's Eastern Black Sea Region", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/21, ss.27-38. DOI: 10.31765/karen.1497975

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Öğr. Gör. Dr.,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yabancı
Diller Yüksekokulu, Trabzon/TÜRKİYE
✉ gakin@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0001-6272-423X

Keywords: Ethnocultural Identity, Heritage Community, Ethnolinguistic Vitality, Heritage Language Maintenance

Anahtar Kelimeler: Etnokültürel Kimlik, Miras Topluluğu, Etnodilbilimsel Canlılık, Miras Dilin Korunması

ETHNOCULTURAL IDENTITY IN THE ABSENCE OF ETHNOLINGUISTIC VITALITY: A STUDY OF HEMSHIN HERITAGE COMMUNITIES IN TURKEY'S EASTERN BLACK SEA REGION *

Gülay AKIN**

Abstract: This research delves into the sociocultural dimensions influencing the preservation or decline of ethnocultural identity within Hemshin heritage communities situated in the Çamlıhemşin and Hemşin districts of Rize province, Turkey. Despite being recognized as a heritage community of the Hemshin language, this group remains relatively understudied. Therefore, the primary objective of this study is to explore the maintenance of ethnocultural identity within these communities, characterized by low ethnolinguistic vitality. This ethnographic study employs face-to-face interviews with 103 participants, direct observation, and detailed field note collection conducted between 2021 and 2022 to explore the mechanisms through which Hemshin heritage communities maintain a strong ethnocultural identity. Despite the minimal use of the Hemshin language within these communities, identity preservation is achieved through a combination of contemporary cultural practices and traditional lifestyles. The members demonstrate a deep attachment to their community, reflecting a steadfast commitment to their ethnocultural identity despite their perceptions of low ethnolinguistic vitality. This study further supports Edwards' (1992) assertion that the loss of language within heritage communities does not necessarily result in a decrease in group membership, solidarity, or sense of belonging. The Hemshin heritage communities exemplify this phenomenon. Additionally, the research underscores the resilience of ethnocultural identity, which persists despite linguistic shifts, thereby illustrating the intricate dynamics of identity preservation in such contexts.

ETNODİLBİLİMSEL CANLILIĞIN YOKLUĞUNDA ETNOKÜLTÜREL KİMLİK: TÜRKİYE'NİN DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NDEKİ HEMŞİN MİRAS TOPLULUKLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Öz: Bu araştırma, Türkiye'nin Rize ilindeki Çamlıhemşin ve Hemşin ilçelerinde bulunan Hemşin miras toplulukları içinde etnokültürel kimliğin korunmasını veya zayıflamasını etkileyen sosyokültürel boyutları incelemektedir. Hemşin dili miras topluluğu olarak tanınmalarına rağmen, bu grup nispeten az incelenmiştir. Bu nedenle, çalışmanın birincil amacı, etnodilbilimsel canlılıkları düşük olan bu topluluklarda etnokültürel kimliğin nasıl sürdürüldüğünü araştırmaktır. Bu etnografik çalışma, 2021 ve 2022 yılları arasında 103 katılımcı

Geliş Tarihi / Received Date: 08.06.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.06.2024

ile yapılan yüz yüze görüşmeler, doğrudan gözlemler ve detaylı saha notlarının toplanması yoluyla Hemşin miras topluluklarının güçlü bir etnokültürel kimliği nasıl koruduklarını araştırmaktadır. Bu topluluklarda Hemşin dilinin kullanımının minimal olmasına rağmen, kimlik korunması çağdaş kültürel uygulamalar ve geleneksel yaşam tarzlarının bir kombinasyonu yoluyla sağlanmaktadır. Topluluk üyeleri, düşük etnodilbilimsel canlılık algılarına rağmen, etnokültürel kimliklerine güçlü bir bağlılık göstererek topluluklarına derin bir

bağlılık yansıtmaktadırlar. Bu çalışma ayrıca Edwards'ın (1992) miras topluluklarındaki dil kaybının grup üyeliğinde, dayanışmada veya aidiyet hissinde bir azalma anlamına gelmediği iddiasını desteklemektedir. Hemşin miras toplulukları bu olguyu örneklemektedir. Ayrıca araştırma, dilsel değişimlere rağmen süregelen etnokültürel kimliğin dayanıklılığını vurgulayarak, bu tür bağlamlarda kimlik korunmasının karmaşık dinamiklerini ortaya koymaktadır.

Introduction

The precise number of living languages in the world remains indeterminate due to the dynamic and variable nature of languages, which undergo constant changes in response to the rapidly evolving global environment (Ethnologue, 2000). Additionally, distinguishing between what constitutes a language and what constitutes a dialect of another language poses a significant challenge.¹ The ambiguity extends to the data on speaker numbers, which are typically based on self-reports that lack accurate information on actual language proficiency. These self-reports can be influenced by various factors, including attitudes, ideologies, and the status of the language in question.²

Despite these uncertainties, there is a consensus among linguists that there are approximately 6,000 to 7,000 known languages worldwide, with at least half of these languages classified as endangered because they are not being acquired as first languages by children.³ Projections suggest that 50 to 90 percent of these languages will disappear within this century as older generations, who are the primary speakers, pass away, thereby hindering the transmission of these languages to future generations.⁴ Language transmission is predominantly facilitated by older individuals, whereas younger generations often exhibit a shift towards more dominant national and global languages.⁵ Consequently, if these threatened languages continue to be supplanted by more powerful languages, it is estimated that by 2100, 90 percent of the world's languages will be either severely endangered or extinct.⁶

1. The Significance of Language Endangerment

Language endangerment is a critical issue due to its implications for both linguistic diversity and cultural identity. The phenomenon involves the disappearance or replacement of languages, often resulting from contact between different linguistic groups or extensive communication across distances.⁷ Historically, this has been viewed as a natural process. However, the increasing number of languages not being transmitted to younger generations, leading to language death, has become a pressing concern.⁸ For instance, the Ubykh language, once spoken in the Caucasus, exemplifies this loss; it had eighty-four consonants and only two phonologically distinct vowels. The language's unique features would have remained unknown without the documentation efforts prior to the death of its last fluent speaker, Tevfik Esenç, in 1992.

¹ Grenoble, 2011.

² Bradley, 2011.

³ Austin and Sallabank, 2011.

⁴ Krauss, 1992; Grenoble, 2011.

⁵ Austin ve Sallabank, 2011.

⁶ Krauss, 1992.

⁷ Dalby, 2002.

⁸ Austin ve Sallabank, 2011.

Language endangerment also signifies the loss of cultural heritage. According to UNESCO, cultural diversity fosters not only economic development but also intellectual, emotional, moral, and spiritual fulfillment (UNESCO, 2010). Many cultural traditions, including oral literature such as stories, narratives, poetry, and songs, are transmitted through language. The extinction of languages thus results in the loss of this cultural richness for both the communities and humanity as a whole.⁹

Moreover, languages offer unique perspectives on the world.¹⁰ The extinction of a language eradicates the distinct worldview and cultural identity of its speakers. In contexts where communities experience political or social pressures that threaten their identity, language can serve as a vital symbol of identity.¹¹ Despite the fluid nature of identity in postmodern contexts, where individuals navigate multiple roles and settings daily,¹² language remains a fundamental component of identity formation. Paradoxically, speakers of endangered languages often strongly identify with their native tongue yet fail to transmit it to their children, even as their ethnic identity persists despite language loss.¹³

In a similar vein, Dorian (1999) argues that while languages are vital, they constitute only one of many identity markers and can be substituted by other symbols such as dress, religious practices, customs, and traditions. Nevertheless, language continues to play a pivotal role in the formation and expression of identity.¹⁴ Therefore, considering all these factors, it is evident that the ethnolinguistic vitality of endangered languages is significant and deserves greater attention.

2. Ethnolinguistic Vitality

The examination of ethnolinguistic vitality and its implications for the maintenance and shift of minority languages has been a focal point of research within various multilingual settings. This endeavor has led to the development of several frameworks aimed at analyzing the intricate interaction between a language and its sociocultural environment, as detailed in preceding discussions. Despite subsequent refinements to Ethnolinguistic Vitality Theory¹⁵ through tools such as the Subjective Vitality Questionnaire (SVQ)¹⁶ and the 'Beliefs on Ethnolinguistic Vitality Questionnaire' (BEVQ),¹⁷ the vitality framework has yet to establish itself as a distinct scholarly domain bridging sociolinguistics, cultural studies, and social psychology.¹⁸ This is attributed, in part, to the inherent complexity of assessing and comprehending language vitality, which presents challenges in providing a comprehensive understanding of language shift, maintenance, and vitality dynamics.¹⁹ Nonetheless, despite the methodological and conceptual challenges inherent in vitality research, a substantial body of scholarship has been dedicated to addressing language vitality issues globally, motivated by the pressing need to counteract the pervasive trend of language loss, as underscored by the distressing language endangerment landscape worldwide (Lewis and Simon, 2010).

Vitality frameworks assert that groups with low vitality are likely to diminish as distinct collectivities (Giles et al., 1977). However, the findings of the present study challenge this assertion within the context under examination. In heritage communities where ethnolinguistic

⁹ Harrison, 2007.

¹⁰ Dalby, 2002.

¹¹ Lanza and Svendsen, 2007.

¹² Omoniyi and White, 2006.

¹³ LePage and Tabouret-Keller, 1985.

¹⁴ Yagmur and Kroon, 2006.

¹⁵ Giles et al., 1977.

¹⁶ Bourhis et al., 1981.

¹⁷ Landry & Allard, 1986.

¹⁸ Ehala, 2010.

¹⁹ Grenoble and Whaley, 2006.

vitality is low, the strong commitment to the Hemshin identity defies the expectations of vitality framework theories. This commitment serves as a crucial anchor for the social identity of these communities,²⁰ shaping their intergroup behaviors and contributing to the maintenance of their ethnocultural identities. Despite not being active speakers, their reported attitudes and practices indicate a significant role of traditional lifestyles and cultural heritage in sustaining their cultural and ethnic identities.

3. History of the Hemshin Region

The Hemşin region, located between the Black Sea to the north and the Pontic Mountain chain to the south, spans less than fifty kilometers in width and encompasses the contemporary provinces of Rize and Trabzon, as well as the coastal part of Artvin.²¹ This area is home to several ethnic groups, including the Hemshin, also known as Hemshinli.

Historical records from the Middle Ages indicate that the original Hemshin district comprised a small area around the watersheds of the twin branches of the Fırtına River, situated on the northern side of the Barhal/Kaçkar Mountain Range, including the present-day Çamlıhemşin district in Rize province.²² This hilly and forested area is rich in Armenian toponyms, evident in the names of villages, summer settlements, rivers, springs, hills, and meadows. The Hemshin people have two primary settlements: the first covers areas under Ottoman rule, including modern-day Çamlıhemşin, Hemşin, the Kaptanpaşa district of Çayeli, and the Cimil Valley of İkizdere. The second settlement is in the eastern part of Artvin province, where the eastern or Hopa Hemshin group resides.²³

4. Geographical Characteristics of the Region and Hemshin People

The traditional Hemshin area encompasses “the watersheds of the twin branches of the Fırtına River, running on the northern slopes of the Barhal/Kaçkar Range, and includes today’s county of Çamlıhemşin”,²⁴ extending into the adjacent valleys of Cimil (in İkizdere county), Zuğa (in Hemşin county), and Şenoz (in Çayeli county).

Çamlıhemşin County possesses the steepest and most rugged topography within Rize Province. Situated within the Kaçkar Mountains range, which averages an altitude of 3000 meters in the eastern Black Sea region, the county experiences significant rainfall in its deep valleys due to the extensive network of water flows. Consequently, the Fırtına River, originating from the Kaçkar Mountains and traversing Çamlıhemşin to the Black Sea, stands as one of the principal rivers of Rize Province.²⁵

The region endures harsher winters compared to the coastal areas. Conversely, the summer season is characterized by high rainfall, resulting in elevated humidity, rugged terrain, and dense vegetation, all of which influence the lifestyle of the Hemshin people.²⁶ These climatic and topographical conditions necessitate adaptation in both winter and summer. The challenging landscape has prompted the Hemshin people to favor higher elevations over river valleys, which are prone to unpredictable water flows. Settling in elevated areas allows them to maximize sunlight exposure. Additionally, the predominance of animal husbandry as their primary means of subsistence further necessitates their residence in hilly regions.²⁷

²⁰ Mullen, Calogero, and Leader, 2007.

²¹ Hachikian, 2007.

²² Hachikian, 2007.

²³ Vaux, 2007.

²⁴ Hachikian, 2007: p. 145.

²⁵ Ersoy, 2007.

²⁶ Ersoy, 2007.

²⁷ Hachikian, 2007.

The counties of Çamlıhemşin and Hemşin in the highlands of Rize province are the heartland of the now Turkish-speaking western Hemshinli, or Bash Hemshinli.²⁸ This group is isolated by the exclusively Lazi county of Arhavi from the Armenian-speaking eastern Hemshinli, or Hopa Hemshinli, who predominantly inhabit the Hopa and Borçka counties of Artvin province.²⁹

Simonian (2007) provides a comprehensive overview of the Hemshin population. According to his estimates, the Bash Hemshin number approximately 29,000 individuals in Rize Province, while the Hopa Hemshin are estimated at around 26,000. He also notes that Hemshin communities established in the northwestern provinces of Düzce and Sakarya during the late nineteenth century have a population of about 10,000. Beyond these regions, Hemshin people can be found in cities such as Trabzon and Erzurum, as well as in major urban centers in western Turkey, including Istanbul, Ankara, and Izmir. Simonian (2007) suggests that the number of Hemshin individuals residing in these larger cities likely exceeds those living in their native villages. Additionally, considering an estimated 3,000 Hemshin individuals living in the former Soviet Union, Simonian (2007) posits that the total Hemshin population may realistically be around 150,000. Among these communities, the Hopa-Hamshens are noted as the only Muslim Hamshens who speak Homshetsma.

5. Hemshin Culture

Despite the ambiguity surrounding the origins of the Hemshin language and people, Hemshin culture is distinguished by its rich oral traditions, encompassing songs, tales, jokes, and riddles.³⁰ These cultural elements significantly contribute to the richness of the region and its inhabitants. Furthermore, the traditional Hemshin houses, including some mansions, exemplify how people adapt their living spaces to the constraints of their natural environment.³¹ The traditional house complexes, which incorporate structures such as the nalya (a vital food storage annex), kenaf or kınaf (grass container), and kalif (a simple cottage), showcase Hemshin folk architecture. This architecture reflects their traditions, customs, beliefs, values, way of life, and cultural identity.

Distinctive cultural elements include colorful traditional clothing and patterned headscarves made of silk or synthetic materials. These traditional garments, particularly headscarves, are prominently worn during the yayla festivals (e.g., the Vartevor festival), weddings, and even in daily life, symbolizing Hemshin women.³² The headscarves, known as puşi in the region, are donned by Hemshin women, including those who reside in towns and cities, when they return to their villages, demonstrating their strong identification with Hemshin heritage.³³

Supporting this notion, Benninghaus (2007) noted that the traditional way of wearing the headscarf is not practiced among the Hopa (eastern) Hemshin women. In contrast, for the western Hemshin people, it is a significant cultural symbol, almost regarded as a national dress. In addition to the puşi, the handcrafted knitted stockings, known as iki telli çorap, are another common and characteristic element of traditional Hemshin attire.³⁴

Transhumance remains integral to Hemshin life. Despite substantial migration to urban areas, people continue to ascend to the yaylas every summer.³⁵ Yaylas serve not only as retreats from

²⁸ Simonian, 2007.

²⁹ Simonian, 2007.

³⁰ Vaux, 1996.

³¹ Balıkçı, 2007.

³² Balıkçı, 2007.

³³ Balıkçı, 2007.

³⁴ Blasing, 2007.

³⁵ Ersoy, 2007.

the routines of winter or city life but also as crucial for preserving Hemshin culture, encompassing folk songs, traditions, and the Hemshin language.³⁶

6. The Hemshin Language

The Hemshin language is recognized by various names. UNESCO and Ethnologue designate it as Western Armenian, while the Endangered Languages Project (ELP) lists it under four alternative names: Hamshen, Hamschen, Homshetsma, and Hemşince. Linguist Vaux (2007), who has conducted the most extensive study of the language, refers to it as Homshetsma, whereas the Endangered Languages Project uses the name Homshetsi. Regarding its endangerment status, the language is classified as Potentially Vulnerable by UNESCO, Stable by Ethnologue, and Vulnerable by the Endangered Languages Project.

Vaux (2007) categorizes the Hemshin people into three groups based on the languages they speak. The first group, the western Hemshinli, are Turkish-speaking Sunni Muslims residing in the Rize province and other parts of Turkey. The second group, the eastern Hemshinli, are Homshetsma-speaking Sunni Muslims located in the Artvin province, with smaller populations in Turkey, Central Asia, and Europe. The third group, the northern Hemshinli, are Homshetsma-speaking Christians descended from non-Islamized Hemshinli from the provinces of Samsun, Ordu, Giresun, and Trabzon, currently residing in Georgia and Russia.

Although the western Hemshinli speak only Turkish, they retain numerous Homshetsma words, toponyms, and family names.³⁷ Vaux (2007) also notes that while Homshetsma is generally considered a dialect of Western Armenian, it is not mutually intelligible with it due to several factors that have made Homshetsma one of the most divergent and interesting varieties of Armenian.

7. Research Design

This study explores the preservation of ethnocultural identity among the Hemshin people in Çamlıhemşin and Hemşin, despite the diminishing ethnolinguistic vitality of their heritage language. The Hemshinli community in these regions, particularly the western Hemshinli group, sustains their identity through contemporary cultural practices and traditional lifestyle customs.

Employing an ethnographic approach, the study focuses on capturing individuals' lived experiences, the meanings they derive from these experiences, and the social contexts that influence these meanings.³⁸ This methodology is well-suited for investigating the evolution of cultural patterns, values, and beliefs through collective human experiences.

Ethnography is fundamentally concerned with exploring the beliefs, values, and attitudes that influence the behaviors of specific groups.³⁹ It involves immersing oneself deeply in the daily lives of culturally defined groups to uncover the underlying meanings behind their behaviors and interactions.⁴⁰

In this study, achieving such immersion required the researcher to engage intensively with the social culture over an extended period. This process involved interacting with participants, observing their behaviors, and meticulously documenting their daily activities within their natural settings.⁴¹ By both participating and observing, the researcher acquired firsthand experience, which was systematically recorded in detailed descriptive field notes. These notes

³⁶ Ersoy, 2007.

³⁷ Vaux, 2007.

³⁸ Miles, Huberman and Saldana, 2014.

³⁹ Merriam and Tisdell, 2016: p. 29.

⁴⁰ Creswell, 2013.

⁴¹ Watson, 2008.

serve as a valuable tool, allowing readers to indirectly experience the culture. Consequently, this method enabled the researcher to develop an in-depth, long-term understanding of the community from the perspective of its members, providing rich insights into the complex social dynamics at play.

By employing a comprehensive ethnographic approach, the researcher successfully captured the nuanced and complex ways in which the Hemshin people articulate their ethnocultural identity. The extended engagement with the community, along with meticulous documentation of their daily activities, facilitated a deep understanding of the community's practices, beliefs, and values. This approach not only provided profound insights into the Hemshin community but also offered a thorough and nuanced portrayal of their social and cultural dynamics.

Data collection involved twelve field visits to the two regions conducted between 2021 and 2022. The methods utilized included face-to-face interviews with 103 participants, participant observation, and the compilation of extensive field notes.

In Çamlıhemşin, the participant group comprised 52 individuals: 29 females and 23 males, with an average age of 65 for both genders. Regarding education, seven female participants had no formal schooling, whereas all male participants had attended school. Among those who received primary education, there were 17 females and 12 males. Educational disparities emerged at the secondary and high school levels, with three females and seven males attending these institutions. University graduates included two females and four males. Occupation-wise, most females (N=27) were housewives, with two students. In contrast, males had more varied occupations, including bakers, hotel owners, restaurant owners, workers, and retirees (N=13).

In the Hemşin region, there were 51 participants: 32 females and 19 males, with average ages of 65 and 69, respectively. Females predominated in the no-schooling category, with 15 females compared to no males. Primary education was more common in both groups, with eight females and ten males. Secondary and high school attendance was similar, with four females and six males. University graduates numbered five females and three males. Occupational profiles showed that most females (N=27) were housewives, while five were employed as officers, teachers, or secretaries. Most males (N=16) were retired, with two engineers and one coffee house (kahvehane) owner.

8. Data Analysis

This study employed content analysis, following the guidelines outlined by Lieblich et al. (1998) and Riessman (2016). Adhering to the iterative model of data analysis proposed by Miles et al. (2014), the initial step involved compiling all interview data and reviewing post-interview notes. To establish and organize the database, verbatim transcriptions of the audio recordings were manually undertaken. This was necessitated by the participants' distinctive regional accents, which significantly deviated from standard Turkish, rendering transcription software impractical. Consequently, the transcription process, spanning seven months, was personally conducted by the researcher, leveraging their familiarity with the accent stemming from their regional background.

Thematic content analysis, suited for the inductive examination of ethnographic data, was employed in the current study. This analytical approach entails scrutinizing data to identify and categorize emergent themes and key issues.⁴² To ensure methodological rigor and credibility, several strategies were implemented. These included data triangulation, member checks, adequate engagement with participants, reflexivity in the researcher's approach, and peer

⁴² Reeves, Kuper, and Hodges, 2008.

debriefing. These measures were undertaken to enhance the trustworthiness and validity of the study's findings.

9. Findings

The ethnolinguistic vitality framework, introduced by Giles et al. (1977), offers a conceptual tool for examining sociocultural factors that impact the strength of ethnolinguistic groups within an intergroup context. Aligned with this framework, the current study focuses on heritage communities, specifically Çamlıhemşin and Hemşin, which historically served as speech communities but now operate as distinct collective entities within an intergroup setting.⁴³

Upon analyzing the data, four recurring themes emerged for both the Çamlıhemşin and Hemşin communities, with one theme being the 'Loss of traditional Hemshin lifestyle and cultural practices.' This theme will be further elucidated in the present study.

Interview data revealed specific cultural practices that hold significant importance in shaping the Hemshin cultural identity. These practices encompass seasonal migrations to mountain pastures, wedding ceremonies, and various seasonal activities, including those observed during New Year's Eve and/or Day. Moreover, particular occupations and the architectural heritage of the Hemshin people play crucial roles in molding the cultural landscape of both Çamlıhemşin and Hemşin, where these heritage communities are situated.

Expanding upon the aforementioned cultural practices, the subsequent sections will delve into the following topics: (i) traditional practices inherent in the Hemshin lifestyle, (ii) the cultural significance of Hemshin Folk Architecture, and (iii) perceptions regarding the intricate relationship between traditional lifestyle practices and the preservation of Hemshin ethnocultural identity.

The traditional practices inherent in Hemshin culture encompass various facets such as transhumance, imece (collective labor for mutual assistance), festive gatherings, and the practice of endogamy. In an inquiry concerning perceptions of Hemshin culture, a substantial majority of respondents (95 out of 103) highlighted associations with mountain pastures, daily communal activities (e.g., imece), and ancestral occupations such as animal husbandry and beekeeping. These cultural elements were described by participants from Çamlıhemşin and Hemşin regions, emphasizing the historical prevalence of transhumance and the seasonal rhythms associated with it. Additionally, the annual three-day festival known as Vartevor, observed in late July, emerged as a significant communal event, serving as a unifying occasion for Hemshin people dispersed across different locales, indicative of enduring bonds of solidarity and belonging.

Moreover, the discourse underscored the longstanding tradition of endogamy within Hemshin society. While acknowledging its continued prevalence, participants noted a decline in its frequency, attributing this shift to the evolving preferences of younger generations in choosing marital partners. It was also noted that endogamous unions were historically motivated, in part, by a desire to prevent the division of familial lands. This elucidates the intricate interplay between cultural practices, socioeconomic considerations, and generational dynamics within the Hemshin community.

The Hemshin Folk Architecture, known as Hemşin Konakları, emerged as a prominent emblem of cultural heritage and identity among all participants (N=103), alongside other cultural practices. The consensus among participants was that those who migrated to Russia as laborers returned with substantial wealth, evidenced by the construction of opulent residences, referred to as konak, within the Hemshin region. As articulated by a participant (P17) from

⁴³ Giles et al., 1977.

Hemşin, "Here, our ancestors had also ventured to Russia for employment, and the mansions were built with Russian funds... there are stone mansions."

The study uncovered participants' firm perceptions regarding the correlation between traditional lifestyle practices and the preservation of Hemshin ethnocultural identity, which emerged as a pivotal aspect of the research. All participants underscored the indispensable role played by these cultural elements in upholding their ethnocultural identity over time. However, the findings also revealed a unanimous sentiment among participants concerning a decline in adherence to various facets of Hemshin culture, a trend that evoked dissatisfaction.

This sentiment was echoed by participants from both the Hemşin and Çamlıhemşin regions, who expressed shared concerns regarding the gradual erosion of Hemshin cultural traditions. Despite recognizing the significance of preserving Hemshin ethnocultural identity, participants observed a lack of concerted efforts toward cultural preservation within their communities. They lamented the prevalent apathy toward the future of Hemshin culture and stressed the imperative of transmitting cultural heritage to future generations.

The consensus among participants underscores the significance of preserving Hemshin cultural heritage, integral to their collective identity. However, the prevailing sentiment suggests a disconnect between individual interests and communal responsibilities, resulting in a dearth of proactive measures to safeguard cultural heritage. Ultimately, the findings underscore the intrinsic link between cultural elements and heritage identity, emphasizing the need for concerted efforts to prevent the erosion of both.

The findings of this study diverge from the assertion posited by Giles et al. (1977) that low-vitality groups are prone to eventual dissolution as a distinct collective entity. Instead, the results suggest a pronounced attachment of the Hemshin people to their heritage identity. This steadfast commitment to their Hemshin identity aligns with the proposition advanced by Mulen, Calogero, and Leader (2007) that autoethnonym significantly influences intergroup dynamics, serving as a pivotal anchor for social identity.

Despite residing on opposing sides of a mountain range, both Hemshin and Çamlıhemşin communities maintain analogous traditional lifestyle elements, such as transhumance, communal activities (i.e., imece), and traditional vocations like animal husbandry and beekeeping. This convergence also illustrates a remarkable absence of cultural divergence between the two groups.

Furthermore, both communities share specific ceremonial practices and rituals, observed during events such as wedding ceremonies and New Year's Eve celebrations, along with customs and beliefs integral to their daily lives. Additionally, the prominence of traditional Hemshin musical instruments and attire underscores their significance as indispensable components of Hemshin culture.

The enduring vitality of Hemshin culture is not solely attributed to the enjoyment derived from traditional practices but also to their pivotal role in nurturing a sense of community and cultural identity. Particularly, the annual "yayla festivals" serve as central focal points for communal gatherings, thereby reinforcing the collective heritage and cultural identity of Hemshin communities. These longstanding traditions, festivals, and cultural practices serve as vital avenues for individuals to express their identity and perpetuate customs reflective of their values and beliefs, as underscored by Ersoy (2007). Consequently, they play a crucial role in fostering cohesion within the community, demonstrating the significance of culture and cultural activities in maintaining ethnocultural identity, even in the absence of ethnolinguistic vitality. This corroborates Edwards' (1992) assertion that the decline of language within cultural heritage settings does not inherently result in the loss of group cohesion, solidarity, or a shared sense of belonging.

Conclusion

This research illuminates the remarkable resilience and intricate nature of ethnocultural identity within communities experiencing low ethnolinguistic vitality. While language undeniably exerts a profound influence on cultural identity formation, the findings of this study underscore that the waning dominance of a language does not inevitably lead to the erosion of ethnocultural heritage.

The sense of belongingness to one's cultural roots, the continuation of traditional practices, and the preservation of shared values and customs all serve as vital components that sustain ethnocultural identity. Even amid linguistic decline or endangerment, individuals and communities often exhibit a strong attachment to their cultural heritage, seeking to uphold and celebrate their unique identity.

Understanding the complexities of ethnocultural identity in such contexts is crucial for fostering inclusivity and promoting cultural diversity. Initiatives aimed at revitalizing endangered languages must extend beyond mere linguistic preservation to encompass the broader socio-cultural dimensions that contribute to a community's collective identity. By recognizing and honoring the diverse manifestations of ethnocultural heritage, societies can cultivate a climate of enhanced respect, appreciation, and unity among their members.

In essence, this research underscores the paramount importance of acknowledging ethnocultural identity as a dynamic and multifaceted phenomenon transcending linguistic confines. Embracing the richness of cultural diversity and supporting endeavors that promote cultural preservation and revitalization are pivotal in cultivating vibrant and inclusive communities wherein every individual finds profound resonance with their ethnocultural identity.

REFERENCES

- Austin, Peter K., and Julia Sallabank, (2011), *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*, Cambridge University Press.
- Balıkçı, Gülşen (2007), "Hemshin folk architecture in the Akbucak, Ortayol and Uğrak villages of the county of Pazar in Rize", *The Hemshin: History, society, and identity in the Highlands of Northeast Turkey, USA and Canada: Routledge*, 235-254.
- Benninghaus, Rüdiger (2007), "Manipulating ethnic origin and identity", *The Hemshin: History, Society and Identity in the Highlands of Northeast Turkey, USA and Canada: Routledge*, 353-388.
- Bläsing, Uwe (2007), "Armenian in the vocabulary and culture of the Turkish Hemshinli", *The Hemshin: History, society and identity in the Highlands of Northeast Turkey, USA and Canada: Routledge*, 279-302.
- Bourhis, Richard Yvon, Howard Giles, and Doreen Rosenthal, (1981), "Notes on the construction of a subjective vitality questionnaire for ethnolinguistic groups", *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 2/2, 145-55.
- Bourhis, Richard Y., and Itesh Sachdev (1984), "Vitality perceptions and language attitudes: Some Canadian data", *Journal of language and Social Psychology*, 3/2, 97-126.
- Bradley, D. (2011). Resilience thinking and language endangerment. In Bai Bibo & David Bradley (eds.), *Extinction and retention of mother tongues in China* (pp.1-43). Beijing: Nationalities Press.
- Bradley, David (2011), "Resilience thinking and language endangerment", *Extinction and retention of mother tongues in China*, 1-43.

- Creswell, John W., and Cheryl N. Poth (2013), *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.), Sage.
- Dalby, Andrew (2002), *Language in danger: The loss of linguistic diversity and the threat to our future*, London: Penguin.
- Dorian, Nancy (1999), "Linguistic and ethnographic fieldwork", *Handbook of language and ethnic identity*, Oxford University Press, 25-41.
- Edwards, John (1992), "Sociopolitical aspects of language maintenance and loss", *Maintenance and loss of minority languages*, Amsterdam: John Benjamins, 37-54.
- Ehala, Martin (2010), "Ethnolinguistic vitality and intergroup processes", *Multilingua*, 203-221.
- Ersoy, Erhan Gürsel (2007), "The Hemshin People: Ethnic identity, beliefs and yayla festivals in Çamlıhemşin", *The Hemshin: History, society, and identity in the Highlands of Northeast Turkey*, USA and Canada: Routledge, 191-234.
- Giles, Howard, Richard Y. Bourhis, and Donald M. Taylor (1977), "Towards a theory of language in ethnic group relations", *Language, Ethnicity, and Intergroup Relations*, London: Academic Press, 307-348.
- Grenoble, Lenore A. (2011), "Language ecology and endangerment", *The Cambridge Handbook Endangered Languages*, Cambridge University Press, 27-44
- Grenoble, Lenore A., and Lindsay J. Whaley (2006), *Saving languages: An introduction to language revitalization*, Cambridge University Press.
- Grimes, Barbara F. (2000). *Ethnologue: Languages of the World*, vol. 1, 14th edition. Dallas: SIL International.
- Hachikian, Hagop (2007), "Notes on the historical geography and present territorial distribution of the Hemshinli", *The Hemshin: History, society, and identity in the Highlands of Northeast Turkey*, USA and Canada: Routledge, 141-190.
- Harrison, K. David (2007), *When languages die: The extinction of the world's languages and the erosion of human knowledge*, Oxford University Press.
- Johnson, Pat, Howard Giles, and Richard Y. Bourhis (1983), "The viability of ethnolinguistic vitality: A reply", *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 4, 255-269
- Krauss, Michael (1992), "The world's languages in crisis", *Language*, 68/1, 4-10.
- Landry, Rodrigue and Allard, Réal (1986), "Subjective ethnolinguistic vitality viewed as a belief system", *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 7/1, 1-12.
- Lanza, Elizabeth, and Bente Ailin Svendsen (2007), "Tell me who your friends are and I might be able to tell you what language (s) you speak: Social network analysis, multilingualism, and identity", *International journal of bilingualism*, 11/3, 275-300.
- Le Page Robert Brock and Tabouret-Keller, Andrée (1985), *Acts of identity: Creole-based approaches to language and ethnicity*, Cambridge University Press.
- Lewis, M. Paul, and Gary F. Simons (2010), "Assessing endangerment: expanding Fishman's GIDS", *Roumaine de Linguistique*, 55, 103-20.
- Lieblich, Amia, Rivka Tuval-Mashiach, and Tamar Zilber (1998), *Narrative research: Reading, analysis, and interpretation*, Sage.

Merriam, Sharan B., and Elizabeth J. Tisdell (2016), *Qualitative research: A guide to design and implementation* (4th ed.), Jossey-Bass.

Qualitative research: A guide to design and implementation, John Wiley & Sons.

Miles, Matthew B., A. Michael Huberman, and Johnny Saldana (2014), "Fundamentals of Qualitative Data Analysis", *Qualitative Data Analysis: A Methods Sourcebook*, 69-104.

Moseley, Christopher, (2010), *Atlas of the World's Languages in Danger*, Paris: UNESCO.

Mullen, Brian, Rachel M. Calogero, and Tirza I. Leader (2007), "A social psychological study of ethnonyms: Cognitive representation of the in-group and intergroup hostility", *Journal of Personality and social psychology*, 92/4, 612.

Omoniyi, Tope, and Goodith White (2006), *The sociolinguistics of identity*, London: Bloomsbury Publishing

Reeves, Scott, Ayelet Kuper, and Brian David Hodges (2008), "Qualitative research methodologies: ethnography", *BMJ: British Medical Journal*, 337/7668, 512-514.

Riessman, Catherine Kohler (2016), "What's different about narrative inquiry? Cases, categories and contexts", *Qualitative research* (4th ed), Sage,363-378

Saint-Blancat, Chantal (1985), "The effect of minority group vitality upon its sociopsychological behavior and strategies", *Journal of Multilingual & Multicultural Development*,6/1, 31- 45.

Simonian, Hovann H. (2007). *The Hemshin: History, Society, and Identity in the Highlands of Northeast Turkey*, London: Routledge.

Vaux, Bert (1996), "The Forgotten Black Sea Armenians", *Unpublished lecture at Columbia University*, 2/4.

Vaux, Bert (2007), "Homshetsma: The language of the Armenians of Hamshen", *The Hemshin: History, society, and identity in the Highlands of Northeast Turkey*, USA and Canada: Routledge, 257-278.

Watson, Tony J. (2008), "Managing identity: Identity work, personal predicaments and structural circumstances." *Organization* 15/1, 121-143.

Yağmur, Kutlay, and Sjaak Kroon (2006), "Objective and subjective data on Altai and Kazakh ethnolinguistic vitality in the Russian Federation Republic of Altai", *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 27/3, 241-258.

Aksoy, Hasan, "6. Yüzyıl Bizans-Sasani Savaşlarına Alan ve Hun Savaşçılarının Katılımı: Lazika Savaşı (541-562) Örneği", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/21, ss.39-49.
DOI: 10.31765/karen.1419677

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Dr.,

✉ hasanaksoy@selcuk.edu.tr

ORCID : 0000-0003-3161-5895

Anahtar Kelimeler: Bizans, Sasani, Alan, Hun, Kafkasya, Lazika Savaşı

Keywords: Byzantium, Sassanid, Alan, Hun, Caucasus, Lazic War

6. YÜZYIL BİZANS-SASANİ SAVAŞLARINA ALAN VE HUN SAVAŞÇILARININ KATILIMI: LAZİKA SAVAŞI (541-562) ÖRNEĞİ*

Hasan AKSOY**

Öz: Geç Antik Çağ'da Kafkasya coğrafyası, Bizans ve Sasani imparatorluklarının arasında bir savaş alanına dönüşmüştür. 6. yy'da iki büyük imparatorluk arasındaki gerginlik, iç sorunlarını aşmalarının ardından dışa yönelik politikalar izlemeleriyle birlikte zirveye ulaşmıştır. Bizanslılar ve Sasaniler, Kafkas bölgesel güçleri üzerinde hâkimiyet kurmak istemişlerdir. Bu istekleri, 21 yıl sürecek olan Lazika Savaşı'na (541-562) neden olmuştur. Lazika Savaşı siyasi, askeri, diplomatik ve sosyal açıdan araştırılması gereken bir konudur. Kafkasya coğrafyasındaki sosyo-politik koşullar ve diğer faktörler doğrultusunda, dinamik yapıdaki savaşçı karakterleriyle ön plana çıkan Alan ve Hun savaşçıları, iki imparatorluk ordusu içerisinde aktif olarak mücadeleye katılmışlardır. Bu çalışmada, Alan ve Hun savaşçılarının özelliklerine değinerek Lazika Savaşı'nda nasıl bir rol oynadıkları, Bizans ve Sasani'nin bölgedeki yerel güçlerle ittifak kurma çabaları, Alan ve Hun savaşçılarının Bizans ve Sasani askeri sistemlerinde nasıl izler bıraktıkları kaynaklar doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

PARTICIPATION OF ALAN AND HUN WARRIORS IN THE 6TH CENTURY BYZANTINE-SASSANIAN WARS: THE LAZIC WAR (541-562)

Abstract: In the Late Antique period, the Caucasus region became a battleground between the Byzantine and Sassanian empires. In the 6th century, the tension between the two great empires reached its peak as they overcame their internal problems and pursued outward-oriented policies. The Byzantines and Sassanids wanted to dominate the Caucasian regional powers. These aspirations led to the Lazic War (541-562), which lasted for 21 years. The Lazic War is a subject that needs to be researched from political, military, diplomatic and social perspectives. In line with the socio-political conditions in the Caucasus geography and other factors, the Alan and Hun warriors, stood out with their dynamic warrior character, actively participated in the struggle within the armies of the two empires. In this study, the characteristics of the Alan and Hun warriors, the role they played in the Lazic War, Byzantine and Sassanid efforts to form alliances with local forces in the region and the traces left by the Alan and Hun warriors in the Byzantine and Sassanid military systems have been evaluated in line with the sources.

Geliş Tarihi / Received Date: 14.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 13.06.2024

Giriş

Geç Antik Çağ'ın önemli savaşlarından biri olan Lazika Savaşı, Lazika Krallığı olarak adlandırılan bölgede, günümüzdeki Gürcistan topraklarında yapılmıştır. Lazika, Kafkasya'nın geçitlerini kontrol eden ve Karadeniz'in kıyısına doğrudan erişim sağlayan stratejik bir sınır bölgesidir.¹ Bizans'a 522 yılından beri tâbi olan Lazika Krallığı, 541 yılından sonra Bizans ve Sasani arasında uzun sürecek olan savaşla sarsılmıştır. Bu savaş, savunması güçlü bölgeleri güvence altına alma gerekliliği ve diğer yandan yerel Lazilerle² olumlu diplomatik ilişkileri sürdürme zorunluluğu çerçevesinde ilerleyen bir mevzilenme savaşıdır. Her iki imparatorluk, savaşta kendi topraklarında yaşayan nüfustan faydalanmaya çalışmıştır. Bu nüfus içinde paralı asker olarak görev yapan Alanlar ve Hunlar bulunmaktadır. Lazika Savaşı'na katılan Alan ve Hun savaşçıları, 6. yy I. Justinianus'un (527-565) savaşları tarihinde önemli bir yere sahiptir.³

Şekil 1. Lazika Bölgesi⁴

532 yılında I. Justinianus'un diplomatları Sasanilerle bir barış anlaşması yapılmasını sağlamışlardır. Sasani İmparatoru I. Hüsrev (531-579), Lazika ve Ermenistan'daki kaleleri Bizanslılara iade ederken I. Justinianus'un başlıca imtiyazı Sasanilere tek seferlik 11.000 poundluk altın ödemesi olmuştur.⁵ I. Hüsrev, ödemenin Kafkasya geçitlerinin savunma masraflarını karşılamak için harcanacağına altını çizmiştir.⁶ Bu geçitler, Güney Kafkasya'yı istilacı toplulukların saldırılarından korumak için önemlidir, ancak bazen konargöçerlerden paralı veya

¹ Guria ve Acara illerinde bulunan dokuz kale kalıntısı, Lazika sınır savunma sistemini göstermektedir. Bu kalelerin varlığı, stratejik açıdan Karadeniz'e çıkan yolları kontrol etme amacını taşımaktadır. Bu tür koruma kaleleri olmadığı takdirde Karadeniz'in güneyindeki sahil şehirleri, modern Trabzon gibi Lazika üzerinden gelebilecek saldırılara karşı savunmasız kalacaktır (E. E. Intagliata-D. Naskidashvili, 2017: 15).

² Laziler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Braund, 1994: 278-280; Zehiroğlu, 2000: 73-76.

³ Evans, 1996; Prokopios, 2014.

⁴ Harita, https://tr.wikipedia.org/wiki/Lazika_Sava%C5%9F%C4%B1 (12.06.2024) sayfasından alınmıştır.

⁵ Greatrex, 2005: 488.

⁶ Greatrex-Lieu, 2007: 96.

müttefik savaşçıları getirmek için de kullanılmıştır. 532 yılında imzalanan Ebedi Barış'tan⁷ kısa bir süre sonra I. Justinianus, barışın kendisine verdiği fırsatı değerlendirmek için Afrika'daki Vandallara ve İtalya'daki Ostrogotlara karşı koymak adına doğuyu savunan güçlerinin çoğunu geri çekmiştir. Böylece önce Kuzey Afrika'da sonra da İtalya'da hâkimiyeti tekrar sağlamayı hedeflemiştir.⁸

Sasani imparatorlarından I. Kubâd (498-531) ve I. Hüsrev'in yaptıkları askeri reformlar, Sasani ordusunu kalabalık ve üstün bir askeri güce dönüştürmüştür. J. Howard-Johnston'a göre, 6. yy'da Sasaniler rakiplerine göre hem ağır süvari hem de ağır piyade konusunda bir üstünlüğe sahip olmuşlardır.⁹ Lazika'da Bizanslılarla savaşmak zorunda kalan Sasaniler, esas üstünlüklerinin ağır ve hafif süvarilerde olduğu durumlarda bile dağlık ve ormanlık arazideki müstahkem yerlere yapılacak saldırılarda donanımlı ve eğitilmiş piyade arayışına girişmişlerdir.¹⁰ Bu yüzyıl içerisinde Bizanslılar, ordusundaki eksiklikleri aşmaya çalışmışlar, saldırı ve savunma savaşları için daha ağır birlikler oluşturmuşlardır.

Lazika'da Bizans mevzileri güçlendirilmiş ve tüm stratejik kaleler kontrol altına alınmıştır. Ticareti tekelleştirmek için Bizans tarafından yeni bir kale olan Petra Kalesi¹¹ inşa edilmiştir. Prokopios'a göre, Bizans'ın ekonomi politikası, bölge halkını Bizans'a karşı isyan etmeye ve Sasanilerden yardım istemeye teşvik etmiştir.¹² Yardım çağrısına olumlu karşılık veren I. Hüsrev, Lazika elçileri tarafından kolayca ikna edilmiş, Sasanilerin Lazika'da elde edebilecekleri tüm faydalar anlatılmıştır.¹³ Lazika elçileri, Lazika'da Kafkas geçitlerine hâkim olmanın öneminden bahsetmişler, Bizans topraklarının sınırındaki güçler tarafından her yıl yağmalanmasının Sasani kontrolü altında olacağını belirtmişlerdir.¹⁴ Zaten Sasaniler, Kafkaslarda iki ana geçit olan Daryal ve Derbent kapılarını kontrol altında tutmuşlardır, fakat askeri amaçlar için Lazika geçitlerine de ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır.

I. Hüsrev, Laziler tarafından sunulan fırsatı kullanmaya karar vermiştir. Amacını İberya'daki Hun tehdidini ortadan kaldırmak gibi gösterip ordusunu toplamış¹⁵ ve Lazilerin yardımıyla Lazika'ya askeri harekât başlatmıştır. 541 yılında Sasaniler Petra'yı kuşatıp ele geçirmişlerdir. Petra Kuşatması, 21 yıl sürecek olan Lazika Savaşı'nın (541-562) ilk önemli karşılaşmasıdır. Çok geçmeden Lazika Kralı II. Gubazes, Sasani yönetiminin Bizans politikasından daha kötü olduğunu anlamış¹⁶ ve Sasanilere karşı olan ittifaklarını Bizans'la yenilemişlerdir. İttifak sonrası Bizans ve Lazika güçleri, Lazika'da kaybedilen mevzileri yavaş yavaş geri kazanmışlar,

⁷ Ebedi Barış "*The Eternal Peace*", İberya Savaşı'ndan (527-531) sonra 532'de Bizans ve Sasani imparatorlukları arasında imzalanmıştır.

⁸ Greatrex, 2005: 488.

⁹ Howard-Johnston, 2012: 112; Cihan, 2015: 92-93.

¹⁰ Khoperia, 2022: 167.

¹¹ Petra, Karadeniz'in doğu kıyısında bulunan Gürcistan'ın batısındaki Lazika'da müstahkem bir şehirdir. Prokopios'un Petra olarak bahsettiği şehir muhtemelen Tsikhisdziri şehridir. Kazı araştırmaları yürütülen bu şehir, iki tepe üzerine kurulmuş surlarla çevrili kaleyi barındırmaktadır. Araştırmalara göre, kale bir kilise, bir hamam, bir depo ve sarnıçları içermektedir (E. E. Intagliata-D. Naskidashvili, 2017: 15).

¹² Bizans açısından bakıldığında ithalat-ihracat tekeli, bölgenin savunma maliyetinin karşılanması ve barış ortamının sürdürülmesi noktasında adil bir yöntem olarak düşünülmektedir (Evans, 1996: 108).

¹³ Prokopios ve Agathias'a göre, Lazika Krallığı'ndan gelen elçiler, I. Hüsrev'e Karadeniz'de bir donanma kuvveti kurmasına müsaade edeceklerini böylece Bizans sarayına ayak basmalarında engelin kalmayacağını iletilmişlerdir. Bu teklifi kabul eden I. Hüsrev, gemi inşası için uygun büyük miktarda keresteyi Lazika'ya göndermiştir. Ancak Sasanilerin bu eylemi başarılı olmamıştır. Lazika'ya taşınan keresteler yıldırım çarpması sonucu yanmıştır (Prokopios, 2014: 395). I. Hüsrev'in Karadeniz'de Sasani donanma filosu kurma isteği konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Dmitriev, 2017: 727-737.

¹⁴ Prokopios, 2014: 106.

¹⁵ Evans, 1996: 158.

¹⁶ Prokopios'a göre, I. Hüsrev, II. Gubazes'i mümkün olduğunda gizlice ortadan kaldırmak için 300 yetenekli savaşçısını ve sadık komutanı Phabrizos'u görevlendirmiştir (Prokopios, 2014: 137).

550 yılında Hippis Nehri¹⁷ Savaşı'nda Sasanileri mağlup etmişler ve bir yıl sonra Petra'yı ele geçirip yakmışlardır.¹⁸

Petra Kuşatması, Lazika Savaşı'nın en önemli askeri harekâtıdır. P. Heather'in belirttiği gibi Petra'nın düşüşünden sonra Sasaniler, Kafkasya'da küçük taktiksel kazanımlardan fazlasını elde edememişlerdir. Bu nedenle I. Justinianus önemli kuvvetlerini İtalya'ya geri gönderme konusunda kendisini emin hissetmiştir.¹⁹ Ancak I. Hüsrev, yenilgiyi henüz kabul etmemiş ve mücadelenin odağını Lazika Krallığı'nın doğu kısmına kaydırmıştır.²⁰ Mermeroos ve Nachoragan komutasındaki Sasani ordusu, burada bir kademe başarı elde etmiştir. Bu başarı neticesinde Bizans ve Lazika komutanları arasında tartışmalar ortaya çıkmış, Lazika Kralı II. Gubazes'in ölümüyle kargaşa sona ermiş ve Laziler, Bizans'a sadık kalmaya devam etmişlerdir.²¹

II. Gubazes'in ölümünden sonra küçük kardeşi II. Tzath, Lazika Krallığı'nın başına geçmiştir. 556 yılında Bizans-Lazika güçleri, Sasani ordusunu Phasis'te²² geri püskürtmeyi başarmıştır. Bizanslılar, Lazika'nın kuzeybatı kesiminde yaşayan Misimianların isyanını da bastırmıştır. Bu olay, Lazika Savaşı'nın son evrelerinden biridir. Kısa bir süre sonra Sasaniler ve Bizanslılar arasında bir barış anlaşması imzalanmıştır. 562'de imzalanan "50 Yıllık Barış Anlaşması" ile birlikte savaş sona ermiştir. Anlaşmayla birlikte Sasaniler, Bizans'tan parasal katkı almayı sağlamış, fakat Lazika Bizans etkisi altında kalmaya devam etmiştir. Svaneti'nin²³ durumunun belirsizliğini korumuş olması yeni bir anlaşmazlık kaynağı haline gelmiştir.²⁴

1. Alan Savaşçıları

Romalılar, Alanlarla²⁵ 1. yy'da karşılaşmıştır; Romalı coğrafyacı Pomponius Mela, Alanlar hakkında giysi ve silah bakımından Partlara çok yakın olduklarını, iklim ne kadar sert olursa mizaçlarının o derece kabalaştığını, kentsel yerleşim yerlerinden yoksun konargöçer bir hayat tarzına sahip olduklarını, çadırlarda yaşadıklarını ve mallarını-servetlerini yanlarında taşıdıklarını belirtmektedir. Pomponius Mela, onları savaşçı ve hâkimiyet altına alınamayan özgür vahşiler olarak tanımlamaktadır.²⁶ Bir diğer 1. yy Roma tarihçisi Lucius Annaeus Seneca, Alanları vahşi olarak betimlerken 2. yy başlarında Dionysius Periegetes, gaddar ve kavgacı olarak tanımlamıştır.²⁷ Aradan yaklaşık 250 yıl geçtikten sonra bile kaynaklarda savaşçı özellikleriyle öne çıkmayı başarmışlardır. Bu noktada 4. yy'da benzer duyguları tekrarlayan Ammianus Marcellinus, Alanların her açıdan Hunlara benzediklerini ancak yaşam tarzları ve alışkanlıkları bakımından daha az vahşi olduklarını belirtmektedir. Alanların şiddet yanlısı, cesur ve zorlu

¹⁷ Gürcistan'da bulunan Tskhenistskali Nehri'dir.

¹⁸ Bury, 2015: 441-446. Sasanilere göre, dönemin siyasi ve stratejik ortamında Petra'yı güvenli tutmanın maliyeti çok yüksektir. Buranın güvenli kalabilmesi adına Sasaniler tarafından yılda iki sefer düzenlenmiştir (Heather, 2018: 229).

¹⁹ Heather, 2018: 265.

²⁰ P. Heather'a göre, Petra Kuşatması için yardıma giden Lazika komutanı, Lazika'ya bağlı iki uydu bölge olan Svaneti ve Scymnia'ya zamanında varamayacağını anlamış ve harekâtın yönünü değiştirmiştir. Böylece Sasaniler, Svaneti ve Scymnia şehirlerini işgal ederek hâkimiyetleri altına almışlardır (Heather, 2018: 232).

²¹ Khoperia, 2021: 109-110: Laziler, krallarını öldüren katillerin yargılanmasını Bizans'tan talep etmişlerdir.

²² Gürcistan'daki Poti şehridir.

²³ Günümüz Gürcistan topraklarının kuzeybatısında bulunan tarihi bir bölgedir.

²⁴ Khoperia, 2021: 110.

²⁵ İlk Sarmatlar, genellikle arkeolojik çalışmalar kapsamında Prokhorovka Kültürü olarak tanımlanmaktadır. Bu kültür, MÖ 4. ve 3. yy'lardan güney Urallardan Aşağı İdil bölgesine ve ardından Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara taşınmıştır. Bu hareket sırasında Sarmatların genişleyerek birkaç gruba bölündüğü görülmektedir: Alanlar, Aorslar, Roxolanlar ve Laziler (Cunliffe, 2001: 402). Ammianus Marcellinus'a göre, 4. yy'da Alanlar geniş bir bölgede birbirinden ayrılmış şekilde yaşamış fakat zamanla bir isim altında birleşmişlerdir. Gelenekleri, zorlu yaşam tarzları ve silahlarındaki benzerlikten dolayı hepsine Alanlar (Halani) adı verilmiştir. Her ne kadar V. I. Abaev, Alanların Pers dilini konuştuklarında belirtse de farklı halkları tanımlayan ve Pers diline hâkim olan Ammianus Marcellinus, Alan dili hakkında bilgi vermemiştir. Hâlbuki Alanlar Pers dilini konuşuyor olsaydı bunu eserinde mutlaka belirtmesi gerekirdi. Sadece Karadeniz'deki Alanların farklı bir dil konuştuklarından bahsetmiştir (Ammianus Marcellinus, XXII-8: 31).

²⁶ Romer, 1998: 110.

²⁷ Gabuyev, 1999: 67.

savaşçılar olduğunu belirten Marcellinus, onların askeri geleneklerine değinerek düşmanlarının kafalarını kopardıklarını, derilerini soyup savaş atlarında süs olarak kullandıklarını eserinde anlatmaktadır. Alanların, savaş esnasındaki hünerleri saldırgan karakterli olmalarından değil, askeri yeteneklerinden kaynaklanmıştır. Roma İmparatorluğu'nda yüksek makamlarda bulunmuş olan Yunan tarihçi Lucius Flavius Arrianus (87-175), Alanların askeri sanatından o kadar etkilenmiştir ki onları Roma ordusuna dâhil etmek istemiştir. Bu hayranlığın bir diğer örneği olarak İmparator Flavius Gratianus (374-383), Alanların askeri yeteneğine bir övgü olarak onlara özgü olan savaş kıyafetlerini kullanmıştır.²⁸

Geç Antik Çağ ve Ortaçağ döneminin büyük göçlerinde yer alan Alanlar, paralı savaşçılar olarak tanınmışlar, birçok krallığın ve imparatorluğun ordusunda hizmet etmişlerdir. 4. yy'ın sonunda Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Alanlar, Hunların müttefiki olarak hareket etmişler ve batıya doğru ilerlemişlerdir.²⁹ 4. yy Yunan coğrafyacı Herakleialı Marcian'a göre, Alan Dağı'ndan kaynağını alan Rudon Nehri çevresinde Alan-Sarmatların yaşadığı geniş bir alan mevcuttur. Bu topraklardan Borisfen Nehri'nin kaynakları geçmektedir. Alanların yaşadığı bölgenin sınırında Avrupa Hunları bulunmaktadır.³⁰ Borisfen'in Özi Nehri olduğu, Rudon'un ise Baltık Denizi'ne dökülen Dvina Nehri olduğu bilinmektedir.³¹ Hunların Karadeniz'in kuzeyinde ortaya çıkışıyla ilgili olaylardan önce Alanları anlatan Marcellinus, onların boylara bölündüklerini ve zamanla "Alan" adı altında birleştiklerini belirtmektedir.³² 5. yy'da bazı Alan boyları Avrupa'nın içlerine kadar ulaşmış, bazıları da Vandallarla güçlerini birleştirerek Kuzey Afrika'da hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır.³³ Bir kısım Alan boyları ise 4. yy sonlarında Hun saldırıları sırasında Kuzey Kafkasya'da kalıp dağlık bölgelere çekilmişlerdir. Kafkas Alanları, Kuban Nehri'nin kaynağından ve onun kolundan batıda Zelenchuk'a doğuda Daryal vadisine kadar uzanan Kafkas ovalarının bir kısmına ve dağ silsilesinin eteklerine yerleşmişlerdir.³⁴ Alanlar, Kafkasya'da coğrafi olarak kilit bir konuma sahip oldukları için siyasi grup halinde birleştikleri dönemden itibaren büyük güçlerin çıkar çatışmalarının içine çekilmişlerdir.³⁵

İmparator I. Justinianus döneminin bilginlerinden olan Kayseryalı Prokopios, Alanların Kafkas içlerinden Derbent (Hazar) Geçidi'ne kadar uzanan bölgeye hâkim olduklarını, bunların çoğunlukla Sasanilerle ittifak kurduklarını ve Bizanslılara karşı mücadelelerde bulduklarını belirtmektedir. Yazılı, arkeolojik ve ikonografik kaynaklar, I. Hüsrev'in imparatorluğu sırasında Sasani ordusunda Alan tümenlerinin mevcut olduğunu, hafif süvari ve zırhlı kuşatıcı birlik olarak görev yaptıklarını göstermektedir.³⁶

²⁸ Dubrovskaya, 2011: 69-70.

²⁹ Ammianus Marcellinus, XXXI-3:1.

³⁰ *Drevnosti yuzhnoj Rossii*, 1899: 39.

³¹ Kazanskii-Mastykova, 2003: 22-23.

³² Ammianus Marcellinus, XXXI-1: 13: "Alanlar yavaş yavaş sayısız zaferler kazanarak komşu boylara boyun eğdirdiler ve Perslerin yaptıkları gibi üzerlerine adlarını yaydılar..."

³³ Alemany, 2000. Alanların, Anglo-Sakson olduklarına dair görüşler mevcuttur. Flavius Honorius (384-423) döneminde Romalılar, Alanları Got topluluğundan görmüşlerdir: "Vandali, Maeotidis paludis accolae, fame pressi, ad Germanos, quos hodie Francos nominant, et flumen Rhenum se receperunt, tractis in societatem Alanis, natione Gothica. Inde Godigiseli ductu in ea parte Hispaniae, quae oram habet imperii Romani primam ab oceano, sedes fixerunt." (Ioanne Gotthilf Strittero, 1872: 336). Prokopios'a göre, Azak Denizi civarında yaşayan Vandallar, açlık ve kıtlık şartlarından dolayı Gotik bir halk olan Alanları da kendisine katarak Franklar olarak adlandırılan Almanların ülkesine Ren Nehri'ne göç etmişlerdir (Prokopios, 2014: 148-149). Birçok Batılı tarihçi, Alanların Got topluluğuna ait olduğunu savunmaktadır (Davies, 2011: 249). Fakat A. Kaldellis editörlüğünde hazırlanan "Wars of Justinian" adlı eserde Alanların Gotik bir halk olmadığı, İran dilini konuştukları belirtilmektedir. Ayrıca Vandalların doğuda Azak Denizi'ne kadar ilerlediklerine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Vandalların Roma topraklarına ilk akınları 401/402 yıllarında Orta Tuna bölgesine olmuştur. Daha sonra Karpatların batısında bulunmuşlardır.

³⁴ Abaev-Bailey, 1985: 801-803. Alanların Kafkasya'nın kuzeyindeki egemenlik alanı, Göç Dönemi'nden 14. yy'a kadar devam etmiştir. Yüzyıllar boyunca askeri gücünü değiştirmeden koruyabilmiştir. Bu ulusun etnik açıdan en dayanıklı ve askeri açıdan en profesyonel konargöçer boylardan oluştuğunu söyleyebiliriz.

³⁵ Arzhantseva, 2002: 443.

³⁶ Prokopios, 2014: 467. S. Zeteishvili ve V. A. Kuznetsov, 6. yy'da iki büyük Alan grubunun ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Batılı bir grup, Kuban'ın Bizans kontrolü altındaki Lazika ve Abhazy'a yakın kesimlerinde yaşamıştır. Bu

İber Krallığı'nın işgal edilmesinden sonra Sasaniler, Daryal Geçidi'nin³⁷ kontrolünü ele geçirmişlerdir. Daryal ve Derbent geçitleri, Kafkasya coğrafyasında stratejik açıdan iki esas noktayı temsil etmektedir. Sasaniler, geçitlerin kontrolünü ele geçirerek Kuzey Kafkasya'dan İberya ve Lazika'ya konargöçer savaşçıları toplama ve getirme avantajını kazanmışlardır. Böylece 5. ve 6. yy'larda Alan paralı askerleri, Sasanilerin yaptıkları savaşlarda sıkça görülen bir unsur haline gelmiştir. Alan birlikleri, çoğunlukla mızraklarla silahlanmış ağır zırhlı binicilerden ve hafif donanımlı atlı okçulardan oluşmaktadır. Manevra kabiliyeti yüksek ve cirit-kılıç kullanmakta usta olan atlılar, sahte geri çekilme ve kanat saldırıları yaparak savaşmışlardır. Atlıların yanı sıra Alanların evlerini korumak için piyade birlikleri mevcut olsa da süvariler her zaman ordunun temelini oluşturmuştur.³⁸

Lazika Savaşı sırasında Alanlar, 549/550 yıllarında Hippis Nehri civarında yapılan mücadeleye katılmışlardır. Bizans tarafından mağlup edilmelerine rağmen Alanların cesurca savaşmaları kaynaklarda geçmektedir. Bu savaşa katılımlarıyla ilgili birçok ayrıntı belirsiz kalsa da Prokopios, bir Alan savaşçısı hakkında ilginç bir hikâye anlatmaktadır: *"Büyük cesarete ve bedensel güce sahip bir adam her iki tarafa da hızlı bir şekilde hamle yapmayı ve ok atmayı iyi derecede biliyordu. Beklenmedik bir şekilde yaklaşan Romalıları duvarın girişindeki dar alanda uzun süre tek başına engelledi. Fakat Thomas'ın oğlu Ioannes, tek başına yanına yaklaşarak adamı mızrakla öldürmeyi başardı. Böylece Romalılar Lazoi'yi ele geçirdi."*³⁹ Prokopios'un anlatımındaki Alan savaşçısının cesareti ve usta okçuluğu gözden kaçmamalıdır ki birçok tarihi kaynaklarda, Alanların okçuluk becerilerine ilişkin ortak referansları görmek mümkündür.

Bizans ve Sasani ordularındaki Alan savaşçılarının sayısının kesin olarak belirlenmesi zordur. Ancak her iki tarafta da birkaç bin Alan savaşçısının görev aldığını, bozkırdaki sosyo-politik koşullar ve diğer faktörler göz önüne alındığında güçlerinin zaman zaman değiştiğini varsaymak yanlış olmayacaktır.

2. Hun Savaşçıları

Tarihi kaynaklar, Hunların Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlardan Azak Denizi'ne kadar uzanan geniş bir sahada yaşadıklarını göstermektedir.⁴⁰ Geç Antik Çağ'ın en önemli konargöçer topluluğu olan Hunlar, 4. ve 5. yy'lar göç döneminde boyların harekete geçmesinde baş aktör olmuşlardır. Hunlar, aslında Saragurlar, Akatzirler,⁴¹ Ultinzurlar, Tongurlar, Bitugurlar, Vurugund/Burugundlar, Bardorlar, Kutrigurlar, Utrigurlar, Sabirler ve diğerleri dâhil olmak üzere çok çeşitli topluluklardan oluşmuştur.⁴²

5. yy'da Attila'nın bayrağı altında Avrupa'yı kasıp kavuran Hun süvarileri, çeviklikleri ve hızlarıyla savaşlarda öne çıkmışlardır. Ammianus Marcellinus'un belirttiği gibi Hunlar neredeyse her şeyi at sırtında yapmışlardır.⁴³ Bizans düşmanlarının güçlü ve zayıf yönlerini anlatan Maurice, *Strategikon* adlı eserinde hileli ve ani saldırılarla galip gelmeyi tercih eden Hunları,

nedenle burası Bizans nüfusu altına girmişti ve sık sık Bizans'ın müttefiki olarak savaşmıştır. Bizans kaynakları, 558-572 yılları arasında Bizans ile tutarlı bir ittifak politikası izleyen Batı Alanların hükümdarı Sarozius'tan bahsetmektedir (Menander Protector, 1860: 374-384). Doğu Alanlar, Sasanilere bağımlı bir yer olan Kartli'ye giden Daryal Geçidi çevresine yerleşmiştir ve politikalarında Sasanilere yönelmiştir (Zeteishvili, 1976: 85; Kuznetsov, 1992: 155).

³⁷ Dar-i Alân Farsça'da "Alanların Kapısı" demektir.

³⁸ D. Nicolle, Alanların taktiksel ve savaş becerilerini överek öne çıkarmaktadır (Nicolle, 2011: 13).

³⁹ Prokopios, 2014: 479.

⁴⁰ Otto Maenchen-Helfen, Geç Antik Çağ kaynaklarına göre, Hun boylarının Kafkasya, Ten Nehri, Phasis ve 'en kuzeyden Hun ülkesinden' geldiğini belirtmektedir (Maenchen-Helfen, 1973: 101). Prokopios, Derbent Geçidi'nde binicilik için uygun, son derece iyi sulanan ovaların olduğunu ve atlar için geniş otlak düzlüklerin olduğuna dikkat çekerek Azak Denizi'ne kadar uzanan hemen hemen tüm Hun boylarının buraya yerleştiğini belirtmektedir (Prokopios, 2014: 22-23).

⁴¹ Akatzirler, Hun hükümdarı Attila'ya bağlı boylardan biridir.

⁴² Alasania, 2008: 24.

⁴³ "Nerdeyse atlarına yapışmışlar...Gece-gündüz atlarında yer-içerler ve hayvanın dar boynuna uzanarak birçok rüyanın eşlik edeceği şekilde derin uykuya dalarlar." (Ammianus Marcellinus XXXI-2)

becerikli savaşçılar ve yetenekli taktikçiler olarak tanımlamıştır.⁴⁴ Hun savaşçılarıyla ilgili Geç Antik Çağ tarihi alıntılarında bakıldığında kaynakların neredeyse hepsinin Hun taktiklerinin esnekliği ve binicilikteki becerileri konusunda hemfikir olduğu görülmektedir. Ammianus Marcellinus, Hunların hızlı hareket etmek için hafif donanımına sahip olduklarını ve hareketlerindeki olağanüstü hızlılığın savaşta ana avantajlarından biri olduğunu belirterek Hun askeri geleneği hakkında bilgiler sunmaktadır. H. Kennedy'nin göçebe paradoksu (nomad paradox)⁴⁵ olarak tanımladığı bir gerçek vardır ki konargöçerler savaşlarda üstün başarılar göstermişlerdir.

Hunların yalnızca at sırtında savaştıkları, piyade birliklerinin olmadığı ve kuşatma savaşı hakkında çok az şey bildikleri düşünülse de bazı Geç Antik Çağ kaynakları, Hunların büyük piyade kalkanları kullanarak atlarından inerek savaştıklarını anlatmaktadır. Hunlar atlarından indiklerinde okçu veya sıradan piyade olarak savaşabilmişlerdir. Statik Roma piyadelerinin Hun savaşçılarına pusuya düşürmesi ve mağlup ederek esir alması, Hunların bir kısmının yaya savaştığını göstermektedir.⁴⁶ Hunlar askeri harekâtlar sırasında özellikle de müstahkem şehirleri veya kaleleri kuşatırken piyade kullanmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca savaş sonrası elde edilen ganimetlerin at arabalarıyla taşınması esnasında piyade birliğine ihtiyaç olacağı da malumdur,⁴⁷ I. Justinianus'un savaşlarında Hun piyadelerinden bahsedilmektedir. Agathias, Bizans hizmetindeki Sabirlerin paralı ağır piyadelerini anlatmaktadır.⁴⁸

Geç Roma döneminde ağır piyade donanımının ana bileşenleri üç ana parçadan oluşmuştur: kılıç, kalkan ve fırlatma silahı (*kısa bir mızrak olan Veruta ve diğer mızrak türleri Martiobarbuli veya Plumbatae*). Maurice'nin *Strategikon* adlı eserinden görüleceği üzere aynı donanımlar, 6.-7. yy'larda Bizans piyade birliklerinde kullanılmıştır.⁴⁹ Bizans ordusu içerisindeki hafif piyade *peltast'lar*, antik piyade birliklerinden farklı olarak yakın temaslı göğüs göğüse mücadele edilen savaşlara katılmışlardır.⁵⁰ Alanların ve Hunların işlevsel olarak bu tür hafif piyade türüne yakın olduklarını söyleyebiliriz.

Tarihi kaynaklarda Hunların kuşatma savaşları hakkında çeşitli alıntılar bulunmaktadır: 441/442'deki Naissus Kuşatması sırasında kuleler, paravanlar, merdivenler ve koçbaşları kullanılmışlardır, fakat kuşatma savaşlarında birlik, büyük ölçüde Romalı esirlerden ve asker kaçaklarından oluşturulmuştur.⁵¹ C. Kelly, Romalı savaş esirlerinin Hun ordularında askeri mühendis olarak da kullanıldığını ileri sürmektedir.⁵² Başka kökenden gelen yetenekli mühendislerin bu şekilde kullanılması, dönemin kuşatma savaşının ortak bir özelliğidir.⁵³ N. Lenski, kuşatma savaşlarında Hunların Gotlardan çok daha tehlikeli ve becerikli olduklarını belirtmekle birlikte onların şehirlerin işgalini gerçekleştirdikten sonra hayatta kalan insanları köle olarak kullandıklarını veya altın karşılığında satarak faydalandıklarını ileri sürmektedir.⁵⁴ Bu ifadeler, 4. ve 5. yy'larda Romalılar ve Cermenlerle savaşan, dönemin kuşatma savaşını benimseyen Attila'nın bayrağı altındaki Hunlar hakkındadır. Kuzey Kafkasya'ya yerleşen ve Lazika Savaşı'na katılan Sabirlerin ve Onogurların bölgeye yeni geldikleri halde Bizans ve Sasani kuşatma savaşını kısa sürede öğrenip esirleri kuşatmada kullanmaları dikkate değerdir.

⁴⁴ *Strategikon*, 2010: 116: Konargöçer topluluklar sıcağa, soğuğa ve birçok ihtiyaçlarının yokluğuna dayanmışlardır.

⁴⁵ Kennedy, 2003: 16-17.

⁴⁶ Nicolle, 2011: 13.

⁴⁷ Hunlar savaşırken çok hızlı hareket etmişlerdir, fakat baskın sonrası ganimetlerini taşıdıkları at arabaları onları yavaşlatmıştır (Nicolle, 2011: 13-14).

⁴⁸ Agathias, 1975: 87.

⁴⁹ MacDowall, 1995: 11.

⁵⁰ Birkenmeier, 2002: 61, 65-66, 73, 86, 132, 163, 216.

⁵¹ Elton, 2014: 127.

⁵² Kelly, 2014: 205.

⁵³ Purton, 2009: 11. Kaynaklar, 451'de Galya'daki Roma şehirlerinin kuşatılması sırasında Attila'nın ordusunda kuşatma mühendislerinin varlığını haber vermektedir. Bu mühendislerin Hun kökenli olmadıkları, Romalı esirler ve asker kaçakları oldukları düşünülmektedir (Maenchen-Helfen, 1973: 201).

⁵⁴ Lenski, 2014: 232-233.

Hun topluluklarından biri olan Sabirler, Lazika Savaşı'na katılmışlar, Bizans ve Sasani ordularında görev yapmışlardır.⁵⁵ 6. yy Bizans tarihçisi Agathias, Sabirlerin çok büyük ve kalabalık bir topluluk olduğunu belirtmektedir. Bizanslılar, onların savaşçı karakterlerine, askeri becerilerine değer vermişler ve çoğu zaman onları müttefik veya paralı asker olarak ordularına katmaya çalışmışlardır. Sasaniler de Sabirlerden paralı asker olarak savaşlarda yararlanmışlardır.⁵⁶ Prokopios, Lazika Savaşı'ndan önce Lazika'yı işgal eden başka bir Hun boyu olan Onogurlardan da bahsetmektedir. Onların varlığı, Onoguris Kalesi⁵⁷ adı dâhil olmak üzere toponimiye yansımıştır.

Sabirler ve Onogurlar, Kafkas dağları etrafına Alanlara yakın bir yere yerleşmişler ve dağ geçitlerinden Lazika, İberya, Albanya'ya girmeyi başarmışlardır. 6. yy'da Sasaniler, Kafkasya'daki Daryal ve Derbent geçitlerini kontrol etme avantajına sahip oldukları için Bizanslılarla yaptıkları İberya ve Lazika savaşları sırasında çok sayıda Hun savaşçısını ordularında kullanma avantajını yakalamışlardır. Bizanslılar ve Laziler için stratejik geçitler üzerindeki kontrol eksikliği, savaştaki mücadelelerini önemli ölçüde sınırlandırmış ve konargöçer paralı savaşçılardan istenilen düzeyde yararlanamamalarına neden olmuştur. Her ne kadar Kafkasya dağının batı kısmındaki küçük geçitlere hâkim olsalar da menzil çok uzun olduğu için savaşçı aktarımı sağlayamamışlardır. Lazika Savaşı'nda Alan ve Hun savaşçıları düzenli olarak Sasani kuvvetleri arasında yer almışlar, Bizans ve Laziler arasında ise nadiren anılmışlardır. Prokopios, Daryal ve Derbent geçitlerinin önemine ve Bizans'ın konargöçerler arasından asker toplama mücadelesine tanıklık etmiş, savaşçıların geçitlerden geçtikleri takdirde 8-9 km sonra İberya sınırına ulaştıklarını belirtmiştir. Fakat bu savaşçıların başka geçitleri kullanması sarp ve dik yolları aşması anlamına gelmiştir ki bir tek at ile bunu başarmaları mümkün olmamıştır.⁵⁸

Lazika Savaşı sırasında Sabirlerin kuşatma savaşlarına dair kaynaklarda ilginç bilgiler bulunmaktadır. Kuşatma savaşı bilgisine ve yeteneğine sahip olan Sabirler, 550/551'deki Petra Kuşatması, 551'deki Archaipolis (Nokalakevi) Kuşatması ve 556/557'deki Misimianların İsyanı da dâhil olmak üzere birçok büyük çatışmada yer almışlardır. Prokopios, *Sabeiroi* olarak adlandırılan Hunların Petra ve Archaipolis kuşatma savaşlarında alışagelmiş biçimde değil de kendilerine has olan doğaçlama bir yöntemle savaştıklarını anlatmaktadır.⁵⁹ Sabir süvarilerinin kaleleri abluka altına alması, ikmal hatlarını kesmesi ve düşman topraklarına baskınlar düzenlemesi kayıtlarda yerini almıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki Sabirler, kaleleri ve müstahkem şehirleri başarılı bir şekilde kuşatarak ele geçirilmesine olanak tanıyan yeniliklere açık, istekli ve yetenekli safkan savaşçılardır.⁶⁰

Bizans ve Sasani ordularındaki Hun savaşçılarının sayısı, Lazika Savaşı sırasında değişkenlik göstermiştir. Savaşın çeşitli aşamalarında mücadelelere 5.000 ile 12.000 Hun savaşçının katıldığını söyleyebiliriz. Lazika Savaşı'nın sonraki aşamasında (556-557 yılları) Sasani ordusunda yaklaşık 5.000 Hun savaşçının, Bizans hizmetinde ise yaklaşık 2.000 Hun savaşçının

⁵⁵ Sabirler, Hun milletidir ve Kafkas dağlarında yaşamışlardır. Çok sayıda boylardan oluştuğu için birçok boy beyi arasında bölünmüş durumda kalmıştır (Prokopios, 2014: 484).

⁵⁶ Sabirler, her zaman yabancı topraklara baskın yapmaya istekli olmuşlardır. Ganimetin cazibesi ve yağmalama isteği şaşırtıcı bir hızla taraf değiştirmeleri için yeterli olmuş, kâh bir halk için kâh başka bir halk için savaşmışlardır. Çok kısa süreler içinde taraf değiştirip Bizans-Sasani, Sasani-Bizans döngüsünde dolaşip yardım etmişlerdir (Agathias, 1975: 115).

⁵⁷ Bu yer ismi, Hunların "Onogur" adı verilen bir kolu ile Kolhisler arasında karşılaşmanın sonucu olarak doğmuştur. Bu mücadele sonunda Onogurlar galip gelmiştir ve sonraki zamanlarda yerel halk o noktaya "Onoguris" adını vererek zaferi anmışlardır (Agathias, 1975: 72).

⁵⁸ "Şimdi Hunlar geçitlerden Sasani ve Romaluların topraklarına geçerse atlarıyla birlikte yoldan sapmadan, sarp yerlere rastlamadan 50 stadion sonra İberya sınırına geçiyorlar. Ancak başka bir geçitten geçerse hedeflerine büyük zorluklarda güçlü sarp ve dik yollardan geçerek ulaşırlar ve artık aynı atları kullanamazlar." (Prokopios, 2014: 23).

⁵⁹ Prokopios, 2014: 485, 492.

⁶⁰ Sabirlerin askeri güçleri ve silahları noktasında ayrıntılı bilgi için bkz. Karatay, 2010: 99-116.

olduğu tahmin edilmektedir.⁶¹ Hun paralı askerlerin savaşa katılımının 6. yy'ın ortalarında doruğa çıktığı düşünülmektedir. Nitekim Sasani Komutanı Mihr Mihroe'nin Bizanslılara karşı mücadelesinde yaklaşık 12.000 Hun savaşçısı kullandığı bilinmektedir. Ancak ordu içerisinde yüksek sayıda Hun savaşçısının varlığı ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Prokopios'a göre, Sasani komutanları ordu içerisindeki paralı savaşçıların emirlere uyma konusunda isteksiz olabileceğinden ve orduya korkunç zararlar verebileceğinden endişe etmişlerdir.⁶² Komutan Mihr Mihroe, konargöçerler arasında itaat ve disiplini sağlamak adına önemler almıştır. Ordusunda bulunan 12.000 savaşçıdan 4.000'ini ordu içerisinde tutmuş, diğer 8.000 savaşçıyı ise uygun şekilde ödüllendirerek yurtlarına geri göndermiştir.⁶³ Mihr Mihroe'nin aldığı tedbirler göstermektedir ki Hunlardan oluşan paralı savaşçılar, düşmana oldukça zarar veren etkili bir güç olabileceği gibi suistimal durumunda içerisinde bulunduğu orduyu da dağıtma yeteneğine sahiptir.

Sonuç

3. ve 6. yy'lar arasında ve sonrasında Avrasya bozkırlarındaki konargöçer topluluklar, Roma ve Sasani imparatorluklarının sınır bölgelerindeki savaşlara aktif olarak katılmışlardır. İki büyük gücün Kafkasya'da stratejik noktalara, geçitlere hâkim olma ve ordularındaki insan gücü sıkıntısını çözme isteği, bölgenin yerel güçleriyle ittifak kurma yarışına girmelerine neden olmuştur. Bizans ve Sasani imparatorluklarının merkezinin Kafkasya coğrafyasına uzak olması sebebiyle Lazika Savaşı'nın kaderini bir nevi yerel güçler belirlemiştir. Bizanslılar, Sasaniler ve Lazilerin yanı sıra Avrasya'nın bozkırlarından gelen Alanlar ve Hunlar savaşın diğer katılımcıları olmuşlardır.

Alanların ve Hunların sahip olduğu konargöçer yaşam tarzı, savaşta iyi yönetimi ve gelişmiş askeri sistemi beraberinde getirmiştir. Bozkırda yaşamak, avlanmak, her gün okçuluk ve biniçilik eğitimi almak potansiyel savaş ruhunu geliştirmiştir. Sayıları az olsa da karşılaştıkları birçok yerleşik toplumdan daha iyi askeri potansiyel taşıdıkları kesindir. Bölgenin sakinleri olan Alanlar ve Hunlar ciddi bir askeri güce sahip olduklarından iki büyük imparatorluk onlarla ittifak kurmaya çalışmışlardır. Alan ve Hun savaşçıları, Bizans ve Sasani ordularını ağırlıklı olarak süvarilerle desteklemiş olsa da piyadeler de etkin rol oynamıştır. Bu savaşçılar, girdikleri imparatorlukların ordularında kritik bir unsur olarak hizmet etmişlerdir.

Alan ve Hun savaşçıları kendilerine has karakteristik özellikleri, savaş taktikleri ve donanımlarıyla savaşın vazgeçilmez unsuru olmuşlardır. Savaşlarda gösterdikleri üstün başarıları hayranlık uyandırmıştır ki dönemin kaynaklarında Türk savaşçıları ve savaş taktikleriyle ilgili ifadeler karşımıza çıkmaktadır.

I. Justinianus, Lazika'nın tamamen işgali sonucunda ortaya çıkabilecek Sasani zaferinin endişe verici sonuçlarını kavramıştır. Bu savaşın kaybedilmesi durumunda Sasanilerin Karadeniz'de hâkimiyet kurarak Bizans'ın kalbine sızabilecekleri açıktır. 540-550 yıllarında yapılan mücadelelerle Bizanslılar, Sasanileri Lazika'nın önemli şehirleri olan Petra ve Phasis'ten çıkarmayı başararak Karadeniz'e inmelerini önlemişlerdir.

KAYNAKÇA

Agathias (1975), *The Histories*, tr. J. D. Frendo, Berlin: Walter de Gruyter & Co.

Ammianus Marcellinus (1986), *Ammianus Marcellinus*, V. III, tr. John C. Rolfe, Cambridge: Harvard University Press.

⁶¹ Agathias, 1975: 87, 115. 530 yılında Ermenistan'ın işgali sırasında Sasani ordusunda yaklaşık 3.000 Sabir savaşçısının varlığı söz konusudur (Prokopios, 2014: 37).

⁶² Prokopios, 2014: 490-491.

⁶³ Khoperia, 2021: 116-117.

Ioanne Gotthilf Strittero (1872), *Memoriae Popvlorvm, Olim Ad Danvbivm, Pontvm Evxinvm, Palvdem Maeotidem, Cavcasvm, Mare Caspivm, Et Inde Magis Ad Septemtriones Incolentivm, E Scriptoribvs Historiae Byzantinae*, Tomvs IV., MDCCLXXIX, Petropoli.

Menander Protector (1860), *Menandr, Prodolzhenie istorii Agaf'evoi*, St. Petersburg.

Prokopios (2014), *The Wars of Justinian*. tr. H. B. Dewing, Revised and Modernized, with an Introduction and Notes, by A. Kaldellis, Indianapolis & Cambridge: Hackett Publishing Company.

Strategikon (2010), *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*, tr. George T. Dennis. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Abaev, V. I. – Bailey, H. W. (1985), "Alans", *Encyclopædia Iranica*, I/8, 801-803

Alasania, G. (2008), *Georgians and Pre-Islamic Turks*, Tbilisi: Sakartvelos Matsne.

Aleman, A. (2000), "Sources on the Alans: A Critical Compilation", *Handbook of Oriental Studies, Uralic & Central Asians Studies, Section 8, V. 5*, Leiden: Brill.

Arzhantseva, I. (2002), "Alans: Between Byzantium and Khazaria", *In Center-Region-Periphery: Medieval Europe Basel 2002, V. 1*, eds. Guido Helmig, Barbara Scholkmann, Matthias Untermann, 441-45.

Birkenmeier, J. W. (2002), *The Development of the Komnenian Army: 1081-1180*, Leiden: Brill.

Braund, D. (1994), *Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia 550 BC-AD 562*, Oxford: Clarendon Press Oxford.

Bury, J. B. (2015), "Chapter IX-The Lazic War (549-556 A. D.)", *A History of the Later Roman Empire From Arcadius to Irene (395 A. D. to 800 A. D)*, V. I, Cambridge: Cambridge University Press, 441-468.

Cihan, C. (2015), "Türk-Sasani Askerî İttifakları ve Sasani Ordusunda Türkler", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 32, 89-107.

Cunliffe, B. (2001), *The Oxford Illustrated History of Prehistoric Europe*, Oxford, New York: Oxford University Press.

Davies, N. (2011), *Avrupa Tarihi*, çev. B. Çığman, E. Topçugil, K. Emiroğlu, S. Kaya, Ankara: İmge Kitabevi.

Dmitriev, V. A. (2017), "The Sasanian Navy revisited: An unwritten chapter in Iran's military history", *International Journal of Maritime History*, Volume 29, Issue 4, 727-737.

Drevnosti yuzhnoj Rossii, (1899), *Grecheskie i latinskie nadpisi, najdennye v yuzhnoj Rossii v 1895-1898 godakh s ob'yasneniyami akad. V. V. Latysheva*, in: *Materialy po arkheologii Rossii*, nr 23, St. Peterburg.

Dubrovskaya, D. (2011), "Alans: The Missing Link between the Orient and the Occident during the Genghisid Era", *Current Advances in Caucasion Studies*, 21-23 January 2010 Macerata-Italy.

Elton, H. (2014), "Military Developments in the Fifth Century", *The Cambridge Companion to the Age of Attila*, ed. Michael Maas, Cambridge: Cambridge University Press, 125-139.

Evans, J. A. S. (1996), *The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power*, London, New York: Routledge.

Gabuyev, T. A., (1999). *Ранняя История Алан (по данным письменных источников)*, Vladikavkaz.

- Greatrex, G. (2005), "Byzantium and the East in the Sixth Century", *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. Michael Maas, Cambridge: Cambridge University Press, 477-509.
- Greatrex, G. – Lieu, S. N. C. (2007), *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II AD 363-630: A Narrative Sourcebook*, London: Routledge.
- Heather, P. (2018), *Rome Resurgent: War and Empire in the Age of Justinian*, New York: Oxford University Press.
- Howard-Johnston, J. (2012), "Late Sasanian Army", *Late Antiquity: Eastern Perspectives*, eds. T. Bernheimer, A. Silverstein, Cambridge: Gibb Memorial Trust, 87-127.
- Intagliata, E. E. – Naskidashvili, D. (2017), "Migration, Minorities & Regional Identities Forgotten Borderlands: Guria and Adjara Survey Project", *Heritage Turkey*, V. 7, 15-16.
- Karatay, O. (2010), "Suvarlar: Doğu Avrupa'nın Esrarengiz Kavmi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 10, S. 1, 99-116.
- Kazanskii, M. M. – Mastykova, A. V. (2003), "The Alans on the Dniepr During the Great Migration Period Marcianus's Evidence and Archeological Data", *Anthropology & Archeology of Eurasia*, vol. 41, no. 4 (Spring 2002), 22-34.
- Kelly, C. (2014), "Neither Conquest Nor Settlement: Attila's Empire and Its Impact", *The Cambridge Companion to the Age of Attila*, ed. Michael Maas, Cambridge: Cambridge University Press, 193-208.
- Kennedy, H. (2003), *Mongols, Huns and Vikings: Nomads at War*, London: Cassell.
- Khoperia, N. (2021), "The Nomads between the Empires: The Huns and Alans during the Lazic War (6th century)", *KADMOS*, 13, Tbilisi: Ilia State University Press, 96-118.
- _____ (2022), "The Daylamite Involvement in the Lazic War (541-562)", *Istoria i Świat*, nr 11, 165-172.
- Kuznetsov, V. A. (1992), *Очерки истории алан*, Vladikavkaz.
- Lenski, N. (2014), "Captivity among the Barbarians and Its Impact on the Fate of the Roman Empire", *The Cambridge Companion to the Age of Attila*, ed. Michael Maas, Cambridge: Cambridge University Press, 230-246.
- Maenchen-Helfen, J. O. (1973), *The World of the Huns Studies in Their History and Culture*, ed. Max Knight, Los Angeles: University of California Press.
- MacDowall, S. (1994), *Late Roman Infantrymen 236-565 A.D.*, London: Osprey.
- Nicolle, D. (2011), *European Medieval Tactics (1): The Fall and Rise of Cavalry, 450-1260*, Illustrated by Adam Hook, Oxford: Osprey.
- Purton, P. (2009), *A History of the Early Medieval Siege, c. 450-1200*, Woodbridge, Rochester, New York: Boydell Press.
- Romer, F. E. (1998), *Pomponius Mela's Description of the World*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Zehiroğlu, A. M. (2000), *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*, İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Zeteishvili, S. (1976), "Svedeniya ob alanakh v 'Khronografii' Feofana", *Drevneishie gosudarstva na territorii SSSR*, Moscow, 81-86.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Lazika_Sava%C5%9F%C4%B1 (12.06.2024)

Bostancı, Mustafa, "Arap Yarımadası'nın Güneyinde Bir Hâkimiyet Mücadelesi: 1934 Hicaz-Yemen Harbi", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/21, ss.51-76.
DOI: 10.31765/karen.1417159

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Doç. Dr.,

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ankara/TÜRKİYE

✉ m.bostanci@hbv.edu.tr

ORCID : 0000-0001-4518-3057

Anahtar Kelimeler: İbn-i Suud, İmam Yahya, Asir, Taif Antlaşması

Keywords: Ibn Saud, Imam Yahya, Asir, Treaty of Taif

Geliş Tarihi / Received Date: 10.01.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 20.05.2024

ARAP YARIMADASI'NIN GÜNEYİNDE BİR HÂKİMİYET MÜCADELESİ: 1934 HİCAZ-YEMEN HARBİ*

Mustafa BOSTANCI**

Öz: Birinci Dünya Savaşı sonrası Arabistan'daki durum oldukça büyük değişikliklere uğramış, İbn-i Suud, neredeyse bütün Yarımadayı kontrol ederek Arabistan'ın en baskın kişisi olmuştu. İmam Yahya ise Yemen'de nüfuz ve kudretini tamamen kabul ettirmiş, yalnız Asir Emirliği, Suudi egemenliğini kabul etmekte kalmıştı. Bu önemli emirlik üzerinde İbn-i Suud ile İmam Yahya sahiplik hakkı iddiasında bulduklarından iki devlet arasında ciddi bir anlaşmazlık çıkmıştır. Asir Emiri Hasan İdrisi, 1933 yılında bağlı bulunduğu İbn-i Suud'a isyan etmiş, üzerine kuvvet gönderilince de İmam Yahya'ya sığınmıştı. Emir'i İbn-i Suud'a teslim etmeyen İmam, İbn-i Suud'a bağlı bulunan Necran vadisini de işgal etmişti. Meselenin halli hususunda yapılan müzakereler sonuç vermeyince İbn-i Suud, anlaşmazlığı çözmek için askeri harekâta başlamıştır. Bir aylık bir askeri harekât İbn-i Suud'un zaferiyle sonuçlanmış ve iki taraf arasında Taif Antlaşması imzalanmıştır. İngiliz ve Osmanlı arşiv belgeleri yanında Arap kaynakları ve basın malzemesinin de kullanıldığı bu çalışmada Hicaz ile Yemen arasındaki anlaşmazlığın sebepleri ve sonuçları ile Türkiye'deki yansımaları aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

A STRUGGLE FOR DOMINATION IN THE SOUTH OF THE ARABIAN PENINSULA: 1934 HEJAZ-YEMEN WAR

Abstract: After the First World War, the situation in Arabia underwent major changes and Ibn Saud became the most dominant figure in Arabia, controlling almost the entire Peninsula. Imam Yahya, on the other hand, had completely established his influence and power in Yemen, and only the Emirate of Asir had to accept Saudi sovereignty. Since Ibn Saud and Imam Yahya claimed ownership rights over this important emirate, a serious dispute arose between the two states. Hassan Idrisi, the Emir of Asir, rebelled against Ibn Saud in 1933 and when forces were sent against him, he took refuge with Imam Yahya. The Imam, who did not surrender the Emir to Ibn Saud, also occupied the Najran valley, which was under Ibn Saud. When the negotiations to resolve the issue did not yield any results, Ibn Saud started a military campaign to resolve the dispute. A one-month military operation resulted in Ibn Saud's victory and the Treaty of Taif was signed between the two sides. In this study, in which British and Ottoman archive documents, as well as Arab sources and press material, were used, the causes and consequences

of the dispute between Hejaz and Yemen and its repercussions in Turkey were tried to be elucidated and evaluated.

Giriş

Osmanlıların 1918’de tüm Arap Yarımadası’ndan çekilmesiyle bölgede güç mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelenin tarafları; Suudi Arabistan’ı oluşturmak için gücünü Orta Arabistan’dan (Necid) alarak genişleyen Abdülaziz İbn-i-Suud (İbn-i Suud) ve Kuzey Yemen’i ayakta tutmayı başaran İmam Yahya Hamidüddin olmuştur. İki liderin topraklarını genişletme planları, Kuzey Yemen’in hemen kuzeyindeki etnik olarak Yemen bölgesi olan Asir üzerinde çatışmıştır. Suudiler 1934’te Suudi Arabistan ile Yemen arasındaki kısa ama belirleyici olan savaşta Yemenlileri yenmiştir.¹

Suudi-Yemen Savaşı (1934), sadece Asir’in bazı kısımları, özellikle Nacran ve Tihame hakkında basit bir anlaşmazlık olarak görülmemeli, aynı zamanda iki bağımsız Arap hükümdarı olan İbn-i Suud ve İmam Yahya ile onların destekçileri İngilizler ve İtalyanlar arasında bir hesaplaşma olarak da görülmelidir. Necid’den yükselen Suud ailesi, 20. yüzyılın ilk otuz yılında Arap Yarımadası’nın çoğunu kontrol altına almış ve ailenin reisi İbn-i Suud, bin yılı aşkın bir süredir tarihi Yemen’i yöneten İmam Yahya’nın bağlı olduğu Hamidüddin ailesine meydan okumuştur. İbn Suud, sınırlarını Trans-Ürdün², Irak, Kuveyt ve Basra Körfezi Şeyhliklerine kadar genişletmiş ve Rubülhali’nin güneyine doğru genişleyerek sınırlandırmıştı. 19. yüzyılda Bureymi Vahası iddialarının yanı sıra, nüfuzunu ve sınırlarını henüz sınırlamadığı tek alan Güneybatı Arabistan’daydı. Böylece iki güçlü aile, ilişkilerinin belirsizliğini sona erdirmek için yüzleşmek durumunda kalmışlardı.

Hem İbn-i Suud’un siyasi destekçisi olan İngilizler hem de 1900’den beri Hamidüddin ailesi ile resmi ilişkileri olan İtalyanlar, Kızıldeniz bölgesinde stratejik ve ticari çıkarlara sahipti ve bu nedenle İbn Suud ve İmam Yahya arasındaki herhangi bir anlaşmazlığa otomatik olarak karışmışlardır. Çatışmaya girmedikleri halde İtalyanlar, maddi destek vermeyi benimsemişlerdir.

Her iki taraf da ilk önce meselenin barışçıl yöntemlerle halli hususunda karşılıklı birtakım görüşmeler yaparak anlaşmazlık mevzularını müzakere etmişlerdir. Yapılan müzakereler sonuçsuz kalınca da çatışma kaçınılmaz olmuştur.³

Bu çalışmada birinci bölümde İbn Suud’un yükselişi, Suudi devletinin oluşumu ve İngilizlerin Suudi Arabistan ile ilişkisi ve İmam Yahya ele alınacak, ikinci bölümde anlaşmazlığın sebepleri ve karşılıklı görüşmeler üzerinde durulacak, üçüncü bölümde ise savaşın safhaları, anlaşmazlığın çözümü ve savaşın Türkiye’deki yankıları aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada başta İngiliz ve Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanılmış, bunlara ilaveten Arap kaynakları ve basın malzemesi kullanılmıştır.

1. Arap Yarımadası’nda İbn-İ Suud ve İmam Yahya’nın Yükselişi

1.1. Abdülaziz İbn-i Suud

Necid Emirliği döneminde Abdülaziz b. Suud’u tanıyanlar, kendisindeki yeteneğe bizzat şahit olmuşlardır. Onunla ilgili İngilizler; “onun gibi bir insan, bir milyon nüfusun içinde nadir bulunur” demişlerdir. Abdülaziz b. Suud ile görüşme yapan birçok Britanyalı yetkili vardır.

¹ Katz, 1992: 119.

² Trans-Ürdün, Doğu Yakası/Şeria, Mavera-i Ürdün/Ürdün/Şeria’nın ötesi ya da Transürdün Yaylaları, Ürdün Nehri’nin doğusunda, Güney Levant’ın parçasıdır. Büyük bölümü günümüzde Ürdün topraklarının içinde yer alır.

³ Austin, 1971: 1-2.

Bunlar arasında; Sir Percy Cox, Körfez'deki İngiliz Konsolosu olan Kaptan Shakespeare, Kolonel Dickson ve Lord Bilhafın, Philby ve Clayton sayılabilir.⁴

Hayli kabiliyetli bir lider olan Abdülaziz b. Suud, devletin geleceği bakımından direkt olarak denize erişmek ve dışarıya açılmak gerektiğinin farkındaydı ve bunun sağlanması için de stratejik bir konumda bulunan Lahsa'ya (El-Ahsa) yönelmişti. Lahsa'da emniyeti temin eden sınırlı bir gücün dışında birlik kalmadığını öğrenen Abdülaziz, Nisan 1913'te bölgeye yöneldi⁵ ve bir gece yarısı harekete geçerek,⁶ 5 Cemaziyelevvel 1331/13 Nisan 1913 tarihinde Lahsa'yı aldı.⁷ Zaten bölge halkı kendisine bağlıydı.⁸ Abdülaziz'in can ve mal emniyet garantisi vermesiyle Lahsa Mutasarrıfı ile beraber Osmanlı ordusu da teslim oldu.⁹ Lahsa'ya giren Abdülaziz İbn-i Suud Osmanlı memur ve askerlerini buradan çıkarmış¹⁰ ve bölgenin merkezi konumunda bulunan Hufuf'a yerleşmişti. Kendisinin denizle bağlantısını sağlayan Uceyr, Cübeyl ve Katîf şehirlerini de kontrol ederek bölgede hâkimiyet kurmuştu.¹¹

Osmanlı hükümet merkezi olan Ahsa'ya böylece hâkim olan İbn-i Suud, Osmanlı da kendisini vali olarak tanımasına rağmen, cihat ilanına katılmayacaktı. İbn- Suud çok önceden İngilizler ile anlaşmıştı ve İngiliz çıkarları ve zaferi doğrultusunda etkin şekilde çalışıyordu.¹² Benzer şekilde Kuveyt Şeyhi Mübarek de İngilizlerle olan birlikteliğini devam ettirmiş ve onların himayesini kabullenmiştir. İbn-i Reşid ise Osmanlı'nın yanında olmuş ve Irak'ta Türk birliklerini desteklemiştir.¹³

Bu arada İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma imzalanmıştır. 29 Temmuz 1913 tarihli bu anlaşmada, "Osmanlı yönetimi sahil şeridi ve kuzeyden güneye doğru uzanan iç batı tarafını 'Necid' diye tanımlamış ve İngilizler bu bölgeyi Türk siyasi unsurunun bir parçası olarak kabul etmişlerdir." Bu durum İngilizleri zor duruma düşürmüştür. Çünkü İbn-i Suud, Körfez'de bir idareci olmamasına rağmen tüm yerel idarecilerden daha kuvvetliydi. Bu şartlarda İngiliz Hükümeti için İbn-i Suud ile doğrudan doğruya temas kurmak zorunlu hale geldi. Çünkü İngiliz ticari menfaati bunu zaruri kılıyordu. Bu yüzden İngiliz Hükümeti anlaşma görüşmelerine başladı ve 15-16 Aralık 1913 tarihinde İngiliz temsilcileri, İbn-i Suud'la görüştüler. Bu görüşmede İbn-i Suud, İngilizlere Türklerin kendini tanımak istediklerini gösteren bir anlaşma taslağı göstererek İngiliz arabuluculuğunu talep etti.¹⁴

1.1.1. Suudi-Osmanlı Antlaşması (15 Mayıs 1914)

Suudi kabilesi Osmanlı Devleti'ne bağlı bir emirlikti¹⁵ fakat Osmanlı yönetimi bölgeyi gözden çıkarmak niyetinde değildi. Bu sebeple İbn-i Suud üzerine bir sefer düzenlenmesi kararlaştırıldı.¹⁶ Ancak bu seferin zor olacağı görülünce İbn-i Suud ile anlaşmanın daha uygun olacağı kanaatine varılmış ve İbn-i Suud'la doğrudan görüşerek anlaşma koşullarının belirlenmesi isteği Basra Vilayetine bildirilmiştir.¹⁷

İbn-i Suud'la yapılacak görüşmeler hususunda, Hakkı Paşa, Londra'dan gönderdiği 23 Mart 1914 tarihli telgrafta, "İbn-i Suud'a Osmanlı Hükümeti ile anlaşma yapması hususunda

⁴ Ez-Zamil, 1392/1927: 33-34.

⁵ Kurşun, 2009: 582.

⁶ El Hatip, 66-68.

⁷ Es-Selman, 1416/1996: 24; El-Muhtar, 1957: 139; Sadık, 1965: 22.

⁸ El-Muhtar, 1957: 140.

⁹ El Hatip, 66-68.

¹⁰ The National Archives (TNA). in U.K, CAB/24/70: 26 Aralık 1915.

¹¹ Kurşun, 2009: 582.

¹² Köse, 2018: 88.

¹³ Kurşun, 1996: 50

¹⁴ TNA. in U.K, CAB/24/70, 26 Aralık 1915.

¹⁵ Hurewitz, 1987: 17.

¹⁶ Esed, 2008: 231.

¹⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BOA). HRSYS.114/23.

nasihatler etmek için teşebbüste bulunduğunu, fakat böyle bir anlaşma için öncelikle Osmanlı Hükümeti'nin şartlarını anlamak istediğini" belirtmiştir. Hakkı Paşa ayrıca, "burada yapılacak girişimlerin bir aracılık talebi olduğunu, fakat bunun İngiltere'nin Necid'de özel bir yer kazanmayacak tarzda yapılması gerektiğini" ifade etmiş ve "Osmanlı Hükümeti'nin teklif edilmesine karar verdiği şartların İbn-i Suud ile bağlantı kurulmasına hizmet edebileceği" tespitinde bulunmuştur.¹⁸ Hakkı Paşa, 25 Mart 1914 tarihli telgrafında da "yeni girişimlerde bulunduğunu" söylemiş, "İbn-i Suud ile doğrudan doğruya haberleşmek mümkün olamadığından Hindistan Hükümeti'nin kat'î uyarılarda bulunmak için İbn-i Suud nezdine resmi memur göndermeye mecbur olacağını ve Şeyh'e öncelikle kendisinin tanınması için öne süreceği şartların sorulacağını" iletmiştir.¹⁹ 2 Nisan 1914 tarihli telgrafında da Hakkı Paşa, İbn-i Suud'la yapılacak anlaşmanın temelini; "öncelikle sahilde askeri kuvvet, ikinci olarak mutasarrıflığın veraset yoluyla devamı, üçüncü olarak da yabancı devletler hakkında geçerli olan statükonun aynısının verilmesi" şartlarının oluşturduğunu belirtmiştir.²⁰ Londra Sefareti'nden Hakkı Paşa tarafından gönderilen 21 Mayıs 1914 tarihli telgrafta ise "İngiliz Hariciye Nezareti'nde Necid işlerine dair yeni bir görüşmede bulunulduğu" belirtilmektedir. Telgrafta ayrıca, "Hindistan Hükümeti'nin etkin bir politika takip edilmesinden yana olduğu, fakat İngiliz Hariciye Nezareti'nin, Necid'in, İngiltere tarafından Memalik-i Osmaniye'den olmak üzere tanınmasını içeren 29 Temmuz tarihli mukavelenameye riayet olunmasında ısrar ettiği" yazılmış ve "İbn-i Suud ile anlaşmaya varılması için baskı yapıldığı" bildirilmiştir.²¹ Yine Hakkı Paşa'nın 29 Mayıs 1914 tarihli telgrafında, "İngilizlerin, Necid'teki menfaatlerinden dolayı, bir seneden fazla bir zamandan beri İbn-i Suud ile doğrudan doğruya münasebeti olduğunun hissedildiği" ifade edilmektedir.²²

Osmanlı Devleti ile İbn-i Suud arasındaki görüşmeler anlaşmayla sonuçlanmıştır. Abdülaziz'in beklenmedik bir şekilde Lahsâ'yı alması karşısında önce askerî müdahale seçeneği üzerinde durulmuş, fakat bunun mümkün olamayacağı değerlendirilerek bölgede etkin durumda bulunan Basra Valisi Süleyman Şefik Paşa ile Kuveyt Emiri Mübarek b. Sabah vasıtasıyla Abdülaziz b. Suud ile bir anlaşma imzalanmıştır.²³ 15 Mayıs 1914 tarihli bu anlaşmaya göre;

1. Necid Mutasarrıflığı vilayet olacak ve valilik ve kumandanlık padişah fermanıyla hayat boyu Emir Abdülaziz Paşa Es-Suud'a tevcih edilecek, onun halefleri de İstanbul Hükümeti'ne bağlı olmaları halinde fermanla belirlenecek,
2. Teknik bir askeri yetkili sıfatıyla bir Türk atanacak ve Türk askeri müfettişleri İbn-i Suud tarafından onun istediği şekilde görevlendirilecek,
3. Türk askeri ve jandarması, İbn-i Suud'un görevlendirmesi dâhilinde görev yapacak, İbn-i Suud, yerli asker toplayabileceği gibi gerekirse kıyıdağı askerlerin takviyesini de isteyebilecek,
4. Gümrük vergileri, liman gelirleri, deniz feneri gelirleri, İbn-i Suud tarafından Osmanlı fermanlarına uygun şekilde toplanacak ve bazı istisnalarla vergilerin hasılatı vilayete ait olacak,
5. Yerel gelirler, gümrük vergileri, limanlar telgraf ve posta gelirlerinden alınacak, bütün gelir türlerinin % 10'u İstanbul'a gönderilecek,
6. Türk bayrağı buralarda ve gemilerde dalgalanacak,
7. Silah arzı İstanbul'daki Bahriye Nezareti tarafından yapılacak
8. İbn-i Suud, bütün vilayet memurlarını seçmek ve işten çıkarmak hakkına da sahip olacak,

¹⁸ BOA. HRSYS.114/23.

¹⁹ BOA. HRSYS.114/23.

²⁰ BOA. HRSYS.114/23.

²¹ BOA. HRSYS.114/23.

²² BOA. HRSYS.114/23.

²³ TNA. in U.K, CAB/24/70, 26 Aralık 1915; Kurşun, 2009: 583.

9. Vilayetin yabancılarla münasebette bulunup antlaşmalar yapmaya ve onlara imtiyazlar vermeye yetkisi olmayacak,
10. İbn-i Suud doğrudan doğruya Türk Dâhiliye ve Bahriye Nezaretine karşı sorumlu olacak,
11. Necid'de postaneler yapılacak ve pulları Türkçe olacak,
12. Bir savaş çıkarsa, İbn-i Suud Osmanlıya yardım edecektir.”²⁴

Yapılan anlaşma ile İbn-i Suud, dışişleri hariç tamamen bağımsız olmuştur.²⁵ Fakat İbn-i Suud dışişlerine ait kayda uymadığından gerçekte tamamen bağımsız olacaktır.²⁶ Aynı zamanda Abdülaziz'e Necid Valisi ve Kumandanı unvanı verilmek suretiyle durumu resmileştirilerek İngiliz himayesine girmesi engellenmek istenmiştir.²⁷ Kısaca söylemek gerekirse Osmanlı Devleti bu anlaşmayla Necid ve Ahsa'nın fiili bağımsızlığını tanımış oluyordu. Bu anlaşmadan sonra da İbn-i Suud İngilizlerle ilişkilerini devam ettirecek ve Birinci Dünya Savaşı çıkınca Osmanlı'ya karşı vaziyet alacaktır.²⁸ Diğer taraftan, 4 Ocak 1915 tarihinde Sir Percy Cox'a verilen bir raporda İngiltere; “Necid, El Hasa, Katif ve çevresinin bağımsızlığını kabul ediyor ve buraların İbn-i Suud'a ve dedelerine ait olduğunu, bundan sonra da onların mülkiyetinde olacağını, bağımsız bir bölge olduğunu ve herhangi bir yabancı gücün müdahale hakkı olmadığı” ifade ediyordu.²⁹

Birinci Dünya Savaşı esnasında Bağdat'ta vazife yapan Cavid Bey, Bağdat'ta iken İbn-i Suud'un Şehit Mehmet Fazıl Paşa'ya yazdığı bir mektubu gördüğünü ve İbn-i Suud'un bu mektupta; “İttihat Hükümeti İbn-i Reşid'e her istediğini verdiği halde, hakkımda bir bedevî şeyhine gösterilmesi gereken saygıya bile mazhar olamadığımdan dolayı çocuklardan oluşan hükümete itimat edemem”³⁰ dediğini nakletmiştir.

Bu arada, Şerif Hüseyin İngilizlerin birtakım belirsiz vaatlerine inanmış³¹, onlarla anlaşarak tabii bulunduğu Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmiş³², 9 Şaban 1334/10 Haziran 1916'da ayaklanarak³³, ilk kurşunu Mekke'de atmış³⁴ ve kendisinin “Arap Memleketlerinin Kralı” olduğunu duyurmuştur.³⁵ Ancak İngilizler ve müttefikleri bu unvan yerine, onu resmi olarak bağımsız bir idareci ve “Hicaz Kralı ve Otoritesi” olarak tanımayı daha uygun bulmuşlardır (3 Ocak 1917).³⁶

1.1.2. Suudi-İngiliz Antlaşması (26 Aralık 1915)

Birinci Dünya Savaşı sonunda Arabistan Yarımadası'nda, bağımsız devlet olarak Hicaz Krallığı, Necid ve Mülhakatı Emirliği, Şammar Emirliği ve Asir ve Yemen İmamlıkları ile yerli reisler idaresinde birtakım mahalli emirlikler bulunmakta idi.³⁷ 1916/1334 yılının Ekim/Zilhicce ayının sonunda Jerrab Savaşı olarak bilinen savaşta İbn-i Suud ile İbn-i Reşid karşılaşmış, İbn-i Suud yenilmiş ve çoğu adamı ölmüştür.³⁸ Bu savaşta İbn-i Suud'un yanında yer alan ve

²⁴ TNA. in U.K, CAB/24/70, 26 Aralık 1915; Burdett, 1998: 312; Bayur, 1991: 202-203.

²⁵ Yavuz, 1988: 195.

²⁶ Bayur, 1991: 202-203.

²⁷ Kurşun, 2009: 583.

²⁸ Bayur, 1991: 202-203.

²⁹ TNA. in U.K, CAB/24/70, 26 Aralık 1915.

³⁰ Karaköse, 2003: 387; Şerif Hüseyin ve İsyanı konusunda bkz. Köse, 2018; ayrıca bkz. Ünalp, 2021: 47-69.

³¹ Esmer, 1961: 7.

³² Uzunçarşılı, 1984: 142.

³³ Ez-Zerkli, 1985: 308; El Useymin, 2009: 155.

³⁴ El Useymin, 2009: 155.

³⁵ El Useymin, 2009: 157; Uzunçarşılı, 1984: 142. Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916'da bir isyan bildirisi yayınladı. Bildiride, İttihatçıların Hz. Peygambere saygısızlıkları, Halife'nin bütün yetkilerini gasp etmeleri, devlet işlerindeki kötü idaresi, Ramazan ayında askerlerin oruç tutmalarına mani olmaları, Kur'an ayetlerini yok saymaları, kutsal yerlere saygısızlıkları ve Arapların ileri gelenlerini asmaları başlıca ayaklanma nedenleri olarak gösterilmiştir (Kürkçüoğlu, 1982: 116-120).

³⁶ N.A. in U.K, CAB/24/72, 21 Kasım 1918.

³⁷ Hotinli, 1942: 496.

³⁸ TNA. in U.K, CAB/24/143, Arab Bulletin, No.145, 23 Mart 1917, Arabia, Hicaz: 126.

kendisiyle ittifak sözleşmesi yapılması için çalışan İngiliz temsilcisi Kaptan Şakespeare de hayatını kaybetmişti.³⁹ Netice itibariyle 26 Aralık 1915'te İbn-i Suud ile İngiltere arasında⁴⁰ yapılan anlaşma, Sir Percy Cox ve İbn-i Suud ile Hindistan Hükümeti adına da Chelmsford ve A.H. Grant tarafından imza edilmiştir.⁴¹

Darin veya Katîf Antlaşması olarak bilinen⁴² ve Halife ile savaş durumunda olan bir devletle yapılan bu antlaşmada İbn-i Suud, "Necid, El-Ahsa, Katîf, Cübeyl ve Bunlara Bağlı Kent ve Limanların Meliki" olarak kabul edilmekte ve "antlaşmayı kendi adıyla, yerine geçecek olanlar ve oymakları adına imzalamaktadır. Amaç olarak uzun zamandan beri arada var olan dostluğun ve karşılıklı menfaatlerin güçlendirilmesi gösterilmektedir." Antlaşmada;

"1. İbn-i Suud'un sayılan yerlerle, bunlara bağlı yerlerin bağımsız ve mutlak hükümdarı olduğu kabul edilmekte, kendisinden sonra İngiliz Hükümeti'nin aleyhtarı olmamaları şartıyla bunların oğul ve haleflerine ait olacağı,

2. Bir saldırıya uğradığı takdirde İngiltere'nin ona yardım edeceği ve çıkarlarını koruyacağı,

3. İbn-Suud'un da buna karşılık İngiltere dışında herhangi bir yabancı devletle anlaşma yapmaktan sakınacağı,

4. İngiliz Hükümeti'nin rızasını almadan kendi topraklarının hiçbir kısmını başka bir devletin eline geçmesine müsaade etmeyeceği ve hiçbir devlete imtiyaz vermeyeceği,

5. Hac yolunun güvenli bir şekilde açık tutulacağı,

6. İbn-i Suud'un, İngiltere'ce korunan veya onunla antlaşmalar yapmış olan, Kuveyt, Bahreyn, topraklarına Katar ve Umman kıyılarındaki şeyhlerin ülke ve işlerine karışmayacağı,

7. Tarafların ileride daha ayrıntılı bir anlaşma yapacağı belirtilmektedir."⁴³

Bu antlaşma ile Britanya, Suudileri, dışarıdan gelecek bir tehlike karşısında destek veriyor ve bunun karşılığında ise Suudi Devleti, yarı sömürge pozisyonuna razı oluyor ve başka hiçbir devletle veya güçle anlaşma yapmamayı, temas etmemeyi kabulleniyor ve bunun karşılığında da mali ve askeri desteğe kavuşuyordu.⁴⁴ Bu anlaşma aynı zamanda İngilizlerin iç Arabistan'ın siyasi işlerine doğrudan müdahil olmaya başlamasının da bir göstergesi olmuştur.⁴⁵

1.1.3. İbn-i Suud- Şerif Hüseyin Rekabeti ve Suudi Hicaz Krallığının İlanı

Mondros Mütarekesi imzalanmasına rağmen teslim olmayıp savaşa⁴⁶ neticede teslim olmak zorunda bırakılmış ve Hüseyin'in oğlu Şerif Abdullah'ın birlikleri 13 Ocak 1919'da Medine'yi ele geçirmiştir. Böylelikle Mondros'tan 72 gün sonra Medine teslim edilmiştir.⁴⁷ Medine'nin kaybedilmesiyle Türklerin Hicaz'daki hâkimiyeti son bulmuş ve asırlarca yönettiği kutsal beldeleri terk etmiştir.

Yarımadada Hicaz ile Necid, Necid ile Şamar ve Yemen ile Asir arasında sınır ve arazi anlaşmazlıkları sürdüğünden, hala diğer Arap liderleri üzerinde yersiz bir hükümlanlık iddiasını içeren "Arap Memleketleri Kralı" unvanından vazgeçmek istemeyen Hüseyin, bu vaziyetten faydalanarak, İmam Yahya ve İbn-i Raşid ile anlaşarak, Suudileri kuşatmaya⁴⁸, onlara ait yerleri ilhak etmeye kalkışmıştır. Bu saldırı üzerine İbn-i Suud harekete geçerek 1919 yazında

³⁹ Al-Rasheed, 2002: 42; El Useymin, 2009: 293.

⁴⁰ Ez-Zerkli, 1985: 389; Al-Rasheed, 2002: 42.

⁴¹ TNA. in U.K, CAB/24/70, 26 Aralık 1915; Yerasimos, 1995: 216.

⁴² El Useymin, 2009: 294.

⁴³ TNA. in U.K, CAB/24/70, 26 Aralık 1915; Hurewitz, 1987: 17-18; El Useymin, 2009: 294; El-Hatip: 70-73.

⁴⁴ Gresh ve Vidal, 1991: s. 35.

⁴⁵ Al-Rasheed, 2002: 42.

⁴⁶ Kandemir, 1974:569. Medine Müdafaası ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yatak: 1990.

⁴⁷ Yatak, 1995: 88.

⁴⁸ Hotinli, 1942: 496.

Hüseyin'i yenilgiye uğratarıp İngilizlere sığınmak zorunda bırakmış⁴⁹ ve İngilizlerin çok kuvvetli bir biçimde karşı çıkması ve Hüseyin'i korumaya almaları üzerine de geri dönmüştür.⁵⁰ Kasım 1923-Nisan 1924 tarihleri arasında Kuveyt'te yapılan ve Kral Hüseyin'i, küçük oğlu Emir Zeyd'in temsil ettiği bir konferansta iki tarafın uzlaşması beklenmişse de Hicaz ile Necid'in arası bulunamamış ve diğer isteklerinde (bilhassa Filistin meselesinde) de ısrarcı olan Kral Hüseyin ile anlaşması hususunda başarı sağlayamayan Britanya, sonunda onu terkederek İbn-i Suud'a meyletmiştir.⁵¹

Bu arada, 1921 yılında, Abdülaziz İbn-i Suud birlikleri Hâil'e girmiş ve İbn-i Reşid unsurlarını bertaraf etmiştir.⁵² Ardından Prens Faysal, 1924'te Asir'e girmiş ve 1926'da Asir himaye altına alınmıştır.⁵³

Diğer taraftan Şerif Hüseyin'in oğlu Ali'nin, kardeşi Faysal'ın bulunduğu Bağdat'a gitmesiyle Hüseyin ailesinin son ferdi de Hicaz'dan ayrılmış⁵⁴, 8 Cemaziyelahir 1344/24 Aralık 1925'te Suudi kuvvetleri Cidde'ye girmiş⁵⁵ ve 1926'da Hâşimîlerin Hicaz'daki son unsurları da bölgeden atılmıştır.⁵⁶ Böylece İbn-i Suud Hicaz'ın bütününe elde ederek⁵⁷, ikbal çizgisini zirveye çıkarmıştır.⁵⁸

Hicaz halkı İbn-i Suud'a, 22 Cemaziyelsani 1344/7 Ocak 1926 tarihinde⁵⁹ "Hicaz Meliki" olarak biat etmiştir. Bu şekilde, İbn-i Suud, "Hicaz Meliki ve Necid ve Mülhakatı Sultanı" unvanını almıştır. Daha sonra, 25 Recep 1445/19 Ocak 1927 tarihinde ismi "Hicaz ve Necid ve Mülhakatı Meliki" olmuştur.⁶⁰ Bu değişiklik, 6 Şevval 1345/9 Nisan 1927 tarihinde Ümmü'l Kura Gazetesi'nin 21. sayısında yayınlanmıştır.⁶¹ İbn-i Suud, bu değişikliği yabancı devletlere bildirmiş ve bununla tanınmıştır.⁶² Bu devleti tanıyan ilk ülke Sovyetler Birliği idi⁶³ ve onu Büyük Britanya, Fransa ve Hollanda izlediler.⁶⁴

1.1.4. Cidde Antlaşması (20 Mayıs 1927)

İbn-i Suud ile İngilizler arasında 26 Aralık 1915 antlaşmasının değiştirilmesi konusundaki görüşmeler 10 Mayıs 1927 tarihinde Cidde'de başlamış ve on gün devam eden görüşmeler daha önce öngörülen bir esas üzerine neticelenmiş ve 20 Mayıs 1927 (28 Zilkade 1345) tarihinde Cidde Antlaşması imzalanmıştır.⁶⁵

Cidde Muahedesi olarak bilinen antlaşmayı Britanya adına Sir Gilbert Clayton, Suudi Hükümeti adına ise İbn-i Suud'un oğlu Prens Faysal imzalamışlardır.⁶⁶ İbn-i Suud bu antlaşmayla, tam bağımsızlığını Britanya'ya onaylatmış ve Basra Körfezi'ndeki Arap şeyhlikleriyle dostluk ve

⁴⁹ Uzunçarşılı, 1984: 143.

⁵⁰ TNA. in U.K, CAB/24/120, 17 Şubat 1921.

⁵¹ Hotinli, 1942: 496.

⁵² Sadık, 1965: 22.

⁵³ Kechichian, 2008: 31.

⁵⁴ Armstrong, 1924: 188.

⁵⁵ Hamza: 54; Es-Selman, 1416/1996: 46.

⁵⁶ Niblock, 2006: 31.

⁵⁷ Sadık, 1965: 22.

⁵⁸ Esed, 2008: 231-232.

⁵⁹ Ümmü'l Kura, 8 Ocak 1926/23 Cemaziyelsani 1344, S. 54: 1; Ez-Zamil, 1392/1927: 203. Ümmü'l Kura Gazetesi, Suudi Arabistan Devleti'nin Resmi Gazetesi olup, Miladi 12 Aralık 1924, Hicri 15 Cemaziyevvel 1343 tarihinden itibaren haftalık olarak yayınlanmaya başlamıştır (Darü'l Melik Abdülaziz, El- Küşşafü'l Tahlili's Sahife-i Ümmü'l Kura 1343-1373, C. I, Riyad, 1999/1419: 25).

⁶⁰ Es-Selman, 1416/1996: 47.

⁶¹ Hamza: 81.

⁶² Es-Selman, 1416/1996: 47.

⁶³ Said, 1990: 203; Yerasimos, 1995: 238.

⁶⁴ Al-Rasheed, 2002: 46.

⁶⁵ TNA. in U.K,Air 5/415 PT. III, E 2620/119/91, 22 Haziran 1927.

⁶⁶ Ümmü'l Kura, 27 Mayıs 1927/25 Zilkade 1345, S. 129: 1; El-Muhtar, 1957: 408; Ez-Zerkli, 1985: 390; Vehbe, 1380/1960: 87.

barış temeline dayanan münasebetlerini devam ettirmek hususunda elinden geleni yapacağı sözünü vermiştir.⁶⁷

Antlaşmaya göre;

- “1. İngiltere, Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı'nın emrindeki bölgelere tam bağımsızlık tanıyacak,
2. İki taraf arasında tam bir dostluk ve barış olacak ve her iki taraf bunun devamını sağlayacaklar,
3. Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı, İngiliz vatandaşları ve İngilizlerin himayesi altındaki Müslümanların hac işlemlerini kolaylaştıracak ve can ve mal güvenliklerini sağlayacak,
4. Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı'nın ülkesinde ölen İngiliz hacılarının eşyaları Cidde'deki İngiliz mutemedine teslim edilecek,
5. Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı, kendi ülkesinde bulunan İngiliz vatandaşlarının vatandaşlığını tanıyacak,
6. Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı, İngiltere ile özel anlaşmaları olan Kuveyt, Bahreyn, Katar Şeyhleri ve Umman sahili ile iyi geçinecek,
7. Hicaz, Necid ve Mülhakatı Kralı, İngiltere Kralı ile birlikte emrindeki bütün imkânları kullanarak köle ticaretine son verecek,
8. Her iki taraf da bu anlaşmayı bir an önce onaylayacak ve gereğini yerine getirecek,
9. Bu anlaşmanın uygulamaya geçtiği ve onaylandığı tarih itibarıyla, 26 Teşrin-i Evvel 1915'te gerçekleşen anlaşma yürürlükten kalkacak,
10. Bu anlaşma Arapça ve İngilizce yazılmış olup, her iki metin de aynı değeri taşımaktadır. Herhangi bir anlaşmazlıkta, İngilizce metin geçerli olacaktır.
11. Bu anlaşma Cidde Antlaşması diye bilinecektir.”⁶⁸

Cidde Antlaşması, Hicaz, Necid ve ona bağlı bölgelerin kesin ve mutlak istiklalini tanımıştır. Ancak bu anlaşma “en çok gözetilen millet” statüsünü içermediği gibi bir ticari sözleşme de değildir. Anlaşmanın geçerliliği, İbn-i Suud'un hükümdarlık süresi ile sınırlandırılmıştır.⁶⁹ Cidde Antlaşması, 3 Ekim 1936'da arkasından 3 Ekim 1943'te yenilenmiştir.⁷⁰

1.1.5. Suudi Arabistan Krallığı'nın Resmen İlanı

Ülkedeki huzur tesis edildikten sonra, imar ve inşaa çalışmaları başlamış ve ülkenin ismi de “El Memleketü'l Arabiyyeti's-Suudiyye” şeklinde değiştirilmiştir. Kral Abdülaziz, 17 Cemaziyelevvel 1351/18 Eylül 1932'de bir ferman çıkarıp bu ismin 21 Cemaziyelevvel Perşembe gününden itibaren kullanılacağını bildirmiştir.⁷¹ Ayrıca, Suudi Arabistan Krallığı'nın ilanı, 22 Eylül 1932'de Britanya'ya da tebliğ edilmiştir.⁷²

1.2. İmam Yahya

İmam Yahya, Yemen'i bağımsızlığa taşıyan kişi olarak, Yemen tarihi için çok önemli bir liderdir.⁷³ Tam adı; el-Mütevekkil-Alellâh Yahyâ b. Muhammed b. Yahyâ Hamîdiddîn el-Hasenî el-Alevî et-Tâlibî'dir. 1286 (1869) yılında San'a'da dünyaya gelen İmam Yahya, başta babası

⁶⁷ TNA. in U.K, CAB/66/39/1, 14 Temmuz 1943.

⁶⁸ Hurewitz, 1987: 149-150; El-Muhtar, 1957: 408-410. Antlaşmanın İngilizce metni için bkz. TNA. in U.K,Air 5/415 PT. III, E 2582/119/91, 29 Haziran 1927.

⁶⁹ Al-Rasheed, 2002: 48.

⁷⁰ Hurewitz, 1987: 149.

⁷¹ Ümmü'l Kura, 23 Eylül 1932/22 Cemadiyelula 1351, S. 406: 1; El Muhtar, 1957: 458-459; Sadık, 1402/1982: 176; Hezlül, 1402/1982: 176.

⁷² Tuson ve Burdett, 1992: 485.

⁷³ Ayışığı, 2002: 1992.

Mansûr-Billâh Muhammed olmak üzere buradaki âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Cebelüehnûm'a giderek bir müddet daha okumuş ve ders vermiştir.⁷⁴ 1891 ve 1898 isyanlarının elebaşısı olan İmam Hamidüddin'in ölümü üzerine.⁷⁵ 20 Rebülevvel 1322'de (5 Haziran 1904), o dönemde Osmanlı hâkimiyetinde bulunan San'a'ya bağlı Kafletüazir'de "Mütevekkil-Alellah" unvanıyla imâmet görevini üstlenmiştir.

Yahyâ, idareciliğinin başından itibaren, 1839'da Aden'i işgal eden ve sürekli olarak etki sahasını büyütme çalışan İngilizlerle mücadele etmek yerine, babasının yaptığı üzere siyasetini Osmanlı birliklerini Yemen'den çıkarma üzerine temellendirmiştir.⁷⁶ O vakte kadar Yemen'de çıkan isyanların temelinde Zeydiyye inancı⁷⁷ önemli bir yer tutuyordu. İmam Yahya da, diğer Yemen İmamları gibi, kendisinin üstünde bir güç görmek istemiyordu. Amacı, kendi bölgesini (Cebel Bölgesi) idare etme yetkisini elde etmek, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden kurtulmaktı.⁷⁸

Yahya, İmamet görevini üstlendikten bir müddet sonra yaptığı cihad çağrısıyla ülkedeki bütün Türklere karşı düşmanca bir tutum takınmış⁷⁹ ve 1904 yılı sonlarında Osmanlı Devleti'ne karşı isyan başlatmıştır. İsyân genişledikçe diğer taraflardan takviye birlikleri isyan bölgesine yönlendirilmiştir.⁸⁰ Fakat neticede İmam Yahya, çağrısına katılan kabilelerden elde ettiği birliklerle 1905 Nisanında San'a ve çevresini ele geçirmiştir. Altı yıl süresince İstanbul ve San'a'da yapılan müzakere sürecinden sonra 9 Ekim 1911'de Daân (Dean) Antlaşması imzalanmıştır. İmam Yahya bu anlaşma ile "vakıfların yönetimi ve Osmanlı idarecilerinin suistimallerini vilâyete bildirmek, Zeydî kadılarının ve San'a'da kurulacak istînaf mahkemesi reisinin tayini" gibi mühim haklar elde etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın bitimine dek yürürlükte kalan bu antlaşmada ayrıca; "siyasî ve malî suçlarla ilgili genel af ilânı, hükümet görevlilerinin ve imamlık mensuplarının Yemen'de emniyet içinde hareket edebilmeleri, Zeydî ve Şâfi kadılarının görev yapacağı mahkemelerin tesisi, esir ve rehinelere iadesi" gibi hususlar da karar altına alınmıştır.⁸¹ Osmanlı yönetimi yanında İmam Yahya'nın da meşruiyetini temin eden bu antlaşma bölgeye istikrar getirmiştir. İmam Yahya da bu antlaşmaya bağlı kalmış hatta Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen için Osmanlılar ile birlikte savaşmış ve bu sayede İngilizler karşısında Yemen'de önemli başarılar elde edilmiştir.⁸² Aslına bakılırsa II. Abdülhamid bu bölgeyi İmam Yahya'nın fiili denetimine bırakmak fikrindeydi. Fakat 1908'den sonra yönetime gelen İttihat ve Terakki Fırkası, II. Abdülhamid'in bu fikrinin ülkenin saygınlığına gölge düşüreceği gerekçesiyle bu bölgede yeniden mücadeleye girişmiş, fakat Ekim 1911'de, anlaşmak için üzerinde mutabık kalınan barış koşullarında daha önce Sultan II. Abdülhamid'in belirlediği aynı çözüme razı olmuştur.⁸³

Dean Antlaşması, Türkler ile İmam Yahya arasında barışı tesis etmişti ve bu durum I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı birlikleri için Arap Yarımadası'ndaki Osmanlı-yerel idare işbirliğinin başlangıcı olmuştur. Zira Abha merkezli güneybatı Yemen'in yöneticisi Seyyid İdrisî savaştan önce İtalyanlarla işbirliği yaptığı gibi savaş esnasında da İngiltere ile işbirliği içerisinde hareket edecektir. İngilizler ile Seyyid İdrisî arasında 30 Nisan 1915'de imzalanan ittifak antlaşması ile İngilizlerin savaşta yapacağı yardımlar ve karşılığında İdrisî'den beklenen hareketler kararlaştırılmıştı. 1917 tarihli İngiliz-İdrisî Antlaşması'nın imzalanması ile de Kızıldeniz'de artan İtalyan etkinliğinin bir sonucu olarak İtalya'nın Kızıldeniz adalarını kontrol etmesine mani olmak hedeflenmişti.

I. Dünya Savaşı başlarında bölgedeki eski ittifaklar bozulmuştur. 1905 yılında Osmanlı yönetimine karşı birlikte hareket eden İmam Yahya ile Seyyid İdrisî arasında Şubat 1915'de

⁷⁴ Öz, 2006: 215.

⁷⁵ Çakaloğlu, 2019: 1717.

⁷⁶ Öz, 2006: 215.

⁷⁷ Zeydiyye inancı ile ilgili bkz. Gökalp, 2013: 328-331; Zeydiyye Fıkhı için bkz. Yücel, 2013: 331-338.

⁷⁸ Ayışığı, 2002: 1992.

⁷⁹ Öz, 2006: 215.

⁸⁰ Çakaloğlu, 2019: 1715.

⁸¹ Öz, 2006: 215.

⁸² Ayışığı, 2002: 2003.

⁸³ Hülâgü, 1995: 141.

çatışmalar başlamıştı. Seyyid İdrîsî, silah, mühimmat ve para yardımı karşılığında İngiliz çıkarlarına hizmet etmiş, savaşın devamı boyunca Türkler ve onların müttefikleri durumundaki İmam Yahya ile mücadele vazifesini yerine getirmişti.

Savaşın nihayetine doğru Arap Yarımadası'nın büyük bir kısmında etkinlik kurmaya muvaffak olan İngilizler için Yemen'de süren Türk nüfuzû, aşılması zor bir engel gibi duruyordu. Öyle ki savaşın sonunda İmam Yahya'nın elindeki San'a merkezli Yemen, Türklerin kontrolü altındaydı. 1918 yılı başlarına ait bir İngiliz raporunda, Arap isyanına ve bölgedeki bazı kabilelere verilen paralara rağmen Türklerin Aden-İngiliz protektorasının hemen yanında varlıklarını devam ettirdiği bildirilmekteydi. Savaşın sonu yaklaşırken Yemen'deki Türk unsurları Aden'deki İngiliz hâkimiyeti için güçlü bir tehdit olarak değerlendiriliyordu.⁸⁴

Mondros Mütarekesi ile Türk birlikleri Arap Yarımadası'ndan çekilince İmam Yahya, fiilî vaziyet gereği bağımsız Yemen'in hükümdarı olmuş ve 1920'den itibaren Zeydî İmamlığı, "Yemen Mütevekkilî Krallığı" olarak isimlendirilmiştir.⁸⁵ Öte yandan İmam Yahya, Osmanlı memurlarının Yemen'de kalmasını sağlayarak bürokrasiyi onlarla yönetmeyi sürdürmüştür. Bu dönemde Zeydi mezhebinin ilkeleri toplumsal hayatta hâkim olsa da idari işleyiş daha ziyade Türklerin oluşturduğu biçimde sürmüştür. Yemen bölgesi, 1920 Büyük Millet Meclisi'ne vekil seçmiş, ancak seçilen vekil Ankara'ya gidememiştir. 1923 yılına kadar resmî olarak Osmanlı toprağı kabul edilen Yemen'de, 1926 yılına kadar da Türk bürokratların hâkimiyeti devam etmiştir.⁸⁶ Ayrıca Devletin kuruluşunda, Osmanlı'nın son Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey'in önemli desteğı olmuştur.⁸⁷

I. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğı'daki nüfuzunu genişletmek isteyen ve daha evvel Asîr ve Tihâme Emîri Muhammed b. Ali el-İdrîsî ve diğer şeyhlerle himaye antlaşmaları yapmış bulunan İngilizler, Yahya'yı Yemen ile İngiliz himaye bölgesinin (Western Aden Protectorate) sınır meselesinde çözüme zorlamak maksadıyla Hudeyde'yi işgal etmiştir. Hedefini gerçekleştirme hususunda fazla bir başarı elde edemeyince de Hudeyde ve Tihâme sahilini İdrîsîler'e bırakarak Yemen'in sahil kesimi ve dağlık arazi olarak, iki emirlik arasında bölünmesine zemin hazırlamıştır.⁸⁸ Bu durum Hudeyde'yi hâkimiyet alanı içerisine dâhil etmeyi planlayan İmam Yahya'nın tepkisini çekmiştir. Aslında İdrîsî'nin yalnızca Hudeyde'yi değil tüm bağı topraklarını uzun müddet elinde tutamayacağı görülmüyordu. Zaten bir müddet sonra bölgenin paylaşılması hususunda İmam Yahya ile İbn-i Suud karşı karşıya gelecekti.⁸⁹ Yahya, 1923 yılında Muhammed el-İdrîsî'nin ölümü ile ortaya çıkan taht kavgasından faydalanarak Aden'in batısında kalan bölgeye saldırmış ve 1925'te Hudeyde'yi ele geçirmiştir. Ardından da 1926'da İtalyanlarla on yıllık bir dostluk ve ticaret antlaşması yaparak İtalya'dan silâh ve teknik yardım elde etmeyi başarmıştır.⁹⁰ Bu bağlamda İtalya'nın Yemen'de nüfuzunu arttırma girişimleri dikkat çekiciydi. Ancak Yemen, İtalya'nın ve İngiltere'nin nüfuz mücadelesine rağmen istiklalini sürdürmeyi başaracaktır.⁹¹

2. Taraflar Arasındaki Anlaşmazlığın Sebepleri ve Gelişimi

2.1. Anlaşmazlığın Kökeni

Suudi Arabistan ile Yemen arasındaki bölgesel egemenlik anlaşmazlıkları ilk ortaya çıktığında, Yemen Kuzey ve Güney olarak iki ana bölüme ayrılmıştı. Kuzey Yemen, 1918'de Osmanlı

⁸⁴ Polat, 2017: 118-121.

⁸⁵ Öz, 2006: 215.

⁸⁶ Yıldırım, 2015: 4.

⁸⁷ Sert, 2016: 121.

⁸⁸ Öz, 2006: 215.

⁸⁹ Polat, 2017: 123.

⁹⁰ Öz, 2006: 215.

⁹¹ Polat, 2017: 131.

Devleti'nin yerini alan kraliyet bir İmamet rejimi tarafından yönetiliyordu. Güney Yemen ise İngilizlerin kontrolü altında kalmıştır.⁹²

Kuzey Yemen İmam Yahya'nın yönetimindeydi. Yemen verimli bir ülkeydi, fakat Kızıldeniz kenarındaki Asir fakirdi. Uzun süren uluslararası düşmanlıklar yüzünden harap olmuştu. Asir'de bir garnizonu olan Türkler Mondros Ateşkesinin ardından bölgeden çekilince İbn-i Suud hızla bölgenin Abha şehrine kadar olan doğu yarısını ilhak etmişti. Geri kalan kısmı bir süre Muhammed İdrisi tarafından yönetilmiş, o öldükten sonra yerine geçen Hasan İdrisi gücü yetersiz ve desteği zayıf biri olduğu için; İmam Yahya güneyden, İbn-i Suud kuzeyden Asir içlerine ilerlemeye başlamıştı.⁹³

Suudi-Kuzey Yemen toprak egemenliği anlaşmazlıkları, ilk olarak 1926-27'de, bir zamanlar Asir ve Cizan'ın bazı bölgelerinde bulunan İdrisi Devleti'nin ortadan kalkması ve 1926'da imzalanan Suudi-İdrisi Mekke Antlaşması ile bu bölgelerin Suudi Arabistan ile birleşmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Anlaşmazlık, Suudi-Kuzey Yemen bölgesel egemenlik sınırlarının tanımları üzerine başlamış ve "Asir, Cizan ve Necran" başlıklı anlaşmazlıklar haline gelmiştir. Philby, 1931/32'de Yemen kuvvetlerinin, Suudi Arabistan'ın Necran'ın bir tampon bölge olması önerisine rağmen, Yemen'in ilhak etme arzusunun bir sonucu olarak Necran'ı işgal ettiğini yazmıştır. Philby, 1926/7 ile 1931/32 arasında Necran ile ilgili anlaşmazlıktaki gelişmeleri şöyle açıklamaktadır:

"İbn-i Suud'u pozitif eyleme teşvik etmek için bu alanda ciddi bir yayılmacı inisiyatif alan İmam Yahya oldu. İbn-i Suud, Hicaz'ı fethettikten sonra, komşularının faaliyetlerini izlemek için birliklerini güneye yerleştirdi. Necran ise büyük bir vaha olarak kendisi ve Yemen arasında bir tampon olarak prensipte bağımsız bırakıldı. İki tarafın birlikleri tanımsız bir sınır boyunca hareket ederken, sınır olayları kaçınılmazdı ve böyle bir durumda Suudi birliklerinin Aru Köyü'nü işgal etmesi açıkça yanlıştı, ancak o zamanlar (1931) her iki tarafın yerel anlaşmazlığının haklarını veya yanlıklarını açıkça belirleyecek hiçbir harita yoktu. Nispeten küçük meselelere dair bu tartışma, aşamalı olarak Yemen'in, Necran'ı elde etme hedefinin netleşmesine yol açtı. 1931/32 kışında bir Yemen kuvveti vahaya indi. Vaha sakinlerinden kendilerine düşman olarak bilinenlerin evlerine ve bahçelerine zarar vermeye devam ettiler. Onların şikâyetleri İbn-i Suud'u harekete geçmeye zorladı; Halid İbn Luwai 1932 baharında büyük bir İhvan ordusuyla süratli bir şekilde olay yerine geldi. Yemen birlikleri bu ordu karşısında etkisiz kaldılar ve amaçsız bir çatışmadan sonra girdikleri yerden çekildiler. Necran sorunu böylelikle çözümlendi; Suudi Arabistanlı bir temsilci, kaygı verici bir tutum benimseyen ve açıkça Suudi iddialarını kabul etme niyetinde olmayan İmam'la sınır sorununun genel bir çözümünü müzakere etmek için başkent San'a'yı ziyaret etti."⁹⁴

Aslına bakılırsa en başından beri İbn-i Suud, İmam Yahya'nın maksadından kuşkulandırmaktaydı. 18 Mayıs 1928 tarihinde İngiliz temsilcisi Mr. Antonius İbn-i Suud'la görüşmüş ve bu görüşme G.P. Clayton tarafından Kahire Yüksek Komiserliği'ne rapor edilmiştir. Raporda İbn-i Suud'un, Yemen'le ilgili düşünceleri şu şekildedir: "Kralın Yemen İmamı'na karşı hiçbir saldırgan tavır bulunmamaktadır. Ancak kendisi Yemen İmamı'nın niyetinden kuşku duymaktadır. Kralın kuşkusunu; İmamla İtalya arasında gizli bir anlaşmanın olabileceği ve bu anlaşmadan dolayı İtalya'nın, olası bir çatışma durumunda kendisine karşı silahlı bir müdahalede bulunabileceği sebebiyledir." Bu görüşmede İbn-i Suud ayrıca Yemen'e karşı kendi maksadının oldukça masumane olduğundan söz etmiş ve İmam'la anlaşmazlık konusu olan Asir sorununun asıl çözüm noktalarının nasıl olabileceğine ilişkin şunları söylemiştir:

⁹² Al-Madani, 2005: 15.

⁹³ Armstrong, 2007: 240.

⁹⁴ Al-Madani, 2005: 15-16.

- “a) Hudeyde'nin mülkiyeti İmam'da bırakılabilir ki burasının İmam'ın hakkı olduğunu İbn-i Suud açıkça tanımıştır.
- b) Midi'nin, İdrisi'nin bölgesinde olduğunu kabul edecektir. Çünkü burası bölgenin doğal limanıdır ve Sabiya ve Asir'in de sınırları içindedir.
- c) Necran, dedelerinden beri mülkiyetlerinde olduğu için kendi mülküdür.
- d) Sınırdaki kabilelerin, acil bir plebisit yapılarak hangi tarafı açıkça kabul ederlerse o tarafa dâhil olmaları sağlanmalıdır.”

İbn-i Suud'a göre, Yemen ile anlaşmazlık bu koşullar gözetilerek çözüme kavuşturulmalıdır.

Diğer taraftan, İngilizlerin sorması üzerine İtalyan Hükümeti, Yemen İmamı ile aralarında hiçbir anlaşma bulunmadığını bildirmiş ve İngiliz Hükümeti de yapılan anlaşmayla bunu teyit etmiştir.⁹⁵ Ancak Yemen ile uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Sir Gilbert Clayton 1926'da iki ülke arasında bir dostluk anlaşmasını güvence altına alamamış, İtalya 1927'de bunu başarmıştır. Böylece Kızıldeniz'de İtalyan nüfuzu artmıştır. İngiltere, Hindistan ile iletişim hattının güvenli olması için Kızıldeniz'den geçişinin engellenmeyeceğinden emin olmak zorundaydı; ayrıca, petrol üretildiği her alan üzerinde etkili olmak istiyordu. İngiliz çıkarları Suudi Arabistan'a daha yakın ve İtalyan çıkarları da Yemen ile daha uyumlu hale geldikçe; Suudi-Yemen anlaşmazlığına müdahil olmaları kaçınılmaz bir hal almıştır.⁹⁶

Öte yandan, Beyrut merkezli El-Ahrar Gazetesi, 9 Şubat 1929 tarihinde, İstanbul'dan dönerken Beyrut'a uğrayan Hicaz Kralı'nın Danışmanı Mahmut Şerif Adnan Paşa'nın, İmam Yahya ile İbn-i Suud münasebetleri hususunda; “bu ilişkiler çok iyidir. İlkbaharda bir heyet Mekke'ye gelecek ve bir anlaşma ile sonuçlanmak üzere görüşmeler yapacak. Şundan eminim ki İbn-i Suud, dostane ilişkileri sürdürme konusunda çok isteklidir. Yabancı müdahaleleri ve yanlış anlamalara son vermeyi önlemek istemektedir. İmam'ın da bundan farklı bir düşüncesi olmaz. Bilinmelidir ki Asir, İbn-i Suud'un etkisi altında bir bölgedir.”⁹⁷ ifadelerine yer vermiştir.

İmam Yahya savaşın ardından Yemen'deki etkinliğini arttırmaya başlamıştı. Oğlu Ahmed'in de içinde olduğu birlikler 1927-1929 yılları arasında Beyt'ül Fakih'deki Zeranik kabilelerini yenmişti. 1930'da da İmam, Tihame'yi kontrol etmeyi başarmıştı. Öte yandan İbn-i Suud Arap Yarımadası'nın kuzeyinde büyük ölçüde hâkimiyet tesis etmişti. Bu genişleme döneminde yalnızca Asir, İdrisilerin elinde kalmıştı. Bölgenin kendisine ait olduğu iddiasındaki İmam, İngiliz hâkimiyet bölgesi olan Aden'e ilişkin bir talebi olmadığını ifade etse de Türkler çekilince buraya ilerlemiş ve Zeydi bölgesi olmayan Şuayb'ı elde etmişti. Fakat Aden yönündeki bu saldırıya karşılık İngilizler, anlaşmalı oldukları Arap şeyhlerinin de desteğiyle Yemen birliklerini geri çekilmek zorunda bırakacaktı. Yaklaşan Suudi tehdidi karşısında iki cephe de mücadele etmenin güçlüğü sebebiyle İmam Yahya, İngilizlerle anlaşmak durumunda kaldı. 1 Şubat 1934'te, Aden bölgesini kapsayan İngiliz topraklarıyla Osmanlı sınırının kabaca İmam-İngiliz sınırı olarak tespit edildiği San'a Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma ile Yahya, Britanya'nın Aden hâkimiyet sınırlarını kabul etmekteydi. Antlaşmada İmam Yahya, “Yemen Kralı” olarak isimlendirilmişti ve böylece İngiltere tarafından resmen tanınmıştı.⁹⁸ İmam bu Dostluk Antlaşması ile İngiltere ile olan ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. Antlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra ise Yemen ile Suudi Arabistan arasında savaş patlak vermiştir.⁹⁹ Savaş, esas itibariyle Asir Vilayeti'nin “cihet-i aidiyeti”, yani kime ait olduğu hususundaki anlaşmazlıktan çıkmıştır.¹⁰⁰

⁹⁵ TNH, FO 141/622/5, PT 4, No:656,3120/2068/91, 28 Haziran 1928.

⁹⁶ Austin, 1971: 26-27.

⁹⁷ TNH, FO 141/622/5, PT 4, No:116, E 622/3/91, 6 Temmuz 1929.

⁹⁸ Polat, 2017: 141.

⁹⁹ Armaoğlu, 2007: 208.

¹⁰⁰ Şimşek, 2005: 15.

2.2. Karşılıklı Görüşmeler

2.2.1. San'a Müzakereleri

1926 yılında Mekke Antlaşması'nın, tartışmalı olarak Asir ve Cizan'ın bazı bölgelerinin Suudi Arabistan'ın egemenliğine vermesiyle İdrisi Devleti'nin ortadan kalkmasından kaynaklanmıştır. O aşamada, bir Suudi-Yemen ortak sınırının belirlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Mekke Antlaşması'ndan bir yıl sonra, 13 Haziran 1927'de Suudi Arabistan ve Kuzey Yemen bu amaçla müzakerelere başlamıştır. Bu müzakereler sırasında, Asir, Cizan ve daha sonra Necran da dâhil olmak üzere, eski İdrisi Devlet topraklarıyla ilgili çelişkili toprak iddiaları ortaya çıktı. Müzakereler sırasında Yemenlerin vurguladığı iddiaların özü; Asir'in Yemen'in bir parçası olduğu ve İmam Yahya'nın, İdrisi'nin gasp ettiği Tihame (Cizan) eyaleti de dâhil olmak üzere o toprakların hiçbir parçasından vazgeçmeyeceği şeklinde idi.

Buna karşı Suudi temsilcileri; Yemen delegelerine İdrisi toprağı olan Asir'in Tihame'nin bir parçası olduğunu ve Asir'in Yemen'in bir parçası olmadığını, Zeydi İmamlarının tarihsel kanıtlarla desteklenen hiçbir hakkı olmadığını, ayrıca İdrisi eyaletinin sınırının Mukha'dan Zubaid'e, Bajal'in merkezine uzatıldığını ve bu bölgenin bu sınırlar içinde, Asir'in ayrılmaz bir parçasını oluşturduğunu, Hükümdarlığı sırasında İdrisi'nin kontrolü altında olduğunu ve Suudi Kralı Abdülaziz ve İdrisi arasında Mekke Antlaşması'nda yer alan sınırlara dâhil edildiğini bildirerek, böylece hepsini Suudilerin haklarının bir parçası olarak gördüklerini ve İmam Yahya tarafından alınan bu alanların Kral Abdülaziz'e geri verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

3 Ocak 1928'de yapılan oturumda Yemen heyeti müzakere pozisyonlarında önemli bir uzlaşmaya işaret ederek dramatik bir değişiklik yaptı. Sınırın belirlenmesi veya tahsisi ile ilgili Suudi önerisini kabul etmeye hazırıldılar ve Asir ve Cizan'ın Suudi Arabistan'a aidiyetini tanıma karşılığında İdrisi'nin Suudi korumasını istemeden önce işgal ettiği Mukha ve Zubaid gibi İdrisi topraklarını istediler. Bu aşamada, iki delegasyonun sahiplik anlaşmazlığının çözümüne yaklaştığı anlaşılıyordu. Bundan sonra temsilciler, iki ülke arasında bir sınır çizgisi üzerinde anlaşmaya varmakla görevlendirilmişlerdir. Bir anlaşmazlık meydana gelirse, bunun sınırlar ile ilgili olduğu varsayılacaktır. Bununla birlikte, sahiplik anlaşmazlığı, Yemen, Mekke'ye bir heyet gönderdiğinde yeniden başladı.¹⁰¹

2.2.2. Mekke Müzakereleri

San'a müzakerelerinde kaydedilen ilerlemeye dayanarak, iki heyet Suudi Arabistan'ın Mekke şehrinde 4 Haziran 1928'de görüşmelere devam etme amacı ile bir araya geldiler. San'a müzakerelerin sonunda ulaşılan en son karşılıklı sözlü anlaşmaya dayanan bir çizginin belirlenmesini görüşmeleri bekleniyordu. Ancak Yemen heyetinin San'a'da Suudi önerisini onaylamasıyla ilgili tutumunun değiştiği görüldü. Yemen heyeti; Tihame'de ya da Asir'de statükoyu kabul etme yetkilerinin olmadığını bildirdiler. Bu arada, San'a'daki Suudi önerilerini kabul eden Yemen heyet üyelerinin Mekke'de müzakereleri yürütenler olmadığını belirtmek gerekir.

Yapılan görüşmeler; iki devlet arasındaki anlaşmazlığın niteliğinin algılanmasının bir sahiplik anlaşmazlığı ile bir sınır anlaşmazlığı arasında dalgalandığını göstermiştir. Suudi iddiaları, sahiplik argümanının San'a'da çözüldüğünü ileri sürdüğü için anlaşmazlığın sınır belirlenmesi üzerinde olduğuna dair bir inancı ortaya çıkarmıştı. Öte yandan Yemenliler tartışmalı bölgelerde hak talebinde bulunmaya devam ediyorlardı.¹⁰²

Her iki Devletin delegasyonlarının bölgedeki aidiyet/hâkimiyet sorunlarını çözememesi, bir sınır çizgisinde anlaşamadıkları anlamına geliyordu. Başarısızlık, iki devlet arasında bir çatışmanın ortaya çıkma olasılığını da artırdı. Ancak İmam Yahya'nın sınırdaki Aaro Dağı'nın statüsünün belirlenmesi ile ilgili İbn-i Suud'u hakem tayin etmesi ve İbn-i Suud'un da; "bu adımı

¹⁰¹ Al-Madani, 2005: 54-56.

¹⁰² Al-Madani, 2005: 56-58.

atıyorum ve Tanrı'nın yol gösterebileceğini umarak Müslümanlar, Araplar ve iki Krallığın barış ve huzuru için Aaroo'nun (Aro Dağı) size ait olduğunu kabul ettiğimizi ilan ediyorum" diyerek İmam lehine bir tasarrufta bulunmuştur.

İbn-i Suud'un bu ödülü karşısında İmam Yahya bir telgraf göndererek ödülü kabul ettiğini bildirmiştir. İmam'ın bu kabulü aslında Aaro Dağı'nın kuzeyinde, Cizan, Asir ve Necran dâhil olmak üzere, hak iddialarından feragat ettiğini gösteriyordu. Aaro sahiplik anlaşmazlığının çözümlenmesinin ardından, bir sonraki mantıklı adım Aaro Dağı ile İbn Suud'un Aaroo'nun kuzeyindeki toprakları arasında bir sınır çizgisi çizmekti. Devletler belirli bir sınır çizgisi üzerinde anlaşamamış olsalar da sınırla ilgili birtakım hükümler üzerinde anlaşmışlardır. 1932 Anlaşması Suudi Arabistan sınırının yönetimi ve kaçan suçluların iadesine ilişkin hükümler içeriyordu. Anlaşma iki tarafça bir telgraf değişimi yoluyla onaylandı.

Bu anlaşmaya ek olarak, 9 Ekim 1932'de Kral Abdul-Aziz, İmam Yahya'ya sınır çizgisini açıkça belirleyen ve düzenleyen bir anlaşma tasarlama arzusunu bildiren bir mektup gönderdi. İmam buna cevaben, kralın sınırların belirlenmesi ve iki devlet elçisi tarafından sonuçlandırılacak sınır hattının kalıcı olarak uygulanmasını içeren taleplerini kabul etti. Kral'dan, karşılıklı olarak tatmin edici bir sonuç elde etmek amacıyla sınırı yeniden belirlemek için elçilere daha fazla yetki vermesini istedi.¹⁰³

2.2.3. İkinci San'a Müzakereleri

Suudi heyeti sınır konusundaki görüşmelere devam etmek için San'a'ya gelmeden önce, Yemen birlikleri Necran'ı işgal etti. Bununla birlikte, iki heyet San'a'da bir araya geldi. İlk oturum, 10 Temmuz 1933 Pazartesi günü yapıldı. Yemen heyeti Suudilerle açıkça tanımlanmış bir sınır çizgisine ihtiyaç konusunda anlaşmış olsa da 1931 Anlaşmasının geçerliliğine itiraz ettiler. Suudi heyeti, iki lider tarafından bir telgraf değişimi ile onaylandığını ve bu nedenle sınır sorununa kesinlikle karar verildiğini söyledi. Buna cevaben Yemenliler, telgrafın sadece Aaro Dağı anlaşmazlığının tahkimi ile ilgili olduğunu iddia etti. Buna ek olarak, Yemenliler yeniden İdrisi'nin Yemen topraklarını gayri meşru bir şekilde ilhak ettiğini ve bu nedenle Yemen'in Asir ve Cizan da dâhil olmak üzere tüm İdrisi topraklarında hak iddia edebileceğini savundu. 12 Temmuz 1933'de bir başka oturumda Yemenliler sonunda 1931 Anlaşmasının var olduğunu kabul ettiler, ancak onaylanmadığını iddia ederek yeni bir argüman ortaya attılar. Suudiler ise iki lider arasında telgraf değişimi ile onaylamaya dikkat çekti. Yemenliler, statüko gereği Necran'da hak iddia etmek isterken Asir'in gasp edildiğini ve geri verilmesi gerektiğini iddia ettiler.

Müzakerelerdeki anlaşmazlık üzerine Suudi ülkesine döndü ancak iki lider konuyla ilgili yazışmaya devam etti. Bu arada, Yemen kuvvetleri Yam halkının mülkünü yakmaya ve Asir ve Cizan'ın içindeki Suudi kabilelerini Suudi otoritesine isyan etmeye teşvik etti. Bu şekilde İmam, Suudi toprakları ve kabileleri üzerindeki gücünü artırabilecek yeni bir statüko yaratmaya çalışıyor gibi gözüküyordu, ardından İbn-i Suud'dan yeni statüko dikkate alınarak anlaşmazlığı ele almasını isteyebilirdi.

İbn-i Suud, 3 Aralık 1933 tarihli bir telgrafta İmam'dan şunları kabul etmesini istedi:

- 1) Sınırı, yazılı olarak kaydedilen belirli bir yöntemle belirleyin,
- 2) Necran'ı iki devlet arasında tarafsız bir bölge olarak sınıflandırmak ve
- 3) 1932 Anlaşmasına göre İdrisi ailesini Suudi Arabistan'a iade edin.¹⁰⁴

2.2.4. Abha müzakereleri

İmam'ın elçileri, Abha'ya 16 Şubat 1934'te geldi ilk müzakere turları 5 19 Şubat 1934'te başladı. Altı müzakere oturumu sırasında heyetler Necran'ın tartışmalı bölgelerine ve Asir ve Cizan dâhil

¹⁰³ Al-Madani, 2005: 58-60.

¹⁰⁴ Al-Madani, 2005: 60-65.

Tihame'deki eski İdrisi eyaletine odaklandı. Müzakereler sırasında Yemenliler önceki sınır tahsislerini reddetti. Yemen adına İbn El Vezir, sınırlarla ilgili herhangi bir anlaşmanın varlığını reddetti ve Asir, Tihame ve Necran'a ait Yemen iddialarını ileri sürdü. Suudiler bir kez daha 1928 San'a'da yapılan oturumlara ve Aaro Dağıyla ilgili olarak 1931'de değiştirilen telgraflara göre sınırların tahsis edilmesi konusunda ısrar etti. Herhangi bir sahiplik anlaşmazlığı olmadığını ve konunun Yemen argümanlarının aksine, sınır belirleme sorunu olduğunu söylediler.

Sonraki oturumlarda, iki taraf da aynı kanıt ve argümanları tekrarlayarak, aynı fikirde olmadıklarını gösterdiler. 1 Mart 1934 tarihinde yapılan beşinci oturumda Suudi heyeti şunları istedi:

- 1) Sınır çizgisinin belirlenmesi,
- 2) Her devletin, diğerinin içişlerine müdahale etmekten kaçınması,
- 3) İdrisi ailesinin Suudi Arabistan'a iadesi ve
- 4) Necran meselesinin çözümü.

Yemen heyeti adına İbn El Vazir şöyle dedi: "iki taraf bir organ oluşturur ve sınır belirlenmesine gerek yoktur, çünkü her bir tarafın kontrolü altında olanın kendisine ait olduğu bilinmektedir ve bu durum iki Krallık arasında kabul edilmiştir." Bunun üzerine Suudiler müzakereleri sona erdirmenin en iyi seçenek olduğuna karar verdiler.¹⁰⁵

2.2.5. Müzakerelerin Kesilmesi

Müzakerelerin başarısız olmasının ardından iki lider, sınırların belirlenip belirlenmediğini tartışarak birbirlerine telgraf göndermeye devam etti. 5 Mart 1934'te İmam, Kral İbn-i Suud'a Suudi elçilerinin işbirliği eksikliğinden şikâyetçi oldu. Kral ise İmam'ın iddialarını reddederek, işbirlikçi olmayanın Yemen elçileri olduğunu bildirdi.

Kral, Necran meselesinin ve sınır anlaşmazlıklarının çözümünde Yemen'in tavrına öfkesini dile getirerek şunları söyledi:

"Kardeşim, bu meselelerin tekrarı can sıkıyor. Görüşmeler sonuç vermedi. Bize bir Müslümanın Müslüman kardeşine davranmayacağı şekilde davrandınız. Ancak barış ve esenlik arzusu nedeniyle dilimizi tuttuk. Buna rağmen, söz verdiğini hiç yapmadın. Necran meselesiyle ilgili olarak, eşitlik dışında hiçbir şey istemediğimizi ifade ettik. Necran'ın aramızda tarafsız bir bölge olmasını öneriyoruz. İdrisiler ve sınırlar görüşüldükten sonra Necran hakkında daha fazla görüşme için bir heyet göndermeyi kabul etmiştik. Heyet geldi. Ama hiçbir şey başaramadı. Sizi iki şey yapmaya çağırıyorum: 1) birliklerinizi dağlardan çekip oraya girmekten kaçının ve İdrisi'yi mümkün olan en kısa sürede iade edin. 2) Heyetime Necran sorununu tarafsız olarak ele alarak veya çözüm önererek, çıkarlara saygı duyarak çözme emri vereceğim. Barış ve savaş senin kararına bağlı."

İmam, cevabında Kral ile Necran'ın aidiyeti konusunda tartışmaya devam etti ve yine bu bölgenin tarafsız kalması önerisini reddetti. Bu aşamada Kral sabrını kaybediyordu. İmam'ın Necran ve dağları işgal etme politikasını değiştirmedeği ve Necran'da adil bir çözümü kabul etmediği konusunda son bir uyarı verdi, sonra zora başvurmaktan başka seçeneği yoktu.¹⁰⁶

3. İbn-İ Suud İle İmam Yahya'nın Çatışması ve Uzlaşma

3.1. Savaşın Seyri

İki taraf arasındaki müzakerelerde bölgesel egemenlik anlaşmazlığı üzerinde nihai bir çözüme varılamaması nedeniyle Suudi-Yemen Savaşı 1934'te patlak vermiş ve sadece birkaç hafta sürmüştür.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Al-Madani, 2005: 65-68.

¹⁰⁶ Al-Madani, 2005: 68.

¹⁰⁷ Al-Madani, 2005: 70.

Suudi Hükümeti, Yemen askeri yetenekleri hakkında tam bir bilgiye sahip olduğunu düşünüyordu. İmam'ın hemen savaşa girebilecek 12.000 normal ve daha sonra toplanabilecek 13.000 normal ve 50.000 düzensiz askeri bulunuyordu. Bu durumda Suudi kuvvetlerinin iki ay içinde Yemen ordusunu kırabileceği düşünülüyordu.

Suudi ordusu, İdrisi ve Yemen güçlerinin işgal ettiği Fifa-Beni Malik bölgesini kurtarmak için 20 Mart'ta, Emir Suud da 22 Mart'ta yola çıktı.

Emir Suud, Abha ve Necran'da bulunan kuvvete komuta eden dağların arasından geçerken Emir Faysal Tihame boyunca ilerliyordu; Nisan ayının başında Bakem'i ve çevre bir konumda olan Akabat Al Shatban -stratejik ve önemli bir konumda bulunan- Yobad ve Bab Al Hadid gibi kasabaları da içine alan bölgeyi ele geçirdi. Bakem'in alınması önemliydi, çünkü Zeydi kuvvetlerinin Fifa Dağı ve Beni Malik ülkesinden geri çekilme hattı kesilmiş oldu. Tihame cephesine ihtiyat kuvveti olarak refakat eden İbn-i Suud'un yeğeni Emir Halid ibn-i Muhammed, Necran ve Saada'da ilerledi. Bu sırada Cizan Prensi Hamid Al Shuway'ir, Haradh'a saldırdı ve işgal etti. Prens Hamid Al Shuway'ir, genel bir af ilan ettiğinde bölge sakinleri bunu coşkuyla karşıladı.

Shuway'ir'in Haradh'daki savaşı, bu bir aylık savaştaki birkaç zor savaştan biriydi. Tihame'deki Zeydi komutanı olan Al Seyany komutasındaki Haradh kalesi direnmeye devam etti. Yemenliler, Abdel Rahman İbn Abbas'ın komutası altında kaleyi rahatlatmak için bir kuvvet gönderdi; Midi ve Loyeiya arasındaki Vadi Heran'da, daha sonra Midi üzerine ilerleyen ve saldırıya uğrayan Abbud komutası altındaki Suudi birlikleri tarafından yenildi. Nisan ortasına kadar kale alındı. Komutan ve garnizon kaçtı ama takip edildi ve çoğu öldürüldü.

Emir Suud, çok yavaş gittikten sonra Necran ve dağlarını tamamen kontrol etti. Yemen taraftaki Necran'ın en uzak sınırı olan Mahd köyünde, emir verildiğinde Kuzey Yemen'in en büyük kasabası olan Sa'da'ya saldırmaya hazırlandı.

Nisan ayının ortasında, Abu Arish ve Cizan'ın Vehhabi kalesinden gelen kuvvetler, bariyeri geçmeye ve Medi'ye saldırmaya hazırlanmak için Samita kasabasına yaklaştı. Medi, 6 Nisan'da Loheiya 1 Mayıs'ta düştü ve Emir Faysal 5 Mayıs'ta Hudeyde'yi temizledi. Hudeyde direniş gösterebilirken, Yemen sivil ve askeri yönetimi 29-30 Nisan'da çekildi. Yerel liderler kontrolü üslendi ve acil durum önlemleri aldı. 30 Nisan gecesi kabileler ve yerel zorbalı hükümet erzakını ve hazineyi yağmaladılar. Ancak özel mülkiyete dokunulmadı. Faysal 5 Mayıs'ta geldiğinde, hızlı bir şekilde kasabanın yönetimini devraldı. İbn Suud, yabancı güçlere, vatandaşlarının ve çıkarlarının zarar görmeyeceğine dair güvence verdi: "Hükümetin misyonunun adaletle dayandığını ve işgal altındaki bölgelerdeki yabancı sakinlere her korumayı sağlayacağını ve diğerleriyle aynı temelde muamele edeceğini garanti ediyorum." dedi.

Tihame'nin Şafi kabileleri Faysal'ı Zeydi baskısından kurtarıcı olarak karşıladı ve İmam'ın askerlerinin birçoğu para ve erzak sebebiyle Faysal'ın tarafına geçti. İmam, tüm çabasıyla mücadeleye etmediğini, çünkü barışçıl müzakerelerin geçerli olacağını ümit ettiğini açıkladı. Seyfülislam, San'a'yı kuşatmak için kıyıda dağlara doğru ilerleyen Faysal'ı durdurmayı düşünerek Zoneid'de mevzilendi. Ancak Suudiler, dağlara doğru hareket etmediler ve Tihame'deki etkilerini Beyt el Fakih'e kadar güneyden uzatmakla yetindiler.

Medi düştüğünde İmam ateşkes istedi. İbn Suud, İmam'ın kuvvetlerini Necran ve Beni Malif-Fifa bölgelerinden çekmesi, Suudi topraklarından alınan tüm rehinelere iade etmesi ve İdrisi ve yardımcılarını teslim etmesi şartıyla İmam'ın teklifini kabul etti. Yahya, Mısır Kralı Fuad'a kendisi ve İbn Suud arasındaki arabuluculuğunu talep eden bir mesaj gönderdi. Yahya ayrıca, niyetlerinin her zaman barışçıl olduğunu ve Müslümanlara karşı savaş ve kan dökülmesini önlemek ve krala "bir fırsat tanımak" için güçlerine "tartışmalı tüm alanları" tahliye etmesini emrettiğini açıkladı.

Bir aylık bir askeri harekât Suudi güçlerini Hudeyde'ye kadar ulaştırmıştı ve bir ay daha ciddi bir savaş ile muhtemelen San'a'ya ulaştırabilirdi, ancak İbn-i Suud böyle bir hareketi

onaylamadı. Muhtemelen Suudi askerlerinin Zeydi yaylalarında Tihame'deki kadar şanslı olmayacaklarını düşünüyordu, belki de Arapların tepkisinden çekiniyordu -ki onlar o anda Suudi Arabistanda'ki temsilcileri aracılığıyla kendisinin her hamlesini izliyorlardı ve anlaşmazlığa aracılık etmek için bekliyorlardı- veya hem İtalyanların hem de İngilizlerin müdahale etmesinden endişe ediyordu. Hem İngilizler hem de İtalyanlar anlaşmazlığa müdahil olmayacaklarına dair söz vermiş olsalar da konumlarına bağlı kalacaklarına dair hiçbir güvence yoktu.

12 Mayıs'ta İbn-i Suud, Yahya'nın üç ön koşula uymayı kesin olarak taahhüt etmesi üzerine tüm çatışmaları durdurmaya ve müzakerelere devam etmeye karar verdi. İmam 29 Mayıs'a kadar tüm operasyonları durdurmak zorunda kaldı, yoksa İbn-i Suud ilerlemeye devam edecekti.

Seyyid İdrisi 26 Haziran'da İbn-i Suud'a teslim olduğunda, Krala babası olarak hitap etti ve bağışlanması için yalvardı. Kralın yanıtı, üzüntü verici geçmişi büyük ölçüde minimize etti ve İdrisi'ye, tüm Araplara ve özellikle İdrisi ailesine olan saygısını garanti ettiğini bildirdi.¹⁰⁸

3.2. Taif Antlaşması (20 Mayıs 1934)¹⁰⁹

Savaş sonrası taraflar Taif'te bir araya geldiler. Suudi Arabistan adına Kral Abdülaziz'in oğlu Prens Halid ve İmam Yahya adına Seyyid Abdullah El Vezir bulunuyordu. Taif Antlaşması her iki tam yetkili tarafından 6 Safer 1353'te/19 Mayıs 1934 imzalandı. Kral Abdülaziz, 12 Haziran 1934'te Mekke'de Antlaşmayı onaylarken, İmam Yahya 26 Haziran 1934'te San'a'da onaylamıştır. Yemen'in Hudeyde şehrinde, iki devlet temsilcisi aynı tarihte tasdik belgelerini değiştirmiş ve Antlaşma yürürlüğe girmiştir. Bu onay, Antlaşmanın yürürlüğe girmesini sağlayan ve Antlaşmanın her 20 yılda bir yenilenmesini gerektiren 22. Maddesinde belirtilen koşulları yerine getirmiştir. Taif Antlaşması ilk olarak 1953'te yenilenmiştir. Daha sonra 1973 yılında iki devlet, Yemen Hükümeti adına Başbakan Al-Hajri ve Suudi Arabistan adına Savunma Bakanı Prens Sultan tarafından imzalanan ortak bir tebliğ yayımlamıştır.¹¹⁰

Antlaşma Avrupa formundadır ve geçmişte Suudi-Yemen ilişkilerini gizlemek için çok işe yarayan dindar formüller minimize edilmiştir. "İslami Dostluk ve Arap Kardeşlik Antlaşması" başlıklı antlaşma, "İslam Arap ulusunu birleştirmeyi, durumunu yükseltmeyi, prestijini ve bağımsızlığını korumayı" ve "ani aksiliklere karşı birleşik bir cephe oluşturmayı ve Arap Yarımadası'nın güvenliğini korumak için sağlam bir yapı" kurmayı amaçlamıştır.¹¹¹

Suudi zaferinin bir sonucu olarak, İmam Asir, Cizan ve Necran bölgeleri üzerindeki iddialarından 1934 tarihli Taif Antlaşması çerçevesinde vazgeçmek durumunda kalmıştır. Buna karşılık, Suudi Arabistan, Yemen'in kuzeyindeki bölgelerle ilgili taleplerinden vazgeçmiştir. Antlaşma'nın 2. maddesi bu karşılıklı feragat iddialarını ortaya koymuş ve şunları sağlamıştır: Taraflardan her biri, diğer tarafın ülkesinin herhangi bir kısmı üzerinde, bu antlaşma metninde tanımlanan sınırların ötesinde talep ettiği tüm haklardan vazgeçer. Majesteleri İmam Kral Abdülaziz, bu antlaşma ile bu anlaşmaya göre Yemen'e ait olan ve İdrisi ve diğerlerinin (daha önce) sahip olduğu ülkede iddia ettiği herhangi bir koruma veya işgal hakkı veya başka bir hakkı terk ediyor. Majesteleri İmam Yahya benzer şekilde bu antlaşma ile Yemen birliği adına iddia ettiği herhangi bir hakkı veya bir başka deyişle, İdrisi'nin sahip olduğu yerleri veya El-Aidh'i veya Najran veya Yam ülkesini, Suudi Arabistan Krallığına terk ediyor.

Dahası, Taif Antlaşması iki krallık arasındaki sınır çizgisini belirlemiştir. Sınır çizgisi 4. maddede tanımlanmıştır, ancak maalesef iki ülke de sınırı tasvir eden herhangi bir harita eklememiştir. 4. madde basitçe sınır çizgisinin bir tanımını vermektedir.

¹⁰⁸ Austin, 1971: 184-191.

¹⁰⁹ Antlaşmanın tam metni için bkz. Al-Madani, 2005: 250-254.

¹¹⁰ Al-Madani, 2005: 111-112.

¹¹¹ Austin, 1971: 193.

İlk olarak, sınır gelişiminin üç aşamasını yerine getiren “mantıklı” bir sınır alanı oluşturulmuştur: tahsis, sınırlandırma ve sınır belirleme. Bu alan Ras-Al-Mouwaj ve Jabal-Al-Thar arasında bir sınır işareti ile belirlenmiştir. Bu nedenle 4. Madde, sınır çizgisini nispeten ayrıntılı bir dilde tanımlayarak başlar:

“İki Krallık arasındaki sınır hattı, Kızıldeniz kıyısındaki Midi [Medi] ve A1 Musim [Al-Muwasam] arasında orta bir noktada başlar ve Tihame dağlarına kadar doğu yönünde ilerler.”

İki devletin Taif Antlaşması'nın 2. ve 4. Maddedeki karşılıklı tanımalarına göre, Yam ve Necran Suudi Arabistan'a aitken Wa'elah ve Necran'ın güneyinde bulunan arazisi Kuzey Yemen'e ait olacaktı¹¹². 4. Madde, olabilecek belirginlikte sınırları ele almıştır. Belirli kasabalar ve kabile isimleri bölgenin sınırları olarak detaylandırılmıştır. Bu açıklamaları temel alan sınır komisyonu kesin bir sınır çizecektir. 4. Madde arada bir Nisan 1933'ten önceki statükoya ve 1931'deki Aru yerleşimine değinmiştir. Bununla birlikte sınır komisyonu -Necran üzerindeki birçok anlaşmazlık sonrasında- kesin sınırlara ulaşabilmiştir. Şubat 1936'ya kadar komisyon çalışmalarını tamamlamıştır.¹¹³

Taif Antlaşması'nın, her iki devlet için yasal olarak bağlayıcı, uluslararası hukuk ve Antlaşmanın kendisinde belirtilen geçerlilik koşullarını yerine getiren bir antlaşma olduğu sonucuna varılabilir.

Askar H. Al-Enazy'nin Taif Antlaşması'nın doğası hakkındaki yorumu; Barış Antlaşmasının, bir başlangıç oluşturulmasının ötesinde barışın oluşturulması, bir sınırın oluşturulması, sahiplik taleplerinin çözülmesi ve aynı zamanda karşılıklı ve kalıcı kardeşlik ve işbirliği gibi çeşitli amaçları gerçekleştirmiş olduğu şeklindedir:

“Taif Antlaşması, modern hukuk tarihinin yıllıklarında, hem barış/sınır anlaşması hem de Suudi-Yemen ilişkilerinin siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal konular da dâhil olmak üzere çeşitli yönlerini düzenleyen genel bir anlaşma olarak hizmet etmesi bakımından oldukça sıra dışı bir araçtır. Öte yandan, mevcut savaş halinin (Önsöz ve 1. Madde) ve toprak anlaşmazlığının sona ermesini (2. Madde) ve bir sınır çizgisinin (4. Madde) kurulmasını sağlarken, buna ilaveten gelecekteki haklar ve bağlayıcı yükümlülükler içeren ebedi bir antlaşma olmayı amaçlamaktadır. Ayrıca yasal gücünü, onaylama tarihinden itibaren “yirmi tam yıl” süresiyle sınırlandıran bir madde içermektedir.”

İki devlet 19 Mayıs 1934'te Antlaşmayı imzaladığında, savaşın durdurulması ilan edilmiş ve Antlaşma'nın 1. Maddesi gereğince kalıcı barış kurulmuştur ki madde şunu söylüyordu:

“Yemen Krallığı ile Suudi Arabistan Krallığı arasında var olan savaş durumu, bu anlaşmanın imzalandığı andan itibaren sona erdirilir ve derhal Majesteleri Krallar ve ülkeleri ile halklar arasında daimi bir barış kurulur...”

Kalıcı barış hedefinin ilerlemesinde, 5. Madde her iki devletin de 4. Maddede belirtilen mutabık kalınan sınır çizgisinin 5 km yakınında herhangi bir tahkimat inşa etmesini yasaklamıştır. Ayrıca, 9. Madde her iki devleti de isyancılara veya diğer düşmanlara güvenli bir sığınak sağlamaya çağırmıştır.

Antlaşmanın sahiplik/sınır niteliği 2. ve 4. Maddelerde belirgindi. 2. Maddede, iki ülke savaştan önce yaptıkları mülkiyet iddialarını bırakmayı kabul etti. Ayrıca 4. Maddede sabit bir sınır kabul edilmiştir. Her iki hükümdarın da diğer devletin ve kendi topraklarının bağımsızlığını tanıdığı görülmektedir.¹¹⁴

Siyasi mültecileri barındırma yasaklanmış, anlaşmazlıkların tahkime sunulması kararlaştırılmıştır. Her iki devletin, diğerinin topraklarında isyancı hareketlere yardım etmesi ve onları

¹¹² Al-Madani, 2005: 70-73.

¹¹³ Austin, 1971: 194.

¹¹⁴ Al-Madani, 2005: 112-113.

teşvik etmesi yasaklanmış, egemenliklerine karşı savaşınlara af getirilmiştir. Ayrıca iletişim ve ticaretin teşvik edilmesi kabul edilmiştir.¹¹⁵

Karşılıklı işbirliği ile ilgili çeşitli hükümleri kapsayan “siyasi” nitelikteki maddeler de Antlaşma'ya, örneğin ticaret ve iletişimi arttırmaya ilişkin 19. ve savaş durumunda tarafsızlık konusunda 17. Maddeye dâhil edilmiştir. 10. Madde, her iki devleti de sorunlara neden olan kaçakları diğer devlete iade etme yükümlülüğü altına sokmuştur; örneğin, 1926 Mekke Antlaşması kapsamında topraklarını Suudi Arabistan'a bıraktıktan sonra, Yemen topraklarından Cizan ve Asir'e saldırarak Suudilerden başarısız bağımsızlık kazanma girişiminde bulunan isyancı İdrisi ailesinin üyeleri gibi.

Aslında, Taif Antlaşması diğer barış antlaşmalarına benzer bazı hükümler de içeriyordu. Örneğin 30 Mayıs 1814'te Fransa ile Rusya, Prusya, İngiltere, İsveç ve Avusturya koalisyonu arasında imzalanan Paris Antlaşması Fransız sınırları 1792'ye geri götürülmüş ve Seyşeller Adaları Birleşik Krallığa verilmiştir.

Özetle, Taif Antlaşması, “dispositif” maddeler ve “siyasi” hükümlerin bir kombinasyonunu içeriyordu. Ayrıca, uluslararası hukuk kapsamında özel bir statüye sahip bir “barış” anlaşması olarak da sınıflandırılabilir.¹¹⁶

“Majesteleri Yemen Kralı” olarak Anlaşmanın Yahya'ya hitap etmesi önemliydi ve Suudiler ona ilk kez bu imtiyazı vermişti. Antlaşma, savaş durumunu sona erdiren ve sınırların belirlendiği başlangıçtaki hükümler haricinde hiçbir şekilde İmam'a karşı ayrımcılık yapmış görünmüyordu.

Arnold Toynbee, Suudi-Yemen anlaşmazlığına ve Taif Antlaşması ile varılan sonucuna bakarak; İmam Yahya'nın 1934'teki mağlubiyetin meydana getirdiği itibarsızlığa rağmen sağlanan barış koşullarının İbn-i Suud'un, Arap dilinin geniş alanlarının ötesinde çağdaş dünyaya bir örnek oluşturan ılımlı ve yapıcı devletçilik ruhunu yansıttığını belirtmiştir.

Sir Andrew Ryan savaşın sona ermesi üzerine yorumda şunları yazmıştır:

“Böylece, Suudi-Yemen savaşı, belki de ilgili herkes için görkemli bir şekilde olmasa da tatmin edici bir şekilde sona ermiştir. En azından finaldeki resimin büyük şahsiyetleri, iki şefin en büyük oğullarıydı. Babalarının sağduyusunu miras alacakları umulmaktaydı, bu durumda barış anlaşmasının Arabistan'ın siyasi istikrarında önemli bir faktör olması gerekir. Ayrıca, dünyanın geri kalanına karşı Arap dayanışması fikrini teşvik etmiş olması muhtemeldir.”¹¹⁷ Gerçekten de İbn-i Suud'un sınırda küçük bir değişiklik dışında istekte bulunmaması ve öne sürdüğü şartların ağır olmaması ona İmam Yahya'nın hayat boyu dostluğunu kazandırmıştır.¹¹⁸

Bernard Lewis ise; İbn-i Suud'un, askeri zafer kazanmasına rağmen, İngilizlerin arabuluculuğuyla barış anlaşması imzalamak zorunda kaldığını, sınırlarında bir düzenleme elde ederken, Yemen'in bağımsızlığının da korunduğunu yazmıştır.¹¹⁹

1934 yılında Taif Antlaşması'nda ortaya konan anlaşmanın nihayetinde Suudi Arabistan ile Kuzey Yemen arasında savaş patlak verene kadar dalgalanan sahiplik anlaşmazlığını çözmüş olduğu görülmektedir.

4. Hicaz-Yemen Harbinin Türkiye'deki Yankıları

1934 Hicaz-Yemen Harbi, Atatürk döneminin önemli olaylarından biridir. Bu harp ile ilgili dönemin basınında detaylı bilgiler yer almıştır.

¹¹⁵ Austin, 1971: 194.

¹¹⁶ Al-Madani, 2005: 113.

¹¹⁷ Austin, 1971: 194-195.

¹¹⁸ Mansfield, 1975: 107.

¹¹⁹ Lewis, 2009: 432.

İmam Yahya, Yemen’de hâkimiyetini sağlamlaştırmasının ardından etraftaki aşiretler ve hükümetler üzerinde hâkimiyetini tesis etmiş, böylece Yarımada’nın en önemli arazisi İbn-i Suud ile İmam Yahya arasında paylaşılmıştı. Yalnız Kızıldeniz kıyısında Hicaz ile Yemen arasında yer alan Asir Emirliği toprakların sahipliği konusunda bir belirsizlik ortaya çıkmıştı. Suudi ve Zeydi Hükümeti’ne sınırdaş olan bu önemli bölge üzerinde hem İbn-i Suud hem de İmam Yahya, hükümet ve sahiplik hakkı iddiasında bulduklarından iki devlet arasında büyük bir anlaşmazlık baş göstermişti.¹²⁰

1933 yılında Asir Emiri Hasan İdrisi, bağlı olduğu Suud Hükümeti’ne başkaldırması, üzerine kuvvet gönderilmesi üzerine de İmam Yahya’ya sığınmıştır. Kendisinin teslim edilmesini İmam’dan ısrarla isteyen İbn-i Suud’un başvuruları yanıtız kalmıştı. Esasen kendisinin seyyid olması itibarıyla Hicaz’da hâkimiyet hakkı bulunduğu iddiasında bulunan İmam, oğlu ve veliahtı Seyfülislam’ın komutasındaki Kuzey ordusu eliyle İbn-i Suud’a bağlı olan Necran vadisini ele geçirmiştir.¹²¹

Yemen-Suudi Arabistan anlaşmazlığını Türkiye de yakından izlemektedir ve Cidde Maslahatgüzarlığından devamlı bilgi almaktadır. Maslahatgüzarlıktan Hariciye Vekâleti’ne gönderilen bir yazıda, Suudi Hükümeti’nin Resmi Gazetesi olan Ümmü’l Kura Gazetesinin 16 Kanun-ı Sani 1934 tarihli nüshasının başmakalesine yer verilmiştir. “San’a ve Riyad Arasında” isimli makalede; “iki memleket arasındaki vaki olan ihtilâfın halli için İbn-i Suud ile İmam Yahya arasında telgrafla muhaberenin devam ettiği, ihtilâfın hallinin Melik Hazretleri tarafından şiddetle arzu edildiği, uzun telgraf muhaberelelerinden sonra İdrisiler ve ikamet edecekleri mahal hakkında her iki tarafın müttefik kaldığı ve İmam Yahya’nın iki memleket arasındaki hududu tahdit etmeye ve iki taraf arasında yirmi sene müddetle bir dostluk ve kardeşlik muahedesi akdine muvafakat ettiği, yalnız Necran meselesinin şimdiye kadar neticelenmediği” belirtilmiştir. Makalede ayrıca, “İbn-i Suud’un, Necran havalisi hakkındaki görüşünü 17 Haziran’da İmam Yahya’ya bildirmiş ise de her defa olduğu gibi yine cevabının geciktiği, bu esnada İmam Yahya’nın bazı emirleri tarafından yapılan desiselerden dolayı Asir ve Tihame dağlarındakilerin çıkardığı fitnelerin Necir’te fena tesir bıraktığı, bunun üzerine Velihaht Emir Suud ve Emir Faysal’ın cenuba hareket etmesi için emir verildiği, bunu müteakip, 23 Ramazan tarihinde İmam Yahya’dan gelen cevapta İbn-i Suud’un hallini talep ettikleri sorunların kabul ve muahedenin akdine ve murahas göndermeye hazır bulunduğu” yazılmıştır.¹²²

Yine Cidde Maslahatgüzarlığının Hariciye Vekâleti’ne gönderdiği 30 Kanun-ı Sani 1934 tarihli bir yazıda ise “Yemen ve Suudi Arabistan arasındaki Necran ihtilafının İbn-i Suud tarafından teklif olunan esaslar dairesinde halledilmesinin İmam Yahya tarafından da kabul edildiği ve her iki taraf murahas heyetinin Ebha’da toplanacağı, Suudi Arabistan Hükümeti adına müzakereyi Hariciye Vezir Vekili Fuat Hamza Bey, İmam Yahya adına Vezir Esseyyit Abdullah’ın yürüteceği” ifade edilmiştir.¹²³

Hicaz Kralı İbn-i Suud ile Yemen İmamı Yahya arasında başlayan savaş, ilk haftasında Hicaz Kralının lehine tecelli eder gibi olmuş, Kral’ın orduları Yemen arazisinde ilerlemişler ve anlaşmazlık konusu olan yerleri işgal etmişlerdi. Bu başarıdan sonra İmam Yahya’nın mütareke istediği ve barışı kabul ettiği haberleri çıkmıştı. Mısır kaynaklı en son haberlere göre ise durum büsbütün bunun tersidir. Bu haberler İmam Yahya’nın büyük ve mukabil bir taarruza başlamak üzere bulunduğunu ve harekete hava kuvvetlerinin de katılacağını bildiriyor. Anlaşıyor ki Yemen İmamı, Hicaz kuvvetlerini strateji ve düzen itibarıyla kendi taarruzuna en uygun sahaya çektikten sonra bir imha muharebesine girişiyor.¹²⁴

¹²⁰ Seyfi, 1934: 2.

¹²¹ Cumhuriyet, 30 Kânunusani 1934: 1,6.

¹²² BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.21.

¹²³ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.22.

¹²⁴ Milliyet, 2 Mayıs 1934: 1.

Aden kaynaklı 2 Mayıs tarihli haberlere göre, İngiltere'nin Penzens savaş gemisi Hudeyde'ye gelmiştir. İbn-i Suud kuvvetlerinin Kızıldeniz sahili boyunca ilerlemeleri üzerine Yemen kuvvetleri Hudeyde'yi telaşa terketmişlerdir. Hudeyde gümrükleri ile Yemen Hükümetinin buradaki silah ve mühimmat depoları yağma edilmiştir.¹²⁵

Kahire'de yayınlanan El-Cihat Gazetesi'nin Mekke muhabirinden aldığı haberlere göre, bütün cephe boyunca ve özellikle Hudeyde yolu üzerinde bulunan Sa'da mevkiinde, İmam Yahya ile İbn-i Suud kuvvetleri arasında şiddetli muharebeler cereyan etmektedir. Bir Yemen uçağı, alevler içerisinde yere düşmüştür. İbn-i Suud'un oğlu Emir Faysal, ileri hareketinde devam ediyor. Bu arada, Port Sudan'dan Royter Ajansı muhabirinin bildirdiğine göre; Hudeyde'den gelen ve lakin henüz teyit edilmeyen bir habere göre, İmam Yahya vefat etmiş ve Sana'da bir kalkışma ortaya çıkmıştır.¹²⁶ Yine Cidde'den ciddi kaynaklardan bildirildiğine göre, İmam Yahya'nı ölüm haberi, doğrulanmaktadır. Kahire'den alınan bir habere göre ise İbn-i Suud askerlerinin Hudeyde'ye vardıkları ve oradaki garnizonun isyanı üzerine şehrin düştüğü bildirilmiştir. Veliaht kaçmıştır.¹²⁷

Diğer taraftan, 4 Mayıs tarihli Kahire kaynaklı bir habere göre, İmam Yahya, El-Bilâğ Gazetesinin çektiği telgrafa 3 Mayıs saat 15'te cevap vermiştir. Bu duruma bakarak İmam Yahya'nın sağ olduğu ve öldüğüne dair haberlerin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır.¹²⁸

5 Mayıs tarihli bir habere göre, Yemen sıkışmış ve Mısır Kralı'ndan arabuluculuk istemişti. Yemen İmamı Yahya, El-Bilâğ Gazetesi'nin çektiği telgrafa 3 Mayıs saat 15'te telgrafla şu cevabı vermiştir: "Telgrafınıza cevaben, sulh siyasetimiz mucibince ve Müslümanları ölüme sevk etmemek maksadı ile kendimizi harp halinde telakki etmeye ve binaenaleyh ihtilaflı araziye tahliye karar verdik. Bu tahliye mağlubiyeti kabul ettiğimiz manasında alınmamalıdır. İn-i Suud'un anlayış ve adalete dönmesini bekliyoruz. Kral Fuad'ın sulhu hazırlamak üzere müdahalesini rica ederim."¹²⁹

Bu savaşla ilgili olarak Cumhuriyet Gazetesi 5 Mayıs 1934 nüshasında, Ajans Royter muhabirinin haberine dayanarak, "Yemen ordusunda hizmet eden Türk zabıtlarından bir kısmının İbn-i Suud'un ordusu tarafından esir edildiği" bilgisine yer vermiş, ancak ajans notunda; "Yemen'de muharebe eden iki ordudan hiçbirinde Türkiye Cumhuriyeti zabıtlarından bir tek kimsenin bile mevcut bulunmadığının muhakkak olduğu, İmparatorluk devrinden kalan bazı zabıtların ise tarafeyn ordularından herhangi birinde hizmet ettiklerine dair burada hiçbir malumat bulunmadığı" ifade edilmektedir.¹³⁰

6 Mayıs 1934 tarihli Akşam Gazetesi ise Roma'dan aldığı haberlere yer vermiştir. Bu haberlere göre, Mesajero Gazetesi'nin muhabiri, "İtalyanların İbn-i Suud'un güçlenmesinden endişe ettiğinden, Arap Kralı'nın Yemen'i kendi topraklarına ilhak edebileceğinden" söz etmektedir. "Arap Kralı bu suretle Irak'ta, Filistin'de, Maverayı Şeria ve Suriye'de bir sürü karışıklıklara sebebiyet verecek ve bu karışıklıklar Arabistan ile münasebatı olan İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletlerin tamamını alakadar edecektir." Buna ilaveten "İtalyan tebaasının can ve mallarının himayesi için Şap denizi filosundan üç geminin Hudeyde'ye gönderildiği" de belirtilmektedir.¹³¹

Aynı gazetenin 7 Mayıs 1934 tarihli haberinde, Fransız Tan Gazetesi'nin, Hicaz-Yemen harbinin nedenleri ile ilgili yayınladığı uzun bir makaleye dayanarak, "İbn-i Suud'un Asir mıntıkasını zapt etmesi üzerine kıyam eden kabileleri, İmam Yahya'nın himayesine alması ve onlara yardım

¹²⁵ Milliyet, 3 Mayıs 1934: 1.

¹²⁶ Milliyet, 3 Mayıs 1934: 1.

¹²⁷ Milliyet, 4 Mayıs 1934: 1.

¹²⁸ Milliyet, 5 Mayıs 1934: 2.

¹²⁹ Milliyet, 5 Mayıs 1934: 2.

¹³⁰ Cumhuriyet, 5 Mayıs 1934: 3.

¹³¹ Akşam, 6 Mayıs 1934: 1.

etmesinin bu harbe sebebiyet verdiği, bu harpte İngiltere'nin İbn-i Suud'u, İtalya'nın da İmam Yahya'yı desteklediği, Yemen ordusunda İtalyan muallimler olduğunun iddia edildiği" yazılmıştı.¹³²

Yine Akşam Gazetesi'nin 11 Mayıs 1934 tarihli haberine göre; "Hicaz Kralı İbn-i Suud'un, Yemen İmamı Yahya ile harp etmesine sebebiyet veren hadiseler hakkında neşrettiği yeşil kitap bahsedilmektedir. Kitabın içeriğine bakılırsa bu harbin müsebbibi İmam Yahya'dır ve İmam Yahya, İbn-i Suud'a karşı tatlı vaatler dolu ikiyüzlü bir siyaset takip etmiş, iki hükümdar arasında münazaalı olan Necran Eyaleti'ni işgalde ısrar etmiştir. Bunun üzerine İbn-i Suud, ihtilâfi halletmek için silaha müracaat edeceğini bildirmiş ve askeri harekâta başlamıştır."¹³³

Hicaz-Yemen harbi Haziran 1934'e kadar devam etmiş ve netice itibariyle İbn-i Suud ve İmam Yahya arasında kesin bir barış anlaşması yapılmıştır.¹³⁴ Bu anlaşmaya göre; "hudut meseleleri nihai surette halledilmiş ve her iki hükümetin hudutları yirmi senelik bir süre için tespit olunmuş ve her iki taraf da diğer tarafta iddia ettiği haklardan ve araziden feragat etmişlerdir. Ayrıca gerek Hicaz ve gerek Yemen dâhili ıslahatlarına devam edecekler, yalnız bunlar diğer tarafın zararına mucip olmayacak şekilde olacaktır. Diğer taraftan, her iki taraf harici siyasette tam bir ittihat gözecek ve bir taraf diğer bir tarafın zararına olarak harici hiçbir devletle muahede imza etmeyecek, ecnebi taarruzlarına iki hükümet daima birlik olarak karşı koyacaklar, gizli açık her hareketten birbirlerini haberdar edeceklerdir. Bunlara ilaveten, bir taraf kendi memleketinde diğer tarafın aleyhine çalışan hiçbir teşekküle müsaade etmeyecek, mücrimler bilâ kayduşart teslim olunacak, bir mümessil tarafından iki hükümetin temsil olunması mümkün olacak, bilhassa Arap davalarında iki hükümet daima birlik olarak hareket edeceklerdir."¹³⁵ Diplomatik çevrelerce ifade edildiğine göre; Anlaşmanın saklı tutulan iki maddesi daha vardır ve bu maddeler harp tazminatı ile ilgilidir. Görüşmeleri yürüten delegelerin barışın yapılması konusunda gösterdikleri çalışmalarından dolayı İbn-i Suud, Heyet Reisi Seyit Abdullah El-Verzir'e bir altın süslemeli kılıç ile bin İngiliz altın lirası hediye etmiştir.¹³⁶

İmam Yahya muahedeye sadakatini göstermek için elinde bulunan ve sulh şartlarının en mühimini teşkil eden İdrisilerden Hasan İdrisi'yi ailesi efradıyla birlikte Hudeyde'de bulunan Emir Faysal'a teslim edilmiştir. Bunların karadan Taif'e nakilleri için Cidde'den bir hayli otomobil gönderilmiştir.¹³⁷

Diğer taraftan, Türkiye taraflar arasında gerilimin başlamasından savaşın sonuna değin aktif bir şekilde barışın sağlanması için çaba göstermiştir. Türkiye'nin bu barışsever tavrı karşısında Suudi Hükümeti, o zamana kadar görmezden geldiği ve varlığını kabul etmediği Hicaz'daki Türk asıllı ve Türk vatandaşlarının emlakı hususundaki tutumunu değiştirmiştir. 1914 Ağustos'unda "tapularını ibraz ettiren Türk ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının bir sene zarfında müracaatla haklarını ispat etmelerini" isteyen ve "bu müddet geçtikten sonra Türk emlakı Hicaz Hükümeti tarafından zapt edilecektir" şeklinde bir kanun çıkararak mağduriyetleri gidermiştir.¹³⁸

Sonuç

Suudilerin 20. yüzyılda yükselişi, henüz 22 yaşındayken Suud kabilesinin lideri olan ve bugünkü Suudi Arabistan Devleti'nin kurucusu İbn-i Suud'un, 1902'de Riyad kalesini ele geçirmesiyle başlamıştır. İbn-i Suud'un Riyad'ı ele geçirmesi, bu küçük kabile reisinin adını taşıyan bir krallığın hükümdarı olarak kendisini uluslararası öneme ulaştıran yirmi yıllık sürecin başlangıcı olmuştur. Bu tarih aynı zamanda Suudi Arabistan'ın kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.

¹³² Akşam, 7 Mayıs 1934: 1.

¹³³ Akşam, 11 Mayıs 1934: 1.

¹³⁴ Akşam, 1 Temmuz 1934: 5.

¹³⁵ Akşam, 25 Haziran 1934: 5.

¹³⁶ BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 260.748.24.

¹³⁷ Cumhuriyet, 4 Temmuz 1934: 6.

¹³⁸ Şimşek, 2005: 17-18.

İbn-i Suud'un Arap Yarımadası'ndaki şaşırtıcı yükselişinden önce Suud Hanedanlığı sadece Necid'i kontrol altına almıştı. Necid'in Emiri olduğu dönemde kendisini tanıyanlar, Abdülaziz b. Suud'un yeteneğine şahit olmuşlardır. Onun hakkında İngilizler; "onun gibi bir insan, bir milyon nüfusun içinde nadir bulunur" demişlerdir. 1934 yılında Suudi hâkimiyeti, Doğudaki Basra Körfezi'nden Batı'daki Kızıldeniz'e ve Kuzey'deki Suriye, Trans-Ürdün ve Irak'tan Yemen'e, Rubülhali'ye ve güneydeki şeyhliklere yayılmıştır. Bu geniş bölge, yayılcı bir siyaset yoluyla elde edilmişti ve İbn-i Suud, İmam Yahya, Asir'in Yemen'e ait olduğunu iddia edene kadar, sahip olduğu topraklara karşı herhangi bir saldırıyla karşılaşmamıştı.

Asir Emiri İdrisi, 1926'da İbn-i Suud'un hâkimiyetine girmişti. Bu tarihten itibaren aralarında bulunan Asir bölgesinin kontrolü için İbn-i Suud ile İmam Yahya arasında bir rekabet başladı. İbn-i Suud sınırlarını olabildiğince genişletmeyi hedefliyordu. İmam Yahya ise Yemen'i bir zamanlar Arabistan'da bulunduğu yüksek konuma ulaştırmak istiyordu. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için öncelikle Türklerin ülkeden çıkarılması, İngilizlerin Aden ve Hadramut'tan uzaklaştırılması ve İbn-i Suud'un güneye doğru genişlemesinin durdurulması gerekiyordu.

İbn-i Suud-İmam Yahya rekabetinde İbn-i Suud, hemen yakınındaki bir güç olarak Yemen'e karşı büyük bir tehdit olarak ortaya çıkmıştı ve İmam Yahya'nın gücünü zayıflatabilecek ve İslam ülkeleri arasındaki pozisyonuna zarar verebilecek bir potansiyel taşıyordu. Aslına bakılırsa iki taraf da birbirine karşı ihtiyatlıydı. İmam, Suudi ordusunun gücünün farkındaydı ve İbn-i Suud da Yahya'nın ateş gücünü ve Yemen savaşçılarının cesaretinden haberdardı.

İbn-i Suud, sınırlar üzerinde anlaşmaya çalışmak için 1927'de Sana'ya temsilcilerini göndermiş, ancak İmam, anlaşmayı reddetmişti. 1928'de Mekke'deki görüşmelerde anlaşmaya varmaya çalışılmış, ancak uzlaşmaya varılamamıştı. 1928'den 1931'e kadar huzursuzluk hüküm sürmüştü, neticede iki hükümdar bir dostluk anlaşması imzalamıştı.

1932'de İdrisi, Suudi hâkimiyetine karşı ayaklanmıştı. İmam Yahya bu isyana yardım etmiş ve böylece Suudi-Yemen ilişkileri kırılma noktasına gelmişti. Necran'ı işgal eden Yemenliler yaklaşık bir buçuk yıl zarfında Asir'in farklı bölgelerinde ilerlemişlerdi. Yemen ve Suudi heyetleri arasındaki görüşmeler uzun uzadıya devam etmiş ve her defasında önemli bir başarı sağlanamadan sona ermişti. İki hükümdar arasında defalarca mektuplaşmalar yapılmış ve her iki taraf da kendi iddialarının adil/haklı olduğu konusunda ısrarcı olmuştu. 1934'te Abha'da düzenlenen son konferans da başarısız olmuş ve İbn-i Suud'u güç kullanma noktasına getirmiştir. Netice itibarıyla İmam Yahya'nın uzlaşma ve blöf üzerine kurulu oyunu başarısız olmuş, yeterli hazırlığı olmayan İmam'ın ordusu, İbn-i Suud kuvvetleri karşısında hızlı bir yenilgi almıştır.

Savaş sonunda İbn-i Suud'un sunduğu barış şartları Yemen'i tehdit etmek bir tarafa, Suudi Arabistan, İmam Yahya'yı ilk resmi Yemen Kralı olarak tanıyordu. Taif Antlaşması'nın anlamı; Suudi Arabistan'ın İmam Yahya'yı ilk resmi Yemen Kralı olarak tanıması, her iki tarafın da toprak taleplerinden feragat etmesi ve Suudi ve Hamidüddin hanedanlarının Arap Yarımadası'nda var olma haklarının ve gerekliliğinin tasdik edilmesiydi. Her iki taraf da diğerinin meşruiyetini tanımış, tanımlanmış bir ilişki kurmuş ve böylece anlaşmazlık çözüme kavuşturulmuştu. Diğer taraftan bu anlaşmanın her iki Arap hükümeti ve hükümdarı için şerefli olduğu, galip ve mağlup farkı gözetilmediği, savaş tazminatı da de istenilmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Taif Anlaşması, görünüşte Zeydi İmam'ın şeref ve haysiyetini ve Yemen Hükümetinin hudutlarını muhafaza etmekte ise de aslında Arabistan Yarımadası'nın son müstakil Arap hükümeti üzerinde dahi Suudi Hükümetinin hegemonyasını ve himayesini tesis etmektedir.

Türkiye'nin bu savaşta tutumu, Atatürk'ün dış politika anlayışının bir yansıması olarak, hiçbir milletin aleyhine olmayan ve onların iç işlerine müdahil olmak istemeyen, barış ve emniyet düşüncesine uygun bir tutumdur.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Osmanlı

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

The National Archives, Air

The National Archives, CAB

The National Archives, Foreign Office

Resmi Yayınlar ve Gazeteler

Ümmü'l Kura, 8 Ocak 1926/23 Cemadiyelsani 1344, S. 54: 1.

Ümmü'l Kura, 27 Mayıs 1927/25 Zilkade 1345, S. 129: 1.

Ümmü'l Kura, 23 Eylül 1932/22 Cemadiyelula 1351, S. 406: 1.

Akşam, 6 Mayıs 1934: 1.

Akşam, 7 Mayıs 1934: 1.

Akşam, 11 Mayıs 1934: 1.

Akşam, 25 Haziran 1934: 5.

Akşam, 1 Temmuz 1934: 5.

Cumhuriyet, 30 Kânunusani 1934: 1,6.

Cumhuriyet, 5 Mayıs 1934: 3.

Cumhuriyet, 4 Temmuz 1934: 6

Milliyet, 2 Mayıs 1934: 1

Milliyet, 3 Mayıs 1934: 1

Milliyet, 4 Mayıs 1934: 1

Milliyet, 5 Mayıs 1934: 1

Telif ve Tetkik Eserler

Al-Madani, Wael Mohammed Omar (2005), *Saudi-Yemeni Territorial Sovereignty Disputes Over Asir, Jizan, Najran and The Rub' Al-Khali Desert Frontier: Legal Analysis of Some Aspects of Former Claims and The Final Settlement Under The 2000 Treaty of Jeddah*, Ph. D. University of Edinburgh, School of Law.

Al-Rasheed, Madawi (2002), *A History of Saudi Arabia*, Cambridge Universty Pres.

Armaoğlu, Fahir (2007), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul.

Armstrong, H. C. (2007), *Arabistan Kralının Yaşam Öyküsü, Abdülaziz bin Suud*, Türkçesi: Gülüm Aldemir, Kaknüs Yayınları, 1. Basım, İstanbul.

Austin, Brian (1971), *Saudi-Yemeni War, 1934*, Art in History Depertmant of the American University of Beirut, Lebanon, Thesis of Master, September.

Ayışığı, Metin (2002), "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 4-8 Ekim 1999, TTK Basımevi, Ankara, 1985-2019.

- Bayur, Yusuf Hikmet (1991), *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım: III, TTK Basımevi, Ankara.
- Bin Hezlül, Suud (1402/1982), *Tarih Mülük Al-i Suud*, C. I, Riyad.
- Burdett, Anita L. P. (1998), *King Abdulaziz Diplomacy and Statecraft 1902-1953*, Volume I: 1902-1926, Archive Editions.
- Çakaloğlu, Cengiz (2019), “Yemen’de İmam Yahya İsyânının Başlaması ve ilk Askeri Harekât”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 6, S. 39, 1715-1723.
- Darü’l Melik Abdülaziz (1999/1419), *El- Küşşafü’l Tahlîlî’s Sahife-i Ümmü’l Kura 1343-1373*, C. I, Riyad.
- El Hatip, Es-Seyyid Abdülhamid, *El İmam El Adil Sahip El Celale El Melik Abdülaziz bin Abdurrahman El Faysal Ali Suud, Siretuhu, Butuletuhu, Sirri Azemetitihî*, C. I, Riyad.
- El Useymin, Abdullah Es Salih (2009), *Tarih El Memeleketi’l Arabiyyeti’s Suudiyye*, C. II, Riyad.
- El-Muhtar, Selahaddin (1957), *Tarih’ul Memleketi’l Arabiyyeti’s-Suudiyye, Fi Mazihâ ve Haziriha*, C. II, Beyrut.
- Esed, Muhammed (2008), Mekke’ye Giden Yol*, Çev. Cahit Koytak, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Esmer, Ahmet Şükrü (1961), “Türk-Arap Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü”, *Ortadoğu*, Yıl: 1, S. 1, Nisan.
- Es-Selman, Muhammed b. Abdullah (1416/1996), *Tevhid El-Memleketi’l Arabiyyeti’s-Suudiyye*, Cidde.
- Ez-Zamil, Abdullah El-Ali El-Mansur (1392/1927), *Esdakü’l Bünud Fi Tarih-i Abdülaziz Al-i Suud*, Beyrut.
- Ez-Zerkli, Hayreddin (1985), *Şibhü’l Cezire Fi Ahddi’l Melik Abdülaziz*, C. I, Beyrut.
- Gökalp, Yusuf (2013), “Zeydiyye” Maddesi, TDV. *İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C. 49, İstanbul, 328-331;
- Gresh, Alain ve Vidal, Dominique (1991), *Ortadoğu, Mezopotamya’dan Körfez Savaşı’na*, Çeviren: Hamdi Türe, Alan Yayıncılık, Kasım.
- Hotinli, Rauf Ahmed (1942), “İslamiyet Devrinde Arabistan”, *MFV. İslam Ansiklopedisi*, C. I, Maarif Matbaası, İstanbul, 491-498.
- Hurewitz, J. C. (1987), *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record 1535-1956*, Volume II, 1914-1956, Archive Editions.
- _____ (1969), *Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar*, Pall Mall Yayınevi, Londra.
- Hülagü, Metin (1995), “İngilizlerin Hicaz İsyânında Maddî Yardımları”, *OTAM*, S. 06, 139-154.
- Kandemir, Feridun (1974), *Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler (Medine Müdafaası)*, Yağmur Yayınevi, İstanbul.
- Karaköse, Hasan (2003), “Hatırat Kitaplarında Orta Doğu Meselesi (1908-1918 Yılları Arası)”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri*, Elazığ, 29-31 Mayıs, 379-414.
- Katz, Mark N. (1992), “Yemeni Unity and Saudi Security”, *Middle East Policy*, 1: 1, 117-135.
- Kechichian, Joseph A. (2008), *Faysal Saudi Arabia’s King for All Seasons*, University Pres of Florida.

- Kıcımın, Naci Kâşif (1971), *Medine Müdafası, Yahut Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?*, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- Köse, İsmail (2018), *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı*, Kronik Kitap, 1. Baskı, İstanbul.
- Kurşun, Zekeriya (1996), “Osmanlı’ya Karşı Arap-İngiliz Tezgâhı”, *Tarih ve Medeniyet*, S. 30, Ağustos-Eylül, 46-50.
- _____ (2009), “Suudi Arabistan, Tarih”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, İstanbul, 580-584.
- Kürkçüoğlu, Ömer (1982), *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Lewis, Bernard (2009), *Ortadoğu, İki bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, 6. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009.
- Mansfield, Peter (1975), *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Türkçesi: Nuran Ülker, Sander Yayınları, İstanbul, Birinci Baskı, Mayıs.
- Öz, Mustafa (2006), “Mütevekkil-Alellah, Yahyâ Hamîdüddin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 215-216.
- Polat, Ü. Gülsüm (2017). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yemen ile İlişkiler (1911-1938)”, *AAM Dergisi*, 33 (2): 96, 113-154.
- Sadık, Muhammed Tefvik (1965), *Tatavvuru’l Hukm Vel-İdare*, Riyad.
- Said, Muhammed Ali (1990), *Britanya ve İbn-i Suud*, Çev. Mehmet Erkoç, Şura Yayınları, İstanbul, Haziran.
- Sert, Serap (2016), “Birinci Dünya Savaşı’nda Yemen, Osmanlı Devleti’nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey’in Yemen’deki Faaliyetleri”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 9, S. 18, Yaz, 121-139.
- Seyfi, Muharrem (1 Nisan 1934), “Arabistan’da Yeni Harp”, *Cumhuriyet*: 2.
- Şimşek, Erdal (2005), *Türkiye’nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul, Şubat.
- Tuson, Penelope ve Burdett, Anita (1992), *Records of Saudi Arabia, Primary Documents 1902-1960*, Volume 4, 1926-1932, Archive Editions.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1984), *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara.
- Ünalp, F. Rezzan (2021), “Birinci Dünya Savaşı’nda Sina/Filistin-Suriye Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi ve Sonuçları”, *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Vol. 2, No. 1, pp. 47-69.
- Vehbe, Hâfız (1380/1960), *Hamsune Amen Fi Cezireti’l-Arab*, Mısır.
- Yatak, Süleyman (1995), “Fahreddin Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul, 87-89.
- _____ (1990), *Fahreddin Paşa ve Medine Müdafası*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yavuz, Hulusi (1988), “Abdülaziz b.Suud”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 193-195.
- Yerasimos, Stefanos (1995), *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs.
- Yıldırım, Emre (2015), “Yemen Ortadoğu’nun Taşrasındaki Çatışma”, *İNSAMER Analiz*, S. 4, 1-11.
- Yücel, Fatih (2013), TDV. İA., “Fıkıh”, Maddesi, *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, İstanbul, 331-338.

Bekar, İrem – Cürgül, Tolga, “Evaluation of User-Building Interaction in Refunctioned Traditional Houses Through Online Comments: Trabzon Ortamahalle Example”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/21, ss.77-93. DOI: 10.31765/karen.1458506

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Arş. Gör.,

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

✉ irembekar@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-6371-9958

*** Arş. Gör.,

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Trabzon/TÜRKİYE

✉ tolgacurgul@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-2708-0659

Keywords: Traditional Housing, Refunctioning, Online Reviews

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Konut, Yeniden İşlevlendirme, Çevrimiçi Yorumlar

Geliş Tarihi / Received Date: 25.03.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.04.2024

EVALUATION OF USER-BUILDING INTERACTION IN REFUNCTIONED TRADITIONAL HOUSES THROUGH ONLINE COMMENTS: TRABZON ORTAMAHALLE EXAMPLE*

İrem BEKAR** - Tolga CÜRGÜL***

Abstract: It is the common duty of all societies to protect and ensure the sustainability of traditional houses, which act as a bridge between the past, present and future, and to pass them on to future generations. At this point, reuse is one of the most effective ways to keep traditional houses alive, just like all other historical buildings. Nowadays, traditional houses are given new functions, but the user satisfaction resulting from the usage process and interaction with the user is not monitored. Within the scope of the study, it is aimed to evaluate the interaction of traditional houses with the user after refunctioning, through online comments made for the traditional houses (Mehmet Efendi Mansion and Timurciler Mansion) in Trabzon Ortamahalle, which were expropriated and opened for use with new functions. For this purpose, the study was structured in five stages. The first stage is to conduct literature research on the subject, the second stage is to visit the study area and obtain spatial and visual data, the third stage is to obtain online comments via Google Maps, and the fourth stage is to conduct content analysis of the comments obtained through the Maxqda program. The fifth stage is the grouping of frequently used words and the comparison of Timurciler Mansion and Mehmet Efendi Mansion. As a result of the study, the place of online comments in defining the structure in the interaction of traditional houses with the user after re-functioning, user satisfaction and similar-differentiating aspects of traditional houses used for different functions in terms of users were revealed. In this way, it is thought that improvements can be made at the missing points in line with the usage satisfaction level of the building and contribute to the sustainable use of the building.

YENİDEN İŞLEVLENDİRİLEN GELENEKSEL KONUTLARDA KULLANICI-YAPI ETKİLEŞİMİNİN ÇEVİRİMİÇİ YORUMLAR ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ: TRABZON ORTAMAHALLE ÖRNEĞİ

Öz: Geçmiş, günümüz ve gelecek arasında köprü görevi üstlenen geleneksel konutların korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanarak gelecek nesillere aktarılması tüm toplumların ortak vazifesidir. Bu noktada yeniden kullanım, diğer tüm tarihi yapılarda olduğu gibi geleneksel konutların kullanılarak yaşatılmasında en etkili yollardan biridir. Günümüzde geleneksel konutlara yeni işlevler verilmekte

ancak kullanım süreci ve kullanıcı ile olan etkileşimi sonucu ortaya çıkan kullanıcı memnuniyeti durumu takip edilmemektedir. Çalışma kapsamında geleneksel konutların yeniden işlevlendirme sonrası kullanıcı ile olan etkileşimini Trabzon'da Ortamahalle'de kamulaştırılarak yeni işlevleri ile kullanıma açılan geleneksel konutlar (Mehmet Efendi Konağı ve Timurciler Konağı) için yapılan çevrim içi yorumlar üzerinden değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışma beş aşamada kurgulanmıştır. Birinci aşama konuya ilişkin literatür araştırmasının yapılması; ikinci aşama çalışma alanının ziyaret edilerek mekânsal ve görsel verilerin elde edilmesi; üçüncü aşama çevrimiçi yorumların çevrimiçi yorumların Google Haritalar üzerinden elde edilmesi; dördüncü aşama elde

edilen yorumların Maxqda programı aracılığıyla içerik analizinin yapılması ve beşinci aşama sık kullanılan kelimelerin gruplanması ve Timurciler Konağı ve Mehmet Efendi Konağı'nın karşılaştırılmasının yapıldığı aşamadır. Çalışmanın sonucunda geleneksel konutların yeniden işlevlendirme sonrası kullanıcı ile olan etkileşiminde çevrim içi yorumların yapıyı tanımlamadaki yerini, kullanıcı memnuniyetini ve farklı işlevlerde kullanılan geleneksel konutların kullanıcı açısından benzeyen ve farklılaşan yönleri ortaya konmuştur. Böylelikle yapının kullanım memnuniyeti durumu doğrultusunda eksik görülen noktalarda iyileştirmeler yapılabileceği ve yapının sürdürülebilir kullanımına katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

Introduction

Traditional houses, which convey the characteristics of the geography they are located, the identity and lifestyle of the user, and the economic, social and cultural characteristics, cannot meet today's needs and as a result, they face the danger of extinction. Rather than demolishing these places or leaving them to a passive conservation approach, keeping them alive by giving them a new function is considered a universal approach with a sustainable conservation strategy.¹ The act of finding a new function for a building that has lost its original function is defined as "developing new uses for buildings that have structural use potential so that they can survive economically."² With the re-functional approach, modern protection can be achieved by extending the useful life of traditional houses as well as ensuring their functional usability. Thus, by incorporating traditional houses that are about to disappear into social life, their values are transferred to future generations and sociocultural identity is maintained.³

While trying to convey the traces of the period in which the house was built to the current environmental context, an approach that focuses on preserving all the elements of the building symbolizing cultural and local memory as a whole should be adopted during the re-functioning process. Keeping the traditional house and its pattern alive with its new function depends on its suitability for today's needs.⁴ The suitability of the function proposed for the building and the adoption of the new function by the user are important in terms of sustainability and livability, as well as the service the building provides to the society.⁵ In the re-functioning of traditional houses, it is expected that the building will meet user needs and provide satisfaction as well as the physical harmony between place and function.

User experiences and satisfaction cover all channels of communication between the building and the user. At this point, including the user in the process and investigating their expectations and satisfaction with the space is one of the most important requirements in determining the success of the reused historical building. Nowadays, the use of historical buildings with a new function is suggested, but the satisfaction level after use is not monitored. Historical buildings with low usage satisfaction cannot adapt to today's conditions and disappear over time. Any space offered for community service can be successful as long as it meets user satisfaction. Factors that determine user satisfaction can be listed as past experiences,

¹ Aksoya and Aydın, 2015:29.

² Cantell, 2005; Bekar and Kutlu, 2022:150.

³ Wang et al., 2010; Bekar and Kutlu, 2022:150.

⁴ Gültekin, 2007:262.

⁵ Bekar and Dereci, 2021:5.

advertising, word-of-mouth communication. For this reason, identifying and evaluating the points where the performance of the building is low is important for the sustainable use of the building. At this point, online comments provide important data in revealing the user's experience and opinions about the place. The study examines user satisfaction during the use of refunctioned traditional houses through online comments.

Before experiencing a product, a service or a place, people try to make the best decision by consulting the comments and opinions of people who have experienced that service before. In today's world where technology and informatics are advancing rapidly, online review platforms have become one of the most used environments to view user experiences, with the spread of the internet and especially its integration into smartphones. Before experiencing a product or service, potential users can learn more about the product or service by examining websites, applications and other platforms where the opinions of people who experience it are shared. According to a study, 84% of internet users consider online comments as personal advice and 68% make a decision after reading the comments.⁶ Mathwick and Mosteller state that online user comments constitute an important data source for consumers and that these comments are the main reason behind 20-50% of all purchasing decisions.⁷ Online commenting platforms allow users to interact and post comments that help them express their feelings, provide information, share their experiences, and make suggestions.⁸ As the number of internet users and awareness of their use increases, the use and evaluation of online comments is also increasing. Review platforms such as Google Maps, TripAdvisor, Yelp can be given as examples.

Looking at the literature, it can be seen that different researchers have studied online reviews, the location of potential customers, the analysis of the current situation of the company and how it affects people's choices.⁹ There are studies in the literature on the post-use evaluation of refunctioned historical buildings. However, no study has been found that considers online comments for this evaluation.

In this study, the user's interaction and experiences with the space are discussed through online comments. In the study, the comments made through Google Maps, one of the most effective use platforms of online comments, were evaluated and traditional houses in Ortamahalle, Trabzon, which were expropriated and put into use with new functions, were discussed. Within the scope of the study, it is aimed to reveal the place of online comments in defining the place in the interaction of traditional houses with the user after refunctioning, user satisfaction and the similar and different aspects of traditional houses used for different functions in terms of users, by content analysis method. In this way, it is thought that by determining the usage satisfaction level of the building, improvements can be made at the missing points and contribution to the sustainable use of the building can be made.

1. Methodology

In the study where the comments made on Google Maps of Timurciler Mansion and Mehmet Efendi Mansion in Trabzon Ortamahalle were analyzed, a mixed research design combining qualitative and quantitative research methods was used. In this context, the study was structured in five stages. The graph showing the stages of the study is given in Figure 1.

⁶ Bloem, 2017.

⁷ Mathwick and Mosteller, 2017; Erdem, 2020:358.

⁸ Anderson and Magruder, 2012; Racherle et al, 2013; Ye et al., 2014; Koç and Şahin, 2023:67.

⁹ Ak and Altunöz, 2018; Ateş and Sunar, 2020; Doğançili et al., 2019; Sunar et al., 2018; Çuhadar et al., 2017, Ateş and Sunar, 2019; Cengiz and Başaran, 2016; Tunçalp, 2018, Karaca and Gümüş, 2020; Ateş et al., 2019.

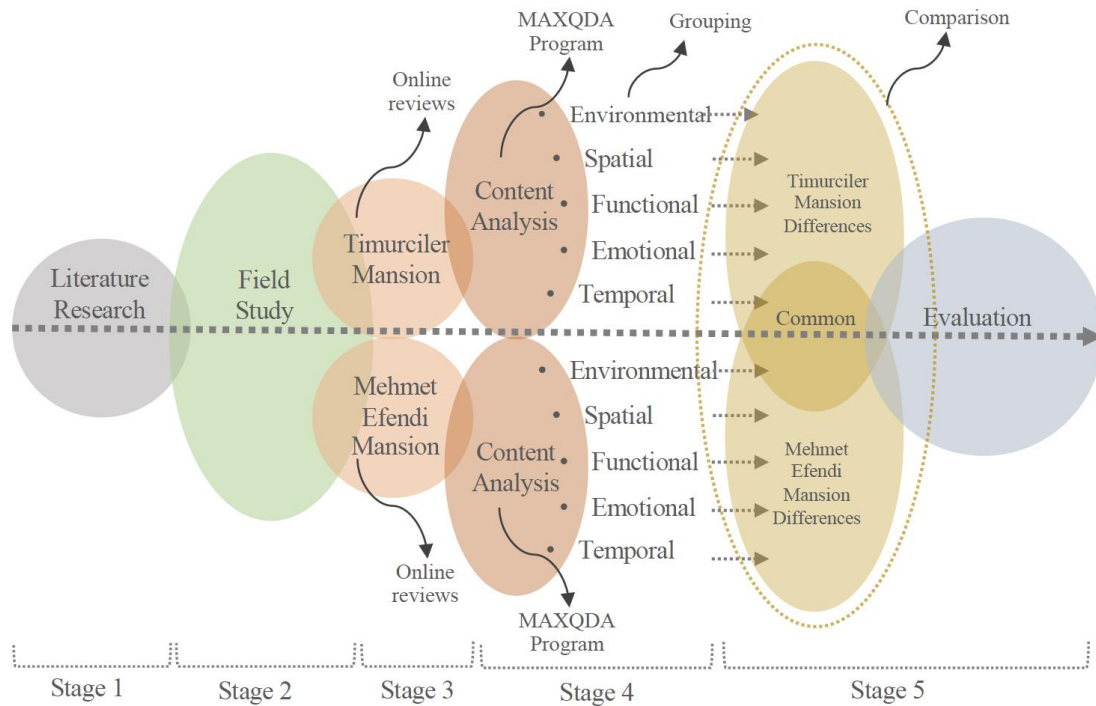

Fig. 1. Graph showing the stages of the study

The first stage is the stage where literature information is collected on the relationship between traditional housing, reuse, online comments and usage satisfaction. At this stage, studies in the literature on the subject were examined and the theoretical infrastructure was created. Additionally, studies on online comments to date have been investigated.

The second stage is the field study phase, where the study area is visited and spatial and visual data of the building are obtained. In the study, two of the three traditional houses in Trabzon Ortamahalle, which were expropriated and used, were discussed. Since there is not enough data about Kanoğlu Mansion, Timurciler Mansion and Mehmet Efendi Mansion were investigated in the study. At this stage, data regarding the location of Timurciler Mansion and Mehmet Efendi Mansion, the spaces inside, their relationship with the immediate surroundings and their current use were brought together. Then, visual data of the current state of the building was obtained. In this way, a better understanding, interpretation and evaluation of the reasons for the data resulting from the analysis will be possible.

The third stage is the stage where it is determined on which platform the online comments will be handled and the online comments of the places determined on those platforms are obtained. In this context, Google Maps was determined as the online review platform. Google Maps is a global online and offline mapping service that includes landmarks, road lines, landforms, vector and satellite maps, topographic maps, commentary, embedded applications and routing services.¹⁰ Google Maps has become the sixth most downloaded application of all time on Android phones with more than one billion downloads according to Google Play February 2019 data and more than 500 million downloads in the Apple Store according to App Annie data.¹¹ It is thought that the inclusion of the application, which has positive comments in both online stores, on all mobile devices will be an important trend in the near future. Due to these features, Google Maps was preferred within the scope of the study to obtain online comments.

¹⁰ Yang and Hsu, 2016:88.

¹¹ Ateş and Sunar, 2019: 336.

The population of the research consists of 882 reviews that visited Timurciler Mansion and 622 reviews that visited Mehmet Efendi Mansion until February 29, 2024. Since there are only 82 evaluations of Kanoğlu Mansion, it was not included in the scope of the study due to lack of data. Visitors who did not leave comments but only evaluated with points were not evaluated within the scope of the study.

The fourth stage of the study is the stage where the comments obtained are analyzed. It consists of two steps. In the first step, the frequently used words obtained from online comments were determined. In this step, the content analysis method was used. Content analysis is a set of methodological tools and techniques that aim to extract meaning from concepts, texts, verbal or written materials according to predetermined criteria.¹² Content analysis in the study was conducted through the MAXQDA program. MAXQDA is data analysis software that allows collecting, organizing, analyzing, visualizing and publishing large amounts of data using qualitative and mixed methods. In the study, data obtained from Google Maps were analyzed through MAXQDA. Based on the data obtained as a result of the analysis, the words most used in the comments were revealed and the words describing the place were determined among them. The obtained data were tabulated for each place. The second step of this stage is the grouping of the words obtained from the content analysis. At this stage, groupings were made considering the aspect in which the words describe the place. In this direction, five basic groups have emerged: environmental features, spatial features, functional features, emotional features and temporal features.

The fifth phase of the study is the comparison of the data obtained from Timurciler Mansion and Mehmet Efendi Mansion. At this stage, common words and differentiated words for each structure were determined within the scope of environmental features, spatial features, functional features, emotional features and temporal features. Then, these data were evaluated by graphing.

2. Research Area: Trabzon, Ortamahalle

Ortamahalle, located 13 km west of the city center in Akçaabat district of Trabzon, has hosted many civilizations. There are 129 registered buildings in the Ortamahalle area, which was declared an urban protected area in 1998, 53 of which are examples of 19th century civil architecture. These buildings have distinctive architectural features specific to the region.¹³ The spaces shaped by local data and traditional life have an important place for Trabzon as a cultural heritage with their characteristic features.¹⁴

Fig. 2. Historical Ortamahalle

¹² Metin and Ünal, 2022: 273.

¹³ Saka Akın et al, 2013; Bekar and Kutlu, 2023: 88.

¹⁴ Bekar and Dereci, 2021: 7.

The buildings in Ortamahalle, which reflect history as well as its historical character and cultural traces to the present day with its streets, walls, mansions, fountains, mosques and churches, in a historical environment with approximately 140-year-old mansions, host thousands of local and foreign tourists every year. There are three traditional houses in Ortamahalle that were expropriated and put into use. Timurciler Mansion, Mehmet Efendi Mansion and Kanoğlu Mansion (Figure 3).

Fig. 3. Ortamahalle location and Mehmet Efendi, Kanoğlu, Timurciler Mansion locations

In the study investigating user and space interaction with online comments, there are 622 evaluations for Mehmet Efendi Mansion, 882 evaluations for Timurciler Mansion and 82 evaluations for Kanoğlu Mansion. Since there is not enough data about Kanoğlu Mansion, Mehmet Efendi Mansion and Timurciler Mansion were discussed within the scope of the study.

2.1. Timurciler Mansion

It is known that Timurciler Mansion was built in the late 1800s. Timurciler (Timurcioğlu) Mansion is one of the most original examples of 20th century Ottoman architecture. As in the general neighborhood, Timurciler Mansion has an architecture with a courtyard surrounded by stone walls and accessible through a street gate, a kitchen in the courtyard, and family and guest rooms.¹⁵ The mansion, which forms a decisive part of Ortamahalle's historical texture and regional silhouette, was purchased by Akçaabat Municipality in 2010. It was restored in accordance with its historical texture and opened for use as a cafe/restaurant in 2013 (Figure 4).

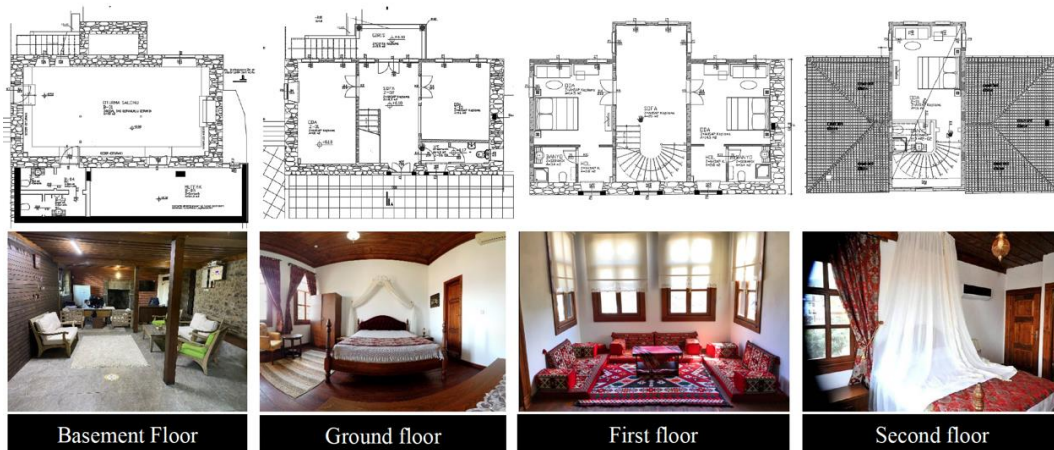

Fig. 4. Drawings and images of Timurciler Mansion (Drawings were obtained from Akçaabat Municipality)

¹⁵ Saka, 2020; Bekar and Kutlu, 2023: 89.

The building consists of three floors: basement, ground floor and first floor. There is a kitchen, warehouse, WC and boiler room on the basement floor. There are two different rooms on the ground floor. These rooms, known as living spaces, are furnished to serve the function of a restaurant. On the ground floor, there is also a building added later to the south facade of the building, and this section is used as a kitchen and living area. The first floor has a projection that is approximately the size of a room, which is frequently seen in Ortamahalle traditional houses. This floor, which originally contained bedrooms, is now used as exhibition spaces with seating elements and equipment that create an authentic environment where visitors can feel the traditional texture closely. These areas are one of the places that attract the most attention from visitors. The building, which has a plan typology with a central hall, has a symmetrical space layout.

2.2. Mehmet Efendi Mansion

Mehmet Efendi Mansion, located in Ortamahalle, has a history of more than 100 years. The building, which consists of three floors, has room-wide projections on the second and third floors. The windows are oriented towards the view, like other Ortamahalle traditional houses. The corbels, doors, windows and pediments seen in traditional Turkish houses and their harmony with each other in terms of size, material and symmetry are also seen in this building (Saka, 2020). The building consists of ground, 1st floor and 2nd floor. The entrance to the building from the garden is from the south-facing façade, 300-400 m ahead of the street entrance. The building has a large garden. In terms of space typology, the building has a central sofa. In the interior organization, we encounter the sofa located in the center of the plan scheme and the rooms opening to the sofa. Apart from being a transition and common use area, the sofa space provides a direct relationship with the external environment. The sofa is oriented towards the view.

Fig. 5. Drawings and images of Mehmet Efendi Mansion (Drawings were obtained from Akçaabat Municipality)

While Mehmet Efendi Mansion was unusable in 2011, it was restored in 2014 in accordance with the historical texture of the settlement. It continues to be used as a hotel today. There is a reception, toilet and kitchen on the basement floor, two rooms, a sofa and a toilet on the ground floor, two rooms, two bathrooms and a sofa on the first floor, and two rooms and a bathroom on the second floor. Since the building is currently used as a hotel, the fixed equipment in the rooms was removed and updated furniture was used. The burdens have been completely removed. Laminate parquet was installed on the wooden floor. The pediments have been removed. Ceiling woods were renewed and used.

3. Findings and Evaluation

In the study, the frequencies of the words used in the online comments about Timurciler Mansion and Mehmet Efendi Mansion in historical Ortamahalle were revealed with the MAXQDA qualitative analysis program. Among the frequently used words in the online comments, only words describing the building and its features were selected, and other words related to personnel and service were not evaluated within the scope of the study. In this context, frequently used words with a usage percentage of 0.005 and above were considered.

These words were then grouped separately for both mansions, depending on which aspect of the building they described. While making the groupings, the sentences in which the words were used in the comments were also used, and attention was paid to divide the words into groups in accordance with the context of use. In this context, five basic groups have emerged: environmental features, spatial features, functional features, emotional features and temporal features. Environmental features include issues such as the location of the building, features related to its location, its relationship with its environment, and access to the building. Spatial features include topics describing the building, the spaces within the building and the features of these spaces. Functional features cover issues related to the intended use of the building and the actions the user performs in the building. Emotional features include subjective expressions and personal opinions based on the user's personal opinions and observations, where impressions and emotions are at the forefront. Temporal features, on the other hand, include expressions that define a certain time period of the structure and refer to its past and historical accumulation. When the frequently used words obtained from online comments for Timurciler Mansion and Mehmet Efendi Mansion are analyzed in this context, the results obtained are given in Table 1 and Table 3. After all these, the words for Timurciler Mansion and Mehmet Efendi Mansion were evaluated by revealing the common and different ones.

3.1. Findings for the Timurciler Mansion

The words most frequently repeated by users for Timurciler Mansion are as follows: Beautiful, view, place, venue, wonderful, historical, mansion, good, excellent, ambiance, Akçaabat, magnificent, Trabzon, restaurant, sea, cafe, nostalgic, coffee, atmosphere, Ortamahalle, parking lot, like, nice, bad, reasonable, visiting, decent, authentic, floor, eating, peace, pleased, super, enjoyable, old, satisfied, quality, visit, inside, terrific, calm, breakfast, location, garden, outside, Karadeniz, unique, clean, facility, high, narrow, house, okay, small, enormous, sit, street, fantastic, hill, touristic, open, terrible, building, upright, texture, different, dominant, table, simple, Timurciler, hard. The usage frequencies (Frequency/F) and percentages of these words are given in Table 1.

Table 1. Words according to frequency of use for Timurciler Mansion

Word	F	%	Word	F	%	Word	F	%	Word	F	%
beautiful	217	3,41	atmosphere	14	0,22	quality	9	0,14	enormous	4	0,06
view	183	2,88	Ortamah.	13	0,20	visit	8	0,13	sit	4	0,06
place	101	1,59	parking lot	13	0,20	inside	8	0,13	street	4	0,06
venue	85	1,34	like	13	0,20	terrific	8	0,13	fantastic	4	0,06
wonderful	62	0,98	nice	11	0,17	calm	8	0,13	hill	4	0,06
historical	54	0,85	bad	11	0,17	breakfast	8	0,13	touristic	4	0,06
mansion	53	0,83	reasonable	11	0,17	location	6	0,09	open	3	0,05
good	40	0,63	visiting	11	0,17	garden	6	0,09	terrible	3	0,05
excellent	29	0,46	decent	11	0,17	outside	6	0,09	building	3	0,05
ambiance	25	0,39	authentic	11	0,17	Karadeniz	6	0,09	upright	3	0,05
Akçaabat	23	0,36	floor	11	0,17	unique	5	0,08	texture	3	0,05
magnificent	23	0,36	eating	11	0,17	clean	5	0,08	different	3	0,05
Trabzon	23	0,36	peaceful	11	0,17	facility	5	0,08	dominant	3	0,05
restaurant	22	0,35	pleased	10	0,16	high	5	0,08	table	3	0,05

sea	21	0,33	super	10	0,16	narrow	4	0,06	simple	3	0,05
cafe	16	0,25	enjoyable	10	0,16	house	4	0,06	Timur-ciler	3	0,05
nostalgic	14	0,22	old	9	0,14	okay	4	0,06	hard	3	0,05
coffee	14	0,22	satisfied	9	0,14	small	4	0,06	Ottoman	3	0,05

When frequently used words are grouped in terms of their scope, there are 16 words expressing environmental features, 20 words expressing spatial features, 8 words expressing functional features, 24 words expressing emotional features and 4 words expressing temporal features. These words are given in Table 2.

Table 2. Grouping of words according to their scope for Timurciler Mansion

Environm. Features	view	Akçaabat	Trabzon	sea	Ortamahalle	parking lot	hill	Karadeniz
	garden	high	narrow	street		upright	hard	dominant
Spatial Features	place	venue	mansion	ambiance	atmosphere	authentic	floor	inside
	outside	clean	facility	house	small	building	open	texture
	table	simple	Timurciler					
Functional Features	restaurant	cafe	visit	eating	touristic	visiting	sit	breakfast
	coffee							
Emotional Features	beautiful	wonderful	good	excellent	magnificent	nice	bad	reasonable
	decent	super	pleased	terrific	calm	peaceful	liked	enjoyable
	unique	quality	okay	terrible	enormous	fantastic		
Temporal Features	historical	old	nostalgic	Ottoman				

When evaluated in terms of environmental characteristics, words such as “view, Akçaabat, Trabzon, Ortamahalle, Karadeniz, sea” provide information about the location of the building, the characteristics of its location, the characteristics of the topography on which it is located and the consequences of these characteristics. It provides information about the fact that the building is located high above the coast in Trabzon, in a position overlooking the city, and has a sea view. Words such as “street, hill, parking lot, narrow, upright, difficult” are interpreted as an indication that there is a clear situation regarding access to the building and parking. When the comments containing these words are examined, it is noted that although the building is in a central location, there is difficulty in reaching the building on foot, the streets are narrow for vehicles and there is a parking problem around the building.

When evaluated in terms of spatial features, user comments mention that the new function of the spaces offers the user an authentic environment and a historical atmosphere. When the user comments where the words were mentioned were examined, it was seen that the interior spaces were smaller compared to the outdoor seating areas, the spaces reflected the historical texture, the inside could be entered and visited, and the furniture used reflected the traditional residential atmosphere, the tables in the interior were cramped, and the spaces and furniture were clean. Another inference obtained from the comments is that the interior space is mostly used for sightseeing because it is cramped and flat, the outdoor space is generally preferred for sitting, and therefore the building is used more in the summer months. One of the most frequently used words for structure is the word “floor”. When the comments mentioning the word floor are examined, it is seen that the upper floor is left in the traditional house layout and the lower floor serves the cafe function, the view of the upper floor is better than the lower floor, the wet areas in the basement are narrow and unusable, and the fact that the kitchen is on the basement floor is not welcome in terms of hygiene.

When evaluated in terms of functional features, it is seen that the building is mostly visited for eating, drinking and touristic purposes. It has been determined that the building, which is now used as a cafe, is used for sightseeing, sitting, eating, drinking, breakfast and coffee. Among these, the fact that coffee and breakfast come to the fore as food and beverage products

can be interpreted as the place being more famous for these products or being preferred more frequently.

When evaluated in terms of emotional features, it is seen that positive words such as “beautiful, wonderful, good, magnificent, pleasant, excellent, super, decent” are in the majority. When the sentences containing these words are examined, it is seen that the visual effect of the building, its environment, the feeling it makes the user feel, its dominance over the city, its view, its atmosphere, its past, its spirit and its history are mentioned. It has been observed that negative words such as “bad” and “terrible” are mostly mentioned for reasons such as transportation, navigation, or some food and beverage products. When all words are examined, it is possible to say that the general perception of the users about the place is good, considering that the number of positive expressions is higher than the negative expressions.

When evaluated in terms of temporal features, it is seen that the words “historical, old, nostalgic and Ottoman” are frequently used. When the sentences containing these words are examined, it is seen that the users use expressions regarding the view that the place has a deep-rooted history and that today's use makes this felt visually and perceptually.

3.2. Findings for the Mehmet Efendi Mansion

The words most frequently repeated by users for Mehmet Efendi Mansion are as follows: beautiful, view, hotel, clean, room, breakfast, good, place, wonderful, mansion, historical, venue, Ortamahalle, Trabzon, satisfied, excellent, accommodation, parking lot, sea, Mehmet Efendi, magnificent, bed, location, Akçaabat, to stay, bad, comfortable, ambiance, liked, pleasant, distant, peaceful, small, calm, narrow, close, open, quiet, road, travel, weather, old, hard, outside, full, not bad, super, area, bathroom, texture, tidy, air conditioning, decent, nostalgia, street, eating, cafe, Karadeniz, restaurant, hot, high, transportation, successful, building, electric heater, drink, quality, reasonable, terrific, authentic, reception, restored, distressed, enormous, city, new, visit, environment, nature, central. The frequency of use of these words (Frequency/F) is given in Table 3.

Table 3. Words according to frequency of use for Mehmet Efendi Mansion

Word	F	%	Word	F	%	Word	F	%	Word	F	%
beautiful	197	2,55	magnificent	20	0,26	weather	9	0,12	high	5	0,06
view	139	1,80	bed	19	0,25	old	8	0,10	transportation	5	0,06
hotel	111	1,44	location	18	0,23	hard	8	0,10	successful	4	0,05
clean	102	1,32	Akçaabat	17	0,22	outside	7	0,09	building	4	0,05
room	99	1,28	to stay	17	0,22	full	7	0,09	Electric heater	4	0,05
breakfast	90	1,17	bad	17	0,22	not bad	7	0,09	drink	4	0,05
good	75	0,97	comfortable	15	0,19	super	7	0,09	quality	4	0,05
place	68	0,88	ambiance	14	0,18	area	6	0,08	reasonable	4	0,05
wonderful	59	0,76	liked	13	0,17	bathroom	6	0,08	terrific	4	0,05
mansion	44	0,57	pleasant	13	0,17	texture	6	0,08	authentic	4	0,05
historical	42	0,54	far	13	0,17	tidy	6	0,08	reception	4	0,05
venue	40	0,52	peaceful	12	0,16	air cond.	6	0,08	restored	4	0,05
Ortamahalle	40	0,52	small	12	0,16	decent	6	0,08	distressed	4	0,05
Trabzon	31	0,40	calm	12	0,16	nostalgia	6	0,08	enormous	4	0,05
satisfied	28	0,36	narrow	11	0,14	street	6	0,08	city	4	0,05
excellent	25	0,32	near	11	0,14	eating	6	0,08	new	4	0,05
accomodation	24	0,31	open	10	0,13	cafe	5	0,06	visit	4	0,05
parking lot	21	0,27	quiet	10	0,13	Karadeniz	5	0,06	environment	4	0,05
sea	20	0,26	road	10	0,13	restaurant	5	0,06	nature	4	0,05
Mehmet Ef.	20	0,26	travel	10	0,13	hot	5	0,06	central	4	0,05

When frequently used words are grouped in terms of their scope, there are 19 words expressing environmental features, 22 words expressing spatial features, 11 words expressing functional features, 22 words expressing emotional features and 3 words expressing temporal features. These words are given in Table 4.

Table 4. Grouping of words according to their scope for Mehmet Efendi Mansion

Environm. Features	view	Trabzon	Ortamahalle	city	sea	location	high	far
	near	road	environment	street	nature	Akçaabat	hard	central
	parking lot	Karadeniz	transportation					
Spatial Features	room	place	mansion	venue	authentic	ambiance	hot	open
	weather	outside	Electric heat.	area	bathroom	texture	tidy	Air cond.
	clean	small	Mehmet Ef.	full	building	reception	new	bed
Functional Features	hotel	to stay	accomodation	visit	travel	eating	café	restourant
	drink	restored	breakfast					
Emotional Features	beautiful	good	wonderful	pleasant	excellent	satisfied	bad	comfort.
	liked	pleasant	peaceful	super	quiet	not bad	calm	decent
	successful	quailty	reasonable	terrific	distressed	enormous		
Temporal Features	historical	old	nostalgia					

When evaluated in terms of environmental features, words such as “view, Trabzon, Ortamahalle, sea, Akçaabat” provide information about the location of the building, while words such as “road, transportation, street, high, hard, parking lot” provide information about access to the structure and parking facilities. When the comments where the words are mentioned are examined, it is mentioned that there is a parking lot in the building, but it is insufficient. Regarding transportation, some users stated that they had difficulty finding direction, while others stated that they could easily reach the building. The building is located in Ortamahalle Square, near buildings such as St. Michael's Church and Fevzi Pasha Primary School. Its location in a central point has been reflected in user comments with words such as “central” and “close”. When the comments containing the words "near" and "far" are examined, it is seen that the building is mentioned as being close to the neighborhood center and far from the city center. The fact that the building is surrounded by green areas is the reason why the words “nature” and “environment” are frequently used.

When evaluated in terms of spatial features, it is seen that words related to the new function of the space are frequently used. When the comments with the prominent word "room" are examined, it is seen that evaluations were made regarding the cleanliness of the rooms, physical environmental conditions such as heating and ventilation, the dimensions of the rooms, the orientation of the rooms to the view, the traditional atmosphere of the rooms, and the inadequacy of insulation between rooms. The most mentioned and satisfied issues regarding the rooms were cleanliness, order, environment and atmosphere. It is seen that some users find the width of the rooms sufficient, while others consider them small. Another frequently used word is bathroom. When the comments mentioning the word "bathroom" were examined, it was seen that they generally mentioned the small size of the bathrooms. In terms of interior design, it is seen that the users are satisfied with the historical texture of the spaces. Despite this historical and authentic atmosphere, the use of “ew furniture in the spaces has become the reason why the word “new” is among the frequently used words. When the comments mentioning the word “bed” are examined, it is seen that users evaluate the beds as comfortable and comfortable, clean, and like the mosquito nets.

When evaluated in terms of functional features, it is seen that the users of the building, which is used for accommodation purposes today, are used for activities such as traveling, staying, eating and drinking. When the comments made are examined, the word "restored" is frequently used because the building has been in the renovation and restoration process for many years and is now open to the public. When the comments where this word is mentioned are examined, it is noteworthy that the users say that the building has been restored in accordance with the historical texture, without spoiling it.

When evaluated in terms of emotional features, it is seen that positive words such as “beautiful, good, wonderful, excellent, comfortable, liked, enjoyable, peaceful, super, successful,

quality” are generally used about the building. When the sentences containing these words were examined, it was seen that the visual effect of the building, the pleasure of spending time in the building, its calm and relaxing environment, its dominance over the city, its view, its environment and its history were mentioned. It was observed that the words "bad" and "troublesome" were related to transportation, cold rooms in winter and lack of parking.

When evaluated in terms of temporal features, it is seen that the words "historical, old, nostalgia" are frequently used. When the sentences containing these words are examined, it is seen that the users derive from the historical background of the building, its traditional texture, the reminder of the old and the past, and that this is positively received by the users.

3.3. Comparison of Timurciler Mansion and Mehmet Efendi Mansion

When examined in terms of environmental features, it is seen that 48% of the frequently used words are common for the two structures. These words are "Karadeniz, high, Akçaabat, neighborhood, location, sea, view, narrow, Trabzon, Ortamahalle, difficult, parking lot and street". The reason for the high rate of common words is that both buildings are located in the same place, close to each other and in an area with the same topographic features. The words that differentiate Timurciler Mansion from Mehmet Efendi Mansion are the words "dominant, garden, upright and hill", which make up 20% of the total words. The words that differentiate Mehmet Efendi Mansion from Timurciler Mansion are the words "city, road, transportation, near, environment, far, nature and central", which constitute 32% (Figure 6). The fact that the area around Mehmet Efendi Mansion has more green areas than Timurciler Mansion can be explained as the reason why the word "nature" is used more, and the fact that it is located in the square of the neighborhood means the word "center" is used more for Mehmet Efendi Mansion.

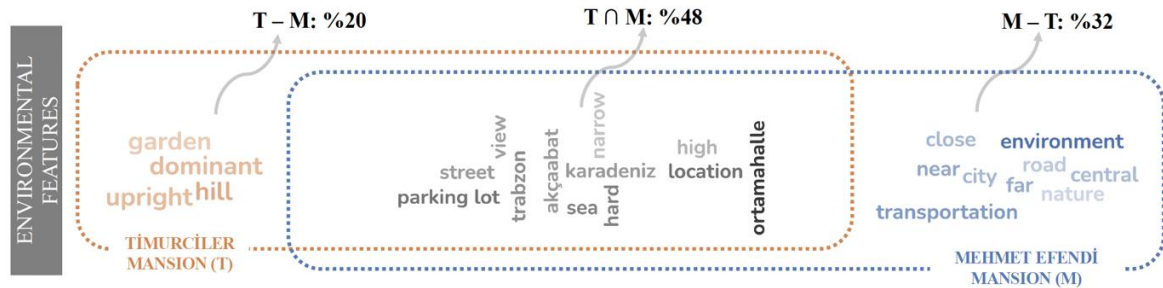

Fig. 6. Comparison in terms of Environmental Features

When evaluated in terms of spatial features, it is seen that 34.4% of the frequently used words are common. These words are "open, outside, place, clean, venue, environment, mansion, authentic, texture and building". The fact that both buildings have indoor and outdoor usage areas has caused the words "open" and "outside" to be used frequently. In addition, the fact that the traditional features of both buildings are preserved and used today can be interpreted as the reason for the common use of the words "authentic, environment and texture". In Timurciler Mansion, the words that differ from Mehmet Efendi Mansion constitute 21.9% of the total words, while the words in Mehmet Efendi Mansion that differ from Timurciler Mansion constitute 43.8% (Figure 7). Since Mehmet Efendi Mansion, unlike Timurciler Mansion, provides accommodation services, it has caused words such as "reception, bed, room" to be used frequently. Physical environmental conditions such as "temperature" were more interpreted and evaluated in Mehmet Efendi Mansion, which was experienced for longer periods of time compared to Timurciler Mansion due to its accommodation function.

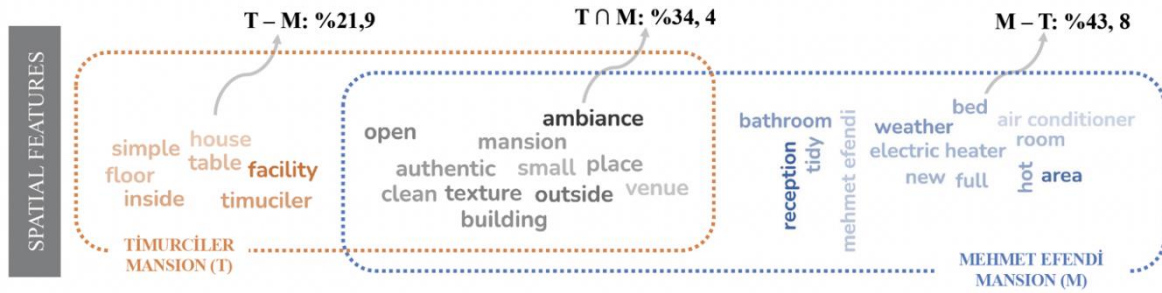

Fig. 7. Comparison in terms of Spatial Features

When examined in terms of functional features, it is seen that 50% of frequently used words are common. These words are "breakfast, cafe, eating, drinking, restaurant and visit". While Timurciler Mansion provides cafe services, Mehmet Efendi Mansion also provides food and beverage services for external guests in addition to its accommodation function. For this reason, common words are shaped according to the act of eating and drinking, which is the common function of both places. In Timurciler Mansion, the words that differ from Mehmet Efendi Mansion constitute 21.4% of the total words, while the words in Mehmet Efendi Mansion that differ from Timurciler Mansion constitute 28.6% (Figure 8). At this point, based on the different words, it can be said that Timurciler Mansion is more preferred than Mehmet Efendi Mansion for activities such as sitting and drinking coffee, while Mehmet Efendi Mansion stands out more with its accommodation function.

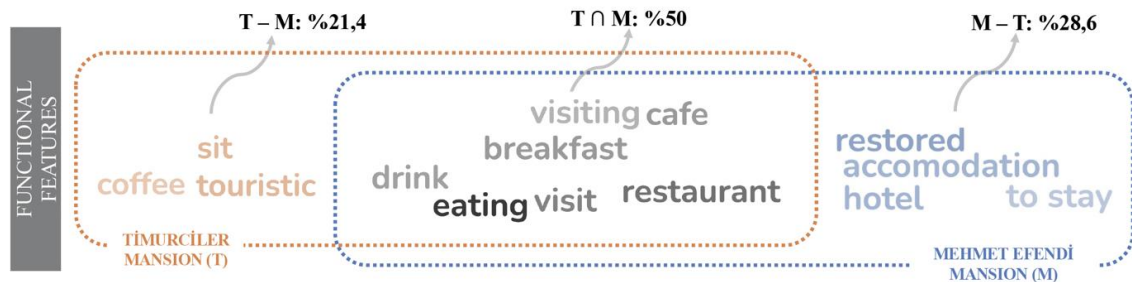

Fig. 8. Comparison in terms of Functional Features

When examined in terms of emotional features, it is seen that 63% of frequently used words are common. These are words with positive meanings such as "wonderful, pleased, beautiful, good, wonderful". The use of both buildings in their new functions while preserving their traditional features during the re-functional process was welcomed by the user. In Timurciler Mansion, the words that differ from Mehmet Efendi Mansion constitute 18.5% of the total words, while the words in Mehmet Efendi Mansion that differ from Timurciler Mansion constitute the same 18.5% (Figure 9). It can be said that the issue of "comfort" is given more importance and evaluation due to the longer time spent in the space due to the function of Mehmet Efendi Mansion. When the comments on "comfort" issues were examined, it was seen that the comfort of the beds was generally mentioned.

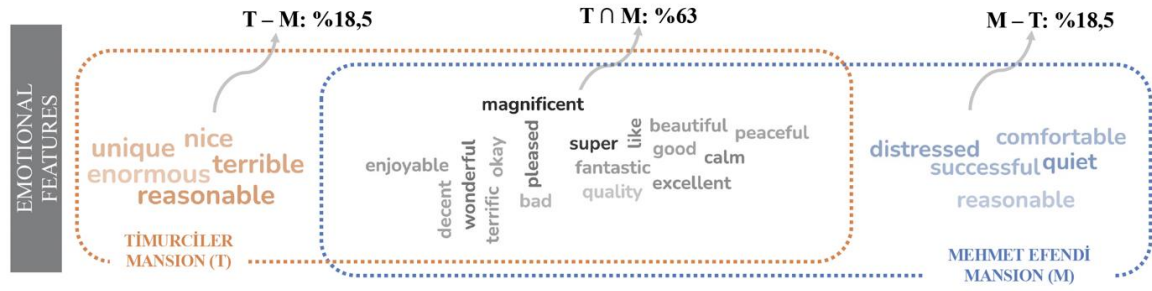

Fig. 9. Comparison in terms of Emotional Characteristics

When examined in terms of temporal features, 75% of the frequently used words are common words (Figure 10). Unlike Mehmet Efendi, the word "Ottoman" is included in the interpretations of Timurciler Mansion. The fact that the building is one of the most original examples of Ottoman architecture¹⁶ has been effective in bringing it to the fore in this regard. The fact that both buildings were used as residences in the past and have been reconstructed today to serve different and current functions has caused almost all temporal interpretations to be common.

Fig. 10. Comparison in terms of Temporal Features

When Timurciler Mansion and Mehmet Efendi Mansion were compared in terms of frequently used words, the highest similarity rate was seen in emotional and temporal features. It is thought that the reason for this is the feeling of satisfaction that people feel due to the fact that the original identities of these buildings, which reflect the past, can be carried to the present day by re-functioning and bringing them into today's use. The biggest difference was in spatial features. It is thought that the reason for this is that different spaces come to the fore depending on the functions of the building and differences in spatial requirements.

Conclusion

It is the common duty of all societies to protect traditional houses, which act as a bridge between the past, present and future, and to ensure their sustainability and transfer them to future generations. At this point, reuse is one of the most effective ways to keep traditional houses alive, just like all other historical buildings. Nowadays, new functions are given to traditional houses, but the user satisfaction resulting from the usage process and interaction with the user is not monitored. In the study, online comments, which are one of the most effective channels to obtain user opinions in determining user satisfaction, were researched on traditional houses in Trabzon Ortamahalle.

As a result of the study, it was seen that online comments contain important data in measuring user satisfaction. It can be said that Timurciler Mansion and Mehmet Efendi Mansion generally have positive effects on the user. The traditional and historical identity of the buildings, their visual features, diversity of use, environmental conditions and spatial features were decisive

¹⁶ Saka, 2020.

in the formation of these positive effects. It can be said that the points that users see most negatively for buildings are generally transportation, parking, steep slopes, narrow streets and environmental conditions. The fact that both buildings are located in the same environment can be explained as the reason why users are talking about similar problems. Based on the online comments made for both buildings, it can be said that the new functions given to the residences affect the user satisfaction. It has been observed that the functions given to the building directly affect user evaluations, especially in terms of environmental, spatial and functional features of the building. Based on the data obtained within the scope of the study, it can be seen that a more successful refunctioning process can be achieved for traditional buildings when improvements are made in the points that users complain about by taking online comments into consideration. In this way, it is thought that it can contribute to the sustainable use of the building.

It is thought that the study will be a guide for other studies to be conducted in terms of revealing user satisfaction in repurposed traditional houses through online comments. It is thought that using online comments on traditional houses to determine the satisfaction level of spaces with different functions will contribute to the sustainable use of the space by improving its performance.

REFERENCES

- Ak, Serkan and Altınöz Sürücü, Özlem (2018), "Termal Otel İşletmelerinin Çevrimiçi Tüketici Değerlendirmeleri Bağlamında İncelenmesi: Tripadvisor Örneği", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), 53-73.
- Aksoya, Esra and Aydın, Dicle (2015), "Mimaride Yeniden Kullanım: Sürdürülebilirlik Bağlamında Raziye Takkalı Evinin Yeniden Kullanımı İçin Mekânsal Analizler", *2nd International Sustainable Buildings Symposium*, 28-30 May, Ankara.
- Anderson, Michael and Magruder, Jeremy, (2012), "Learning From The Crowd: Regression Discontinuity Estimates of The Effects of An Online Review Database", *Econ. J.*, 122(563), 957-989.
- Ateş, Alper and Sunar, Halil, (2019), İvriz Kültürel Peyzajı Alanının Çevrimiçi Ziyaretçi Yorumları ile Analizi: Google Haritalar Örneği, *Conference: Ereğli International Science and Academic Congress*, 9-10 March 2019, Konya.
- _____ (2020), "Analysis of Tourism Values of Konya with Online Visitor Comments: The Case of Tripadvisor", *In book: The Current Approaches in Tourism* (Ed. Ateş, A. and Akmeşe, K.A.), İksad Publishing House, 97-117.
- Bekar, İrem and Dereci, Şeyma (2021), "Evaluation of the Appropriateness of Space for the New Function in Traditional Housings: The Case of Mehmet Efendi House", *Journal of Interior Design and Academy*, 1(2), 3-20.
- Bekar, İrem and Kutlu, İzzettin (2022), "Müze Olarak İşlevlendirilen Anıtsal Yapıların Trabzon Kızlar Manastırı Örneği Üzerinden Değerlendirilmesi", *Karadeniz Araştırmaları*, 19(73), 147-165.
- _____ (2023), "Yeniden İşlevlendirilen Geleneksel Konutlarda İç Mekân Yerel Unsurlarının Kullanımı: Timurciler Konağı", *Online Journal of Art & Design*, 11(2).
- Bloem, Craig (2017), "84 Percent of People Trust Online Reviews As Much As Friends", <https://www.inc.com/craig-bloem/84-percent-of-people-trust-online-reviews-as-much-.html>, (02.01.2020).

Cantell, Sophie Francesca (2005), *The Adaptive Reuse of Historic Industrial Buildings: Regulation Barriers, Best Practices and Case Studies*, Master Thesis, Virginia Polytechnic Institute and State University, Virginia.

Cengiz, Hakan and Basaran, Sinan (2016), “Cep Telefonu Kullanıcılarının Tüketici Tecrübe-lerinin Değerlendirilmesi: Online Tüketici Yorumları Üzerine Netnografik Bir İnceleme”, *Journal of Consumer and Consumption Research*, 8(1), 73.

Çuhadar, Murat, Özkan, Abdullah and Çaylıkoca, Alparslan (2017), “Yiyecek İçecek İşletmelerine Yönelik Çevrimiçi Müşteri Değerlendirmelerinin İncelenmesi: Isparta İli Örneği”, *Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences*, 29(4).

Doğancili Sezen, Olca, Karaçar, Ercan and Ak, Serkan (2019), “Göller Bölgesi’nde Yer Alan Otel İşletmelerinin Tripadvisor’daki Tüketici Değerlendirmeleri Üzerine Bir Araştırma”, *International Journal of Turkic World Tourism Studies*, 4(1), 96-106.

Erdem, Bilal (2020), “Çevrimiçi Yorumların Davranışsal Niyete Etkisi: Google Haritalar Örneği”, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(30), 357-364.

Gültekin, Nevin (2007), “Geleneksel Konut Dokusunda Kullanım Sürecinin Değerlendirilmesi: Beypazarı Örneği”, *Gazi Üniveristesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22(3), 261-272.

Karaca, Şükran and Gümüş, Niyazi (2020), “Tüketicilerin Online Yorum ve Değerlendirme Puanlarına Yönelik Tutumlarının Online Satın Alma Davranışlarına Etkisi”, *The Sakarya Journal of Economics*, 9(1), 52- 69.

Koç, Pelin and Şahin, Nur Neşe (2023), “Restoranlara Yönelik Çevrimiçi Yorumların Analizi: Google Haritalar Örneği”, *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 7(2), 66-79.

Mathwick, Charla, Mosteller, Jill (2017), “Online Reviewer Engagement: A Typology Based on Reviewer Motivations”, *Journal of Service Research*, 20(2), 204-218.

Metin, Osman and Ünal, Şükriye (2022), “İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı”, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 22(2), 273-294.

Racherla, Pradeep, Connolly, Daniel and Christodoulidou, Natasa (2013), “What Determines Consumers' Ratings of Service Providers? An Exploratory Study of Online Traveler Reviews”, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 22(2), 135-161.

Saka Akın, Emine, Ertürk, Sevinç and Özen Hamiyet (2013), “Geleneksel Akçaabat Evleri’nin Miras Değeri”, *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu*, 26-26 April 2013, Trabzon, 445-460.

Saka, Bengi Deren (2020), *Geleneksel Türk Evi Ince Yapı Elemanları; Trabzon-Akçaabat İlçesi Orta Mahalle Evleri İncelemesi*, Master's thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sunar, Halil, Gökçe, Fikret and Altunöz Sürücü, Özlem (2018), “Hatay’ın Turizm Değerlerinin Online Müşteri Deneyimleri Aracılığıyla İncelenmesi”, *Journal of Recreation and Tourism Research*, 5 (4), 63-71.

Tunçalp, Onur (2018), “Turizm Pazarlamasında Çevrimiçi Sitelerindeki Müşteri Yorumları ve Puanlama Sisteminin Otel Satış Fiyat Tercihlerine Etkisi”, *International Humanities and Social Science Review (IHSSR)*, 2(2), 28-40.

Wang, Huey Jiun and Zeng, Zhi Teng (2010), “A Multi-Objective Decision-Making Process for Reuse Selection of Historic Buildings”, *Expert Systemswith Applications*, 37: 1241- 1249.

Yang, Sheng Yuang and Hsu, Chun Liang (2016), "A Location-Based Services and Google Maps-Based Information Master System For Tour Guiding", *Computers & Electrical Engineering*, 54, 87-105.

Ye, Qiang, Li, Huiying, Wang, Zhisheng and Law, Rob (2014), "The Influence of Hotel Price on Perceived Service Quality and Value in Etourism: An Empirical Investigation Based on Online Traveler Reviews", *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 38(1), 23-39.

Declaration of Researchers' Contribution: The authors declare that they have contributed equally to the article.

Conflict of Interest Declaration: There is no potential conflict of interest in this study.

Büyükçam, Serap Faiz - Eyüboğlu, Hande, "Kırda Sıra Dışı Bir Yapı: Baksı Müzesi", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/21, ss.95-104.
DOI: 10.31765/karen.1373276

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Doç. Dr.,

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Samsun/TÜRKİYE

✉ serap.faizbuyukcam@omu.edu.tr

ORCID : 0000-0003-4263-1671

*** Arş. Gör.,

Samsun Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Samsun/TÜRKİYE

✉ hande.eyuboglu@samsun.edu.tr

ORCID : 0000-0003-0504-2886

Anahtar Kelimeler: Sıra dışı, Müze, Baksı, Bayburt

Keywords: Extraordinary, Museum, Baksı, Bayburt

Geliş Tarihi / Received Date: 09.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.05.2024

KIRDA SIRA DIŞI BİR YAPI: BAKSI MÜZESİ*

Serap Faiz BÜYÜKÇAM** - Hande EYÜBOĞLU***

Öz: Mimarlıkta bir temsiliyet örneği olarak kaleme alınan bu yazı Baksı Müzesi'nin yerel mimari doku ve işlev pratiklerine dair bir okumadır. Yerleşme ve toplum gelişimi, konuma göre bir takım yerel etkenlerle şekillenir. Yerel olma durumu, bir yerleşmenin oluşum süreci, üretim biçim ve ilişkileri ile coğrafyanın imkanları gibi birçok özgün parametre ile şekillenmektedir. Baksı Müzesi yer aldığı fiziki bağlamdan hareketle tanıdık öğelerin bir araya gelmesi ile kuruludur. Müze sadece estetik nitelikleri önceleyen bir obje-yapı anlayışından ziyade yer ile farklı düzeylerde ilişkiyi ön planda tutan bir yaklaşım ile varlık bulur. Bu çalışmada, kendini sıra dışı olarak tanımlayan Baksı Müzesi'nin, sıra dışı oluşuna koşut sıradan oluşunu tartışmaya açmak amaçlanmıştır. Bu ikilik üzerine temellenen metinde amaç, yapının sıra dışı oluşunu ve yer ile kurduğu çeşitli ilişkilerle sıradanlaşma çabasını ortaya koymaktır. Kırda bu mağrur yapı hem mimari ürün bağlamında hem de sosyal çevre pratikleri aracılığıyla kurduğu mütevazı ilişki/lerle tartışmaya değerdir. Durum analizi üzerine kurgulanan çalışmanın verileri sahadaki gözlemlere ek olarak basılı ve elektronik kaynaklardan temin edilmiştir. Sonuç olarak; müzenin işlev, program ve yapısal yerellik içerikleri ile ortaya koyduğu sıradanlaşma çabasının, özgün ve öncül varlığının ardında kaldığı açıktır.

AN EXTRAORDINARY BUILDING IN THE RURAL: BAKSI MUSEUM

Abstract: This article, written as an example of representation in architecture, is a reading of the local architectural texture and functional practices of Baksı Museum. Settlement and community development are shaped by a number of local factors depending on the location. Being local is shaped by many unique parameters such as the formation process of a settlement, the forms and relations of production and the opportunities of geography. Baksı Museum is established with the combination of familiar elements based on the physical context in which it is located. The museum comes into existence with an approach that prioritises the relationship with the place at different levels rather than an object-structure understanding that prioritises only aesthetic qualities. In this study, it is aimed to open up for discussion the fact that Baksı Museum, which defines itself as extraordinary, is ordinary in parallel with its extraordinary being. The aim of the text, which is based on this duality, is to reveal the extraordinary nature of the building and its effort to become ordinary through the various relations it establishes with the place.

This proud building in the countryside is worthy of discussion both in terms of its architectural product and the humble relationship(s) it establishes through social environmental practices. The data of the study, which was based on situation analysis, was obtained from printed and electronic

sources in addition to observations in the field. In conclusion; The functionality of the museum remains hidden behind its original and pioneering existence, as does the program's effort to become ordinary with its structural and structural local content.

Giriş

Mimarlıkta anlam ve nitelik bağlamsal ilişkilerle sağlanır. Mimarlıkta bağlam fiziksel, sosyal ve kültürel ortamı kapsaya/n/bilen çok yönlü ilişkiler ağıdır.¹ Bağlam; bir metnin ya da olayın kurgusu,² mimarlık nesnesinin 'öteki'-ler- ile kurduğu bağın ifadesi,³ zihinsel ve duyuşsal olarak algılanan her şey⁴ veya bir deneyim ve yorumlamadır.⁵ Sınırlandırıcı ve değişmez kurallar bütünü olmayan bağlam,⁶ özgün tasarımların önünü açmaktadır.⁷ Topografya, kültür, iklim ve malzeme mimari bağlam unsurları arasında yer alabilir.⁸ Bu bir takım yerel etkenler, tekil yapılardan yerleşmelere kadar yapılı çevrelerin ve hatta toplum gelişiminin şekillenmesinde rol oynar.⁹ Yerel olma durumu, bir yerleşmenin oluşum süreci, üretim biçim ve ilişkileri ile coğrafyanın imkanları gibi birçok özgün parametre ile şekillenmektedir.¹⁰ Kentsel ve kırsal ölçekte ele alınabilen bu yerellik unsurları mimari yapının 'yer' ile ilişkisini kurarken diğer taraftan 'yer'-i temsil etmektedir.

Mimarlıkta bir temsiliyet örneği olarak kaleme alınan bu yazı Baksı Müzesi'nin yerel mimari doku ve işlev pratiklerine dair bir okumadır. Baksı Müzesi yer aldığı fiziki bağlamdan hareketle tanıdık öğelerin bir araya gelmesi ile kuruludur. Müze sadece estetik nitelikleri önceleyen bir obje-yapı anlayışından ziyade yer ile farklı düzeylerde ilişkiyi ön planda tutan bir yaklaşım ile varlık bulur. Münferit düzenli yapı bloklarının kontrollü çeşitlenmesi yerleşkenin karakterini oluşturur. Esasında kendi içinde alt bileşenlerin bir örüntüsüdür bu. Basit mekânsal düzenlemeler ile bir araya gelerek tanıdık imgelere sahip yapısal kurgu ve içeriklere referans veren yerleşke, kırdan ait olduğu bağlama sakince yerleşmeyi öneriyor.

Baksı, çağdaş sanat ile geleneksel el sanatlarının iç içe olduğu bir müzedir. Baksı'ya dair çalışmalar 2000'li yıllarda başlamış, ilerleyen zaman diliminde Baksı Kültür Sanat Vakfı'nın kurulmasının ardından, nihayet 2010 yılında Bayburt kent merkezinin 45 km dışında Bayraktar (Bağsı) Köyü kırsalında Baksı Müzesi kendine yer edinebilmiştir. 20.000 m² arazi üzerinde yaklaşık 4000 m² kapalı alana sahip olan bu özel müze kompleksi, sürekli ve geçici sergi salonlarından konferans salonuna, kütüphane ve sanat atölyelerinden konukevine kadar bir dizi işlevle birlikte var olur. Kısa sürede 2014 Yılı Avrupa Konseyi Müze Ödülü olmak üzere turizm, sanat, ekonomi ve toplumsal içerikleri itibarıyla ulusal düzeyde de çeşitli ödüllere layık bulunan müze, böylesine "uzak" bir kırdan oluşuyla öncüdür.

Baksı Müzesi, sıradan bir yapı ve sıra dışı bir oluş. Esasında salt yapı olarak mimarlık üretiminin yer ile ilişki ve yerel yapı malzemelerinin kullanımı gibi başat argümanlarına cevap veren sıradan bir yapı. Onu sıra dışı kılan ise kırdaki sirkülasyonu yeniden kuran konumu/orada oluşu. Diğer taraftan bir takım planlama kararları ve içerik pratikleri kapsamında

¹ İnceoğlu ve İnceoğlu, 2004.

² Johnson, 1994.

³ Tümertekin, 1999.

⁴ Zumthor, 2006.

⁵ Tschumi, 2004.

⁶ Koolhaas ve Mau, 1995.

⁷ Düzgün ve Polatoğlu, 2016: 36-37.

⁸ Anderson, 2014.

⁹ Neuman, 2000: 115-128.

¹⁰ Cache, 1995.

ortaya koyduğu geleneksel, ekonomik ve toplumsal ilişkilerle o coğrafyanın sıradan/olması gereken bir ögesi.

Bu çalışmada, kendini sıra dışı olarak tanımlayan Baksı Müzesi'nin, sıra dışı oluşuna koşut sıradan oluşunu tartışmaya açmak amaçlanmıştır. Bu ikilik üzerine temellenen metinde amaç, yapının sıra dışı oluşunu ve yer ile kurduğu çeşitli ilişkilerle sıradanlaşma çabasını ortaya koymaktır. Kırda bu mağrur yapı hem mimari ürün bağlamında hem de sosyal çevre pratikleri aracılığıyla kurduğu mütevazı ilişki/lerle tartışmaya değerdir. Durum analizi üzerine kurgulanan bu çalışmaya ilişkin veriler, sahadaki gözlemlerin yanı sıra basılı ve elektronik kaynaklardan temin edilerek tartışmanın odağına alınmıştır.

1. Sıra Dışı Baksı

Trabzon-İran arasındaki İpek ve Baharat Yolu'nun bir durağı olan Bayburt,¹¹ sancak merkezi olarak Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde kalmış, Cumhuriyet döneminde ise bir süre Erzurum'a ardından Gümüşhane'ye bağlanmış ve nihayetinde 1989 yılında il statüsüne alınmıştır.¹² Kent, her ne kadar Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alsa da ekolojik ve tarımsal yapısı itibarıyla Doğu Anadolu kentlerine benzer.¹³ Merkez ilçesi dışında iki ilçesi bulunan kentin çevresi dağlarla çevrili olup arazi sınırlarının büyük bir bölümü yaylalardan bir kısmı ise kayalık ve bozkırlardan oluşmaktadır.¹⁴ Baksı Müzesi'nin yer aldığı Bayraktar Köyü ise, Bayburt kent merkezine bağlı bir yerleşmedir. Çoruh Vadisi'nin yüksek kesimlerinde yer alan bu 90 haneli dağ köyüne ulaşım Çoruh Nehri eşliğinde Bayburt'un doğu sınırına kadar devam eder. Köy, deniz etkisini kesen Soğanlı Dağları'nın güneyinde, Çoruh Vadisi'ne bakan bir yamaçta yaklaşık 1500 m yükseklikte yer alır. Dağlık ve engebeli bu topografyada karasal iklim hâkimdir. Tarım alanları köyün güneyinde yüksek kesimlerde konumlanmıştır.¹⁵ Makineli tarıma uygun olmayan bu bakir topraklarda tarım çoğunlukla insan gücüne dayalıdır. Topraktan yeterli verimin alınmasına imkân tanımayan bu durum yöre insanını hayvancılığa yönlendirirken bir diğer seçenek olarak da göçe zorlamıştır.¹⁶

Müze ise köyün yaklaşık 5 km batısında Çoruh Vadisi'ne bakan bir tepe üzerindedir. İrili ufaklı birçok dağın arasında Çoruh Nehri'ne hâkim, uçsuz bucaksız bozkırın ortasındadır (Şekil 1). Geleneksel ve çağdaş sanatı yan yana var eden Baksı Müzesi Halk Sanatları Araştırma Uygulama Merkezi merkezden uzak, dikkat çekicidir. Yörede önemli bir turizm potansiyeli oluşturmuş müze, periferide sıra dışı bir sirkülasyon kurmuş, sanat ve kültür rotalarına dahil olmuştur.¹⁷ Müze kompleksinde yer alan 30 kişilik konuk evi ile güzergahtaki bu sirkülasyon desteklenmektedir.

¹¹ Yıldız, 2002: 15-31.

¹² Yüksel, 2006: 237-238.

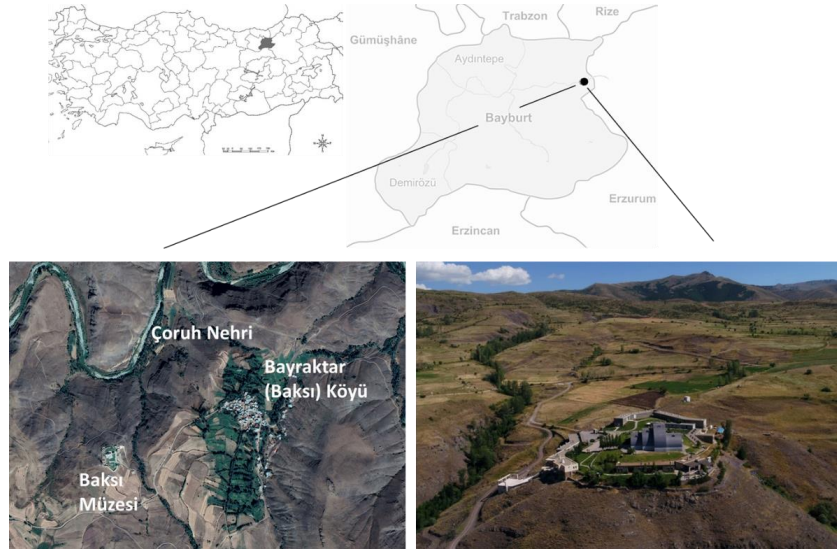
¹³ Serin ve Tan: 2002: 145-157.

¹⁴ Çakan, 2005.

¹⁵ Özhanlı ve Yılmaz, 2017: 927-964.

¹⁶ AYTEKİN ve RAZI, 2018.

¹⁷ Şengün, 2020: 25-44.

Şekil 1. Bayraktar (Baksı) Köyü ve Baksı Müzesi¹⁸

Baksı'nın periferideki varlığı merkezin periferiden algılanmasını önermektedir. Merkezdeki sanata, insana ve üretime dair gündelik hayatın birincil pratik ve olgularına periferiden alternatif suna/maya/n Baksı, kırsalın tüm olanak/sız/lığı karşısında var olmaktadır. Konum pratikleri itibarıyla sıra dışı bir oluş sergilediği yadsınamaz. Ancak bu sıra dışı olma durumu, araziye yerleşim ve planlama kararları ve özellikle işlev pratikleri itibarıyla sıradanlaşma çabasını da beraberinde getirmiştir.

2. Sıradanlaşma Çabası

2.1. Yerleşim, planlama ve malzeme kararları

Halk sanatları araştırma ve uygulama merkezi olan Baksı Müzesi, ana bina ve etrafında yer alan konuk evi, depo müze, atölyeler vb. çevre yapılardan oluşan bir komplekstir. Bu kompleksin ilk tasarımları Mimar Metin Koçan tarafından yapılmış olmakla birlikte uygulama aşamasında Mimar Sinan Genim devreye girmiştir.¹⁹ Tasarımdan uygulama aşamasına kadar birçok farklı noktada müzenin bir takım yerleşim, planlama ve malzeme kullanım kararları ile kırsalın sıradan bir ögesi olması amaçlanmıştır.

Çoruh vadisine bakan tepelerden birinde yer alan müze kompleksi, merkezinde yer alan ana binanın kütle ilişkileri ve formu ile coğrafyaya öykünür. Birbirine bitişik ve farklı uzunluk ve yükseklikte dört kütlede oluşan yapı, kuzey-güney ekseninde yükselerek araziye yerleşir. Doğu-batı yönünden bakınca birbiri ardına yaslı tepeleri anımsatan üç kütleyle batı yönünde destekleyen ve araziyle ilişkiyi yumuşatan tek bir kütle takip eder. Çatı formu hem tepe dizilerine atıfta bulunması hem de kışın yoğun kar yağışlarına maruz kalan bölgede kardan arınmayı kolaylaştıran eğrisel hatlarda dış bükey formda tasarlanmıştır. Yapıyı bir kabuk gibi saran üst örtünün form ve malzeme açısından belirlenmesinde bölgenin iklim koşulları öne çıkmış olup hem beton konstrüksiyonun su ve ısı yalıtımının sağlanması hem de kar yüklerinin çatıya zarar vermesinin önüne geçmek amacıyla karın akmasını kolaylaştıracak çinko tercih edilmiştir. Çelik ve betondan oluşan karma konstrüksiyonla inşa edilen yapının beden duvarları ise dışı kapalı olup, gün ışığı yerel bir yaklaşım olan çatı yüzeylerindeki aydınlatma bacaları ile içeri alınmaktadır. Bu kapalılık hem iklimsel parametreler nedeniyle küçük ve az

¹⁸ <https://karadeniz.gov.tr/baksi-muzesi/>

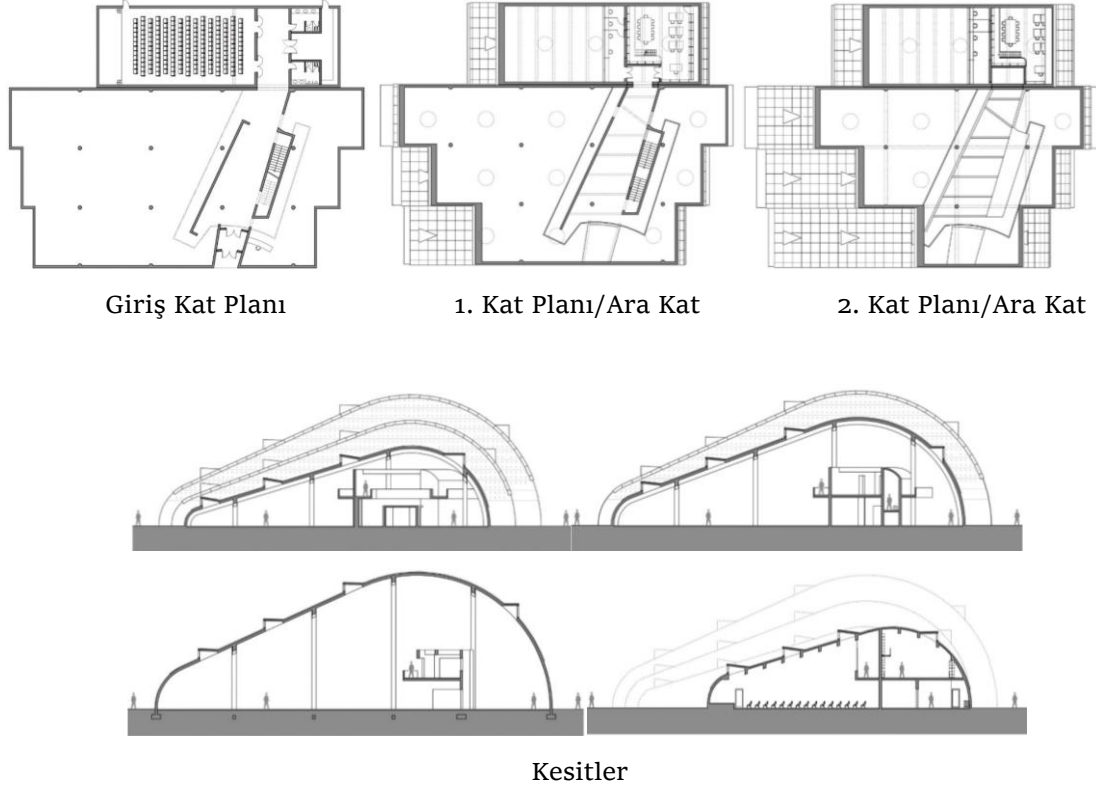
¹⁹ Zeytinoglu, 2012.

sayıdaki açıklık ile dış mekân ile ilişki kuran kırsal Bayburt evini^{20,21,22} referans alırken diğer taraftan sergileme işlevinin bir gereği olarak duvar yüzeylerinin öne çıkmasına imkân sağlamıştır. Bununla birlikte çatıdaki bu aydınlatma bacalarının birçoğunun güneye yönelmesinde gün ışığından üst düzeyde faydalanma amaçlandığı açıktır (Şekil 2).

Şekil 2. Baksı Müzesi (Ana Bina)²³

Yapı; sürekli ve geçici sergi salonları, kütüphane ve konferans salonu işlevlerini karşılamaktadır. Yapının kıvrımlı kütesel etkisi iç mekânlarda korunmuş olmakla birlikte eğrisel örtünün yüksek kısımlarına eklenen asma kat ile yapı yer yer hafifletilmiştir. 7,5 metre aks aralıkları ile oluşturan üç açıklıklı bölüm müze ve sergi salonlarına ev sahipliği yaparken 10.3 metre açıklığındaki bölümde ise yaklaşık 200 kişilik konferans salonu, teknik ve servis hacimler ile kütüphane yer almaktadır (Şekil 3).

²⁰ Uçar, 2008: 147-160.

²¹ Uçar, 2018: 2195-2211.

²² Özen ve Akgün, 2019: 239-255.

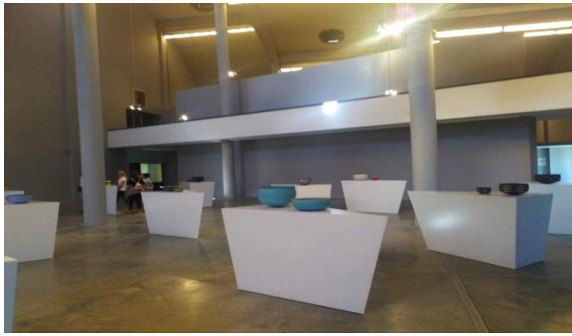
²³ Eyüboğlu, 2019.

Sergi Salonu

Kütüphane

Sergi salonu ve asma kat ilişkisi

Konferans salonu

Şekil 3. Bakşı Müzesi'nin (ana bina) plan ve kesit çizimleri(üstte)²⁴ ve iç mekân görselleri (altta)²⁵

Müze kompleksinde yer alan diğer yapılar ise ana binayı çevreleyerek merkeze alır. Konuk evleri, mutfak, çağdaş ve yerel sanat atölyeleri ile Depo Müze Sergi Salonu gibi kompleksin bu diğer yapıları ise bahsi geçen müze yapısından bağımsız ve yer yer arazi eğimiyle bütünleşerek manzaraya açılırlar (Şekil 4). Bu çevre yapılar ana müze yapısının önüne geçmeyen çoğunlukla tek katlı, düz çatılı, dar pencereli, taş duvarlı yapılardır. 2012 yılında komplekse dâhil olan Depo Müze Sergi Salonu, kompleksin girişinde ve ana binanın ise güneyinde yer alır. Arazi eğimine oturan yapı yer yer tek veya iki katlı olarak inşa edilmiş olup yaklaşık 1000 m² kapalı kullanım alanına sahiptir. Yerel taş malzemenin kullanıldığı bu yığma konstrüksiyonlu yapı düz çatılı ve dışa kapalıdır. Yapı, depo işlevinin yanı sıra çeşitli sanat yapıtları ile yerel kültür ürünü geleneksel malzeme ve objeler olmak üzere ağırlıklı olarak etnografik eserlerin sergilenmesine olanak sağlar. Konuk evleri ise ana binanın kuzeyinde yer almaktadır. Tek katlı, düz çatılı ve yığma konstrüksiyonlu bu yapıda yerel taş malzemenin kullanımı dikkat çeker. Müze kompleksin konaklama imkânı sağlanan bir diğer yapı ise Bayburt Evi'dir. Geleneksel Bayburt evinin yerel mimari unsurlarını yansıtan bu İki katlı yapının zemin katında kaba yontu taş, birinci katında ise beyaz Bayburt taşı kullanılmıştır. Cephe açıklıkları da geleneksel Bayburt Evi referansı ile şekillenmiş olup küçük boyutlu ve sayıca azdır. Bununla birlikte yapının mutfak kısmında Bayburt yöresine ait araç gereçler ile Bayburt evini yansıtan çeşitli etnografik eşyalar sergilenmektedir. Müze kompleksinde yer alan bir diğer sosyal mekân ise mutfaktır. Konuk evinin hemen yanında yer alan bu bölüm yerel tatları sunmaktadır. Atölyeler ise ana binanın batısında yer alan tek katlı ve düz çatılıdır. Yerel taş kullanımı ve çatı yüzeyindeki bacalarından sağlanan aydınlatma ile Bayburt geleneksel mimarisine öykünür.

²⁴ <https://www.arkiv.com.tr/proje/bakshi-muzesi-halk-sanatlari-arastirma-uygulama-merkezi/2647>

²⁵ Eyüboğlu, 2019.

Şekil 4. Müze kompleksinin arazideki konumu ve yapı stoku²⁶

2.2. İçerik Pratikleri

Müze kompleksi, sergilenen eserlerle, halk sanatı ve araştırma merkezi olarak yürütülen atölyelerle, yerel iş gücüne sağlanan istihdamlarla, eğitimlerle ve yöresel yemeklerle sıradanlaşma çabasını desteklemektedir. Zira kadınların, gençlerin ve çocukların eğitimine destek olmak, meslek edindirme ve istihdama katkı sağlamak müzenin hedefleri arasındadır. Bununla birlikte göç nedeniyle parçalanmış veya yok olmaya yüz tutmuş kültürel belleğin sürdürülebilirliğine katkıda bulunmak, bölgeye ait kültür birikimlerini araştırmak, derlemek ve üretimle buluşturmak da Baksı Müzesi'nin hedeflerindedir. Tüm bu niyet ve düşünceler ekseninde bir takım işlev - mekân birliktelik pratikleri ile müze kompleksinin sıradan olma/ait olma çabası üzerinde etkilidir.

İçerik pratikleri açısından öne çıkan uygulamalardan biri kuşkusuz zanaat atölyeleridir. Baksı Köyü ve çevre köylerden kadınlar tarafından geleneksel dokumaların yapıldığı bu atölyeler bir taraftan üretimin canlandırılmasına katkı sağlarken diğer taraftan müzenin çevre dinamikleriyle ilişkilerinin güçlenmesine katkı sunmuştur. Bununla birlikte resim, seramik, kök boya ve çağdaş sanat gibi çeşitli atölyelerde açılan kurslar yöre halkının eğitim alması için imkân sağlarken diğer taraftan müzenin benimsenmesi ve sıradanlaşmasında birer araç olmuştur (Şekil 5). Geleneksel sanatlarla çağdaş sanatı aynı mekânlarda buluşturarak özgün bir kültürel etkileşim merkezi yaratma düşünce, istek ve uygulamaları da bir diğer sıradanlaşma çabası olarak değerlendirilebilir.

²⁶ <https://karadeniz.gov.tr/baksi-muzesi/>

Şekil 5. Baksı Müzesi zanaat atölyeleri²⁷

Müze kompleksinin sıradanlaşma içeriklerinden birinin de Bayburt mutfak kültürüne ait uygulamalar olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Komplekste yer alan “Mutfak” tüm ziyaretçilere yöre yemekleriyle hizmet vererek coğrafyanın manevi bir parçası olmaya çalışmaktadır. Bu durum bir taraftan müzecilik anlayışının sadece pasif bir teşhir ve koruma olmadığı aynı zamanda dinamik süreçleri de içerebileceğini örneklerken diğer taraftan kırdaki bu kompleksin varlığını sıradan kılma çabasıdır.

Esasında müze kompleksinin en etkin sıradanlaşma pratiklerinden biri yerel iş gücüne sağlanan istihdam olanakları olarak değerlendirilebilir. Atölyelerden mutfak bölümüne, konuk evlerinden ana binaya kadar komplekste yer alan yapıların çoğunda yöredeki kadın ve erkeklerle çalışma fırsatı sunulmaktadır. Yöre halkı ve müze arasında sağlanan karşılıklı somut faydanın kompleksin içselleştirilmesine katkı sunduğu açıktır.

Sonuç

Baksı Müzesi kompleksinin çevresiyle kurduğu / kurmaya çalıştığı ilişkilerle kıra eklemlenmeye çalıştığı açıktır. Kompleks gücünü -arazi, yapı ve içerik kapsamında- yerle kurduğu çeşitli etkileşimlerden alıyor. Bu ilişkiler aynı zamanda sıradan olma çabasını destekliyor. Kırdan alışımlı dışındaki varlığı ile Baksı Müzesi; işlev ve içeriğe bağlı olarak arazisi içinde yayılır, durmaksızın yenilenmeyi sürdürerek sıradanlaşır. Çünkü müze; ziyaretçiler, sanatçılar, tasarımcılar ile yerel halk ve yerel üretim, malzeme vb. etkilere ‘açık yapıt’ olarak oradadır. Ancak kabul etmek gerekir ki böylesine ‘uzak’ bir coğrafyada böylesine bir işlev-yapı-ilişki şaşırtıcıdır, öncüdür. Merkezin periferinden algılanmasını öneren Baksı, merkeze rağmen periferideki geleneksele ve üretime vurgu yapmaktadır. Baksı Müzesi sadece işlev ve programıyla değil, tasarımıyla da merkezi çevreye taşıma iddiasının açık bir ifadesini temsil etmektedir.

Baksı Müzesi, Soğanlı Dağları’nın heybetli kütesine karşı ve çevresine hâkim bir konumda beklenmedik şekilde yükselir. Kompleksteki tüm yapılar coğrafyanın ya da arazinin bir ögesi olma çabasıdayken diğer taraftan, yerleşkenin merkezindeki ana bina uzaktan ya da yakından her şekilde fark edilmeyi arzulayan bir kütleyle sahiptir. Çelik iskeletli betonarme olan bu yapı ne yüksek teknoloji ürünüdür ne de özgün ve yereldir. Ancak referansı etkileyici coğrafyadır. Yerleşkenin merkezindeki yapıyı çevreleyen ‘diğer’ yapılar ise brüt beton kütleleri, yerel taş örgüleri ve topografyayla bütünleşmiş ölçek, boyut ve konumlarıyla anonim ancak yerel referanslar taşır. Yerleşkedeki bu zıtlık esasında topografya, doğal çevre ve gelenek parametrelerini kapsayan/işaret eden bilinçli bir tercihtir. Öte yandan çağdaş sanatın yanında geleneksel sanata yer açması, atölyelerde gerek yerel üretime katkı sunması gerekse mutfak, konuk evi gibi diğer mekânlarında istihdam oluşturması ile yerel halkın programa dahil ile sıradan bir öge oluyor.

²⁷ Eyüboğlu, 2019.

Yerleşkenin tüm sıradanlaşma çabasının, özgün ve öncül varlığının ardında kaldığı açıktır. Bayraktar (Baksı) Köyü'ne mesafeli duruşu, kırdaki kendi başına bir varlık oluşu ve yeni sirkülasyon önermeleri ile gayritabiidir. Müzeye atfedilen; işlev, program ve yapısal yerellik içerikleri farklı ve aykırı oluşunun önüne geçmezken, sıra dışı çizgilerinin ispat vurgusu niteliğindedir.

Künye²⁸

Proje Yeri: Bayburt

Proje Tipi: Müze, Kültür Merkezi

İşveren: Baksı Kültür Sanat Vakfı

Danışman: Hüsamettin Koçan

Ana Yüklenici: Baksı Kültür Sanat Vakfı

Statik Projesi: Fonksiyon Mühendislik

Mekanik Projesi: Anel Elektrik

Elektrik Projesi: Anel Elektrik

Proje Başlangıç Yılı: 2003

Proje Bitiş Yılı: 2004

İnşaat Başlangıç Yılı: 2004

İnşaat Bitiş Yılı: 2010

Arsa Alanı: 20.000 m²

Toplam İnşaat Alanı: 3752 m²

KAYNAKÇA

Anderson, Jane (2014), *Mimari Tasarım*, (Çev. Neslihan Şık), İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Aytekin, Osman, ve Razi, Ayhan (2018), "Baksı Müzesi", *Electronic Turkish Studies*, 13/18.

Cache, Bernard (1995), *Earth moves: the furnishing of territories*, MIT press.

Çakan, İlker (2005), *Karadeniz Bölgesi*, Samsun: Özkan Matbaacılık.

Düzgün, Hande ve Polatoğlu, Çiğdem (2016), "Güncel Mimarlık Ortamında Kabuk-Bağlam İlişkisinin Sorgulanması", *Megaron Dergisi*, 11(1), 36, 35-48.

İnceoğlu, Mine ve İnceoğlu, Necati (2004), *Mimarlıkta Söylem, Kuram ve Uygulama*, İstanbul: Tasarım Yayın Grubu.

Johnson, Paul Alan (1994), *The Theory of Architecture, Concepts, Themes & Practices*, New York: Cleanser Center.

Koolhaas, Rem ve Mau, Bruce (1995), *S, M, L, XL*, New York: The Monacelli Press

Neuman, Michael (2000), "Regional design: Recovering a great landscape architecture and urban planning tradition", *Landscape and Urban Planning*, 47/3-4, 115-128.

²⁸ <https://www.arkiv.com.tr/proje/baksi-muzesi-halk-sanatlari-arastirma-uygulama-merkezi/2647>

Özen, Hamiyet, ve Akgün, Tuğba (2019), “Bayburt kırsal ev mimarisi”, *Mimarlık ve Yaşam*, 4/2, 239-255.

Özhancı, Esra, ve Yılmaz, Hasan (2017), “Köy ölçeğinde yerel değerler ve kırsal alan kimliği analizi: Bayburt örneği” *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7/13, 927-964.

Serin, Yunus, ve Tan, Mustafa (2002), Bayburt'ta tarımsal yapı, kaba yem sorunu ve çözüm yolları, 10. Yılında Bayburt Vilayeti Sempozyumu (17-19 Temmuz 1999), Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 330 (2): 145-157.

Şengün, Hayriye (2020), “İlk ve ortaokul öğrencilerine kent kültürü ve kentlilik bilincinin kazandırılması etkinlikleri: Bayburt örneği”, *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 25-44.

Tschumi, Bernard (2004), *Event-Cities 3: Concept vs. Context vs. Content*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Tümertekin, Han (1999), “Sıfırda Başlamak”, *Anytime: Konferans Bildirileri*, (ed. Cynthia C. Davidson, Zeynep Aktüre), Ankara: Mimarlar Derneği 1927.

Uçar, Hatice (2008), “Geleneksel Bayburt evlerinin plan tipolojisi ve mekanların örgütlenme biçimleri”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 20, 147-160.

Uçar, Hatice (2018), “Geleneksel Bayburt evlerinin tasarım programında yer alan mekânlar”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/4, 2195-2211.

Yıldız, Rıfat (2002), Açılış Tebliği: Bayburt Ekonomisine Karşılaştırmalı Bir Bakış, 10. Yılında Bayburt Vilayeti Sempozyumu (17-19 Temmuz 1999), Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 15-31.

Yüksel, T., (2006). Bayburt mad., A'dan Z'G.K.A., Cilt:1, İstanbul, s.237-238.

Zeytinoğlu, Emre (2012), *Baksı Bir Boşluğa İşaret Bırakmak Mesafe ve Temas*, Baksı Kültür Sanat Vakfı.

Zumthor, Peter (2006), *Atmospheres: Architectural Environments-Surrounding Objects*, Münchenstein: Birkhauser.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmacılar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Dinçer, Sevde –Kılıçaslan, Hare, “Kırsal Ev Girişlerinin Sürmene-Gültepe Köyü Örneğinde Değerlendirilmesi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/21, ss.105-125.
DOI: 10.31765/karen.1373235

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.
This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

Bu çalışma; Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Hamiyet Özen tarafından verilen "Rural Architecture Heritage and Preservation" adlı lisansüstü dersi kapsamında hazırlanan içeriğin genişletilmesiyle üretilmiştir.

Arazi çalışmaları sırasında bize yardımcı olan Gültepe Köyü sakinlerinden Sevde Efenodioğlu ve ailesine katkılarından dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

Çalışmada kaynak belirtilmeyen görseller yazarlara aittir.

** Dr. Öğrencisi,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
Trabzon/TÜRKİYE
 trsevedincer@gmail.com

ORCID : 0000-0003-4588-2222

*** Doç. Dr.,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
Trabzon/TÜRKİYE
 hkilicaslan@ktu.edu.tr

ORCID : 0000-0002-6113-7962

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz Kırsal Mimarisi, Kırsal Ev Mimarisi, Sürmene-Gültepe Köyü, Ev Girişleri

Keywords: Eastern Black Sea Rural Architecture, Rural House Architecture, Sürmene-Gültepe Village, House Entrances

Geliş Tarihi / Received Date: 09.10.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.05.2024

KIRSAK EV GİRİŞLERİNİN SÜRMENE-GÜLTEPE KÖYÜ ÖRNEĞİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ*

Sevde DİNÇER** - Hare KILIÇASLAN***

Öz: Hem kentsel hem de kırsal alanlardaki en önemli yapı elemanlarından biri girişlerdir. Yapıların kimliğini oluşturan unsurlardan biri olan girişler; fiziksel, psikolojik ve kültürel etmenler doğrultusunda tasarlanan geçiş elemanlarıdır. Girişler, yapıya fiziksel erişim sağlayan noktalar olmasının yanı sıra, buldukları bölgenin kültürel mirasını ve kimliğini yansıtan sembollerdir. Bu çalışmada, Doğu Karadeniz'in kırsal kesiminde yer alan Sürmene-Gültepe Köyü'nde, geleneksel ev mimarisini yansıtan özgün örnekleri içeren altı evin giriş kurgusu değerlendirilmektedir. Evlerin giriş kurgusunun ve kapılarının ayrıntılı olarak analiz edilmesi sonucunda, ana girişlerin konum ve boyut olarak diğer girişlere oranla öne çıktığı görülmektedir. Evlerde bahçe kapısı, ahır kapısı ve misafir odası kapılarının varlığı ise değişiklik göstermektedir. Sonuç olarak evlerin giriş mekânlarının biçimlenmesinde iklim ve topoğrafya başta olmak üzere sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin de etkili olduğu söylenebilmektedir. Ancak günümüzde değişen işlevsel koşullar nedeniyle gerçekleştirilen onarım ve yenilemelerin evlerin girişlerini yöreye özgü niteliklerden uzaklaştırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Kırsal alanlardaki evlerin girişleri yörenin mimari karakterinin ve özgünlüğünün sürdürülebilmesinde ve çevresel/kültürel bağlamının korunarak yansıtılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

EVALUATION OF RURAL HOUSE ENTRANCES IN THE CASE OF SÜRMENE-GÜLTEPE VILLAGE

Abstract: Entrances are one of the most important building elements in both urban and rural areas. Entrances, which are one of the elements that form the identity of buildings, are transition elements designed in line with physical, psychological and cultural factors. In addition to being the points that provide physical access to the building, entrances are symbols that reflect the cultural heritage and identity of the region where they are located. In this study, the entrance designs of six houses in Sürmene-Gültepe Village, which is located in the rural area of the Eastern Black Sea region, including original examples reflecting traditional house architecture are evaluated. As a result of a detailed analysis of the entrance structure and doors of the houses, it is seen that the main entrances stand out in terms of location and size compared to other entrances. The presence of garden doors, barn doors and guest room doors varies in the houses. In conclusion, it can be said that climate and topography, as

well as social, cultural and economic factors are effective in shaping the entrance spaces of houses. However, it is concluded that the repairs and renovations carried out due to the changing functional conditions today have removed the entrances of

the houses from the local characteristics. The entrances of houses in rural areas play an important role in maintaining the architectural character and authenticity of the region and reflecting the environmental/cultural context by preserving it.

Giriş

Bir evin iç mekânına ulaşabilmek için öncelikle girişe yaklaşmak gerekmektedir. Kullanıcıların yapıyla ilk karşılaştıkları yerler olan girişler, evlerin kimliği olarak nitelendirilebilen ve evle ilgili ilk fikirlerin oluşmasını sağlayan geçiş elemanlarıdır. Tarihin ilk dönemlerinde barınakların girişleri hayvan derisi gibi birtakım doğal malzemeler ile örtülmüştür. Neolitik Çağ'da evlere çatıdaki boşluklardan girildiği, Neolitik Çağ sonrasında ise evlerin girişlerinde deri kayışlardan oluşan kapıların bulunduğu görülmektedir. Kalkolitik dönemde dikdörtgen planlı evlere kapı aracılığıyla girildiği gözlemlenmiştir. Günümüzde giriş mekânlarının; iklimsel, yapısal ve kültürel etmenler doğrultusunda tasarlandığı görülmektedir. Girişlerin konumu, sayısı, giriş kapılarının açılış yönü, girişlerde kullanılan malzemeler de sözü geçen bu etmenlere göre değişebilmektedir.¹

Kentsel alanlarda olduğu gibi kırsal alanlarda da girişler, evler için oldukça önemlidir. Kırsal mimaride ev girişleri, geleneksel özellikler ve yapı tekniklerine göre biçimlenmektedir. Geleneksel mimari; toplumların özelliklerini yansıtan, geçmişine ayna tutan, faydacı ve kültürel ürünlerdir.² Doğu Karadeniz kırsal kesim geleneksel mimarisi de bulunduğu coğrafyanın fiziksel, psikolojik ve kültürel birtakım özelliklerine göre şekillenmektedir. Geleneksel ev mimarisi alanında çok sayıda çalışma yapılmış olduğu görülmekte, konuya ilişkin genel bir çerçevenin ortaya konması amacıyla bazı çalışmaların içeriği ele alınmaktadır.

Demirarslan'ın çalışmasında,³ kapıların geçmişten günümüze kadar olan süreç içerisindeki (İlk çağ uygarlıkları, Orta Çağ, Rönesans, 19. yy., 20. yy. ve günümüz) değişimi ve dönüşümü; mekân, tasarım ve farklı başlıklar altında incelenmiştir. Ghanbari vd.'nin çalışmasında,⁴ Tالش Köyü'ndeki evlerin mimarisi, nitel ve nicel yöntemlerle analiz edilmiştir. Python programı kullanılarak 150 kırsal evin benzerlikleri ve farklılıkları saptanmıştır. Planların simülasyonu sonucu elde edilen verilere göre evler; çatı, bina kotu, doğu ve batıya yönelim, sundurma ve havalandırma bakımından benzerlik göstermektedir. Bu çalışmada giriş mekânlarına da değinilmektedir. Gültekin'in çalışmasında,⁵ geleneksel yerleşim dokusunda yaşanan değişimlerin kimlik kaybına yol açtığından bahsedilmektedir. Çalışmada Kuzey Kıbrıs'ta giriş mekânları ve giriş mekânlarının oluşumundaki faktörler irdelenmektedir. Keskin ve Yıldırım'ın çalışmasında,⁶ Erzincan Kemaliye'de kentsel sit alanında bulunan 100 tescilli yapının kapıları analiz edilmiştir. Evlere ait bilgiler (adres, mülkiyet, fotoğraflar, ölçüler, malzeme, koruma durumu, bozulma durumu) envanter formlar üzerinde toplanmıştır. Oktay vd.'nin çalışmasında,⁷ Antalya Kaleiçi'nde (Hadrian Kapısı ve Hıdırlık Kulesi arasında) bulunan yapıların giriş mekânları; psikofiziksel ve psikolojik faktörler kapsamında irdelenmiştir. Özellikle kapılar üzerine yoğunlaşan çalışmada, girişlerin beğenilme düzeyini etkileyen değişkenler belirlenmiştir. Sümerkan'ın çalışmasında,⁸ Doğu Karadeniz kırsalında bulunan evlerin yapı elemanlarının nitelik ve nicelik değişimleri incelenmiştir. Girişler de detaylı bir biçimde ele alınarak

¹ Demirarslan, 2020: 1222, 1238.

² ICOMOS, 1999.

³ Demirarslan, 2020: 1219.

⁴ Ghanbari vd., 2022: 1.

⁵ Gültekin, 2010: 45-49.

⁶ Keskin ve Yıldırım, 2016: 119.

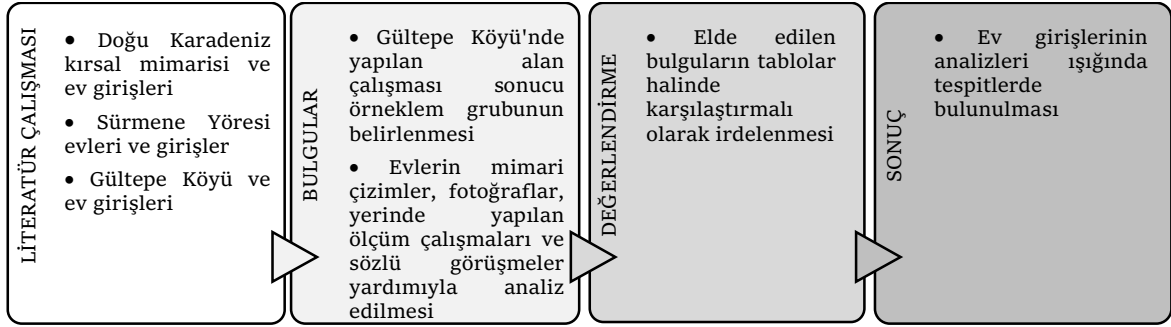
⁷ Oktay vd., 2019: 33, 37.

⁸ Sümerkan, 1990: 5, 126-128.

konumları, sayı ortalamaları, ahır girişleri ve konumları analiz edilmiştir. Uygulama farklılıklarının hangi etmen kaynaklı olduğu (fiziksel, malzeme, yapı kültürü) irdelenmiştir. Tali'nin çalışmasında⁹ ise, Kayseri'deki Germir Evlerinin girişleri; mimari, malzeme, teknik ve süsleme başlıkları altında analiz edilmiştir.

Kentsel ve kentsel kesim geleneksel mimarisinde girişler üzerine çalışmalar yapılmış olsa da kırsal mimari özelinde girişleri ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada, Doğu Karadeniz kırsal mimarisinin özgün bir örneği olan Sürmene-Gültepe Köyü'nde evlerdeki giriş kurgusu ve kapılar incelenmektedir. Gültepe geleneksel evlerinin giriş kurgusunun ve kapılarının ortak özelliklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Çalışma kapsamında öncelikle Doğu Karadeniz kırsal mimarisi ve ev girişlerinden Gültepe Köyü ve ev girişlerine doğru genelden özele akışın sağlandığı literatür çalışmasına yer verilmiştir. Sonrasında Gültepe Köyü'nde yapılan alan çalışması sonucu örneklem grubu olarak belirlenen altı evin giriş mekânları ve kapıları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Analizlerin gerçekleştirilmesinde; fotoğraflar, yerinde yapılan ölçüm çalışmaları, sözlü görüşmeler ve Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı'ndan elde edilen mimari çizimlerden yararlanılmıştır. Çalışmanın değerlendirme bölümünde analizler sonucunda elde edilen bulgular tablolar halinde karşılaştırılarak irdelenmiş, sonuç bölümünde ise ev girişlerinin nicelik/nitelik analizleri ışığında birtakım tespitlerde bulunulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırmanın Adımları

1. Doğu Karadeniz Kırsal Mimarisinde Ev ve Girişler

Tarihin eski dönemlerinden itibaren Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yerleşen küçük ve dağınık toplulukların kendi deneyimlerini yöreye aktararak mimari bir sentez oluşturdukları söylenebilir. Doğu Karadeniz'e yerleşmek amacıyla ilk önemli göç hareketini gerçekleştiren Lazlar, İ.S. 1. yüzyılda Sürmene'nin doğusuna gelmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesi, ılıman-nemli iklim tipine sahip olan ve topoğrafik açıdan düzenli yerleşmelere en az elverişli bölgelerden birisidir. Bu bölgede yer alan köylerin diğer Anadolu köy yerleşimlerinden farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Dağınık yerleşim tipinin hâkim olduğu bölgede rakım değiştikçe yerleşmeler de (mezra, yayla vd.) değişiklik göstermektedir. Yağışın ve nemin yüksek oranlarda olması nedeniyle bu bölgede yer alan yapılarda ahşap ve taş gibi dayanıklı malzemelerin kullanıldığı görülmektedir.¹⁰ Bölgenin yağmurlu bir iklime sahip olması, kırsal alanlarda sulu tarım uygulamasını gerektirmektedir. Bu durum yerleşimlerin dağınık, ayrık ve bahçeli düzenlenmesine neden olmaktadır. Evler genelde kendilerine ait tarım alanlarının yanında yer almaktadır.¹¹ Dağınık yerleşim modelinin hâkim olduğu Doğu Karadeniz Bölgesi'nde evler gruplar halinde bulunabilmektedir. Buna ek olarak bir-iki kilometre aralıkla konumlandırılan evlere de rastlanabilmektedir. Deniz kıyısına yaklaştıkça evlerin birbirine olan uzaklığı azalmaktadır.¹²

⁹ Tali, 2010: 165-166.

¹⁰ Sümerkan, 1991: 173-177.

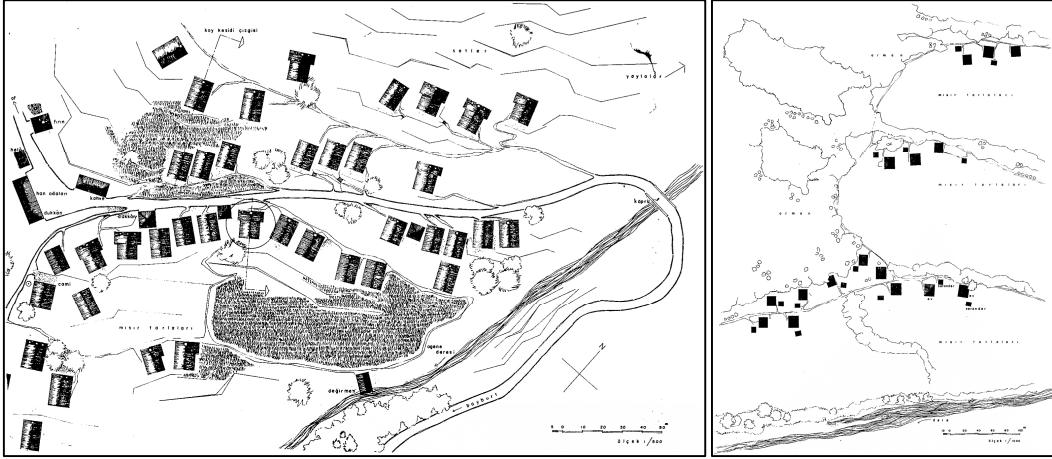
¹¹ Çifci, 2012: 37.

¹² Batur, 2005: 13.

Topoğrafya; yöreye özgü yerleşim özelliklerini ortaya çıkaran, kırsal alanlarda yer seçiminde ve yönelmede etkili olan önemli bir faktördür.¹³ Topoğrafyaya uyum sağlayabilmek amacıyla evlerin uzun kenarlarının daha çok doğu-batı aksında konumlandırıldığı görülmektedir.¹⁴

Doğu Karadeniz kırsalında bulunan evlere patika yollardan ulaşılmaktadır. İlk bakışta evler birbirine benzese de detaylı bir inceleme yapıldığında evlerin birbirinden farklı olduğu gözlemlenmektedir. Geleneksel konutlar kişiselleştirme açısından farklılık göstermektedir. Doğu Karadeniz mimarisinde evlerin yönlenmesinde eğim çok önemli bir rol oynamaktadır. Eğimden kazanılan boşluğa ahır, depo gibi birimler yerleştirilmektedir.¹⁵

Doğu Karadeniz'de köy evleri, yardımcı yapılarla birlikte tasarlanmaktadır. Evlerin dağınık yerleşime sahip olduğu görülmektedir (Şekil 2). Serender, dam, çöten, merak, meydan odası, ocak, vagon gibi binalar evlerin etrafında araziyle uyumlu şekilde sıralanmaktadır. Eğimli arazide evler birbirini kapatmayacak şekilde ve aralarında yeşillikler bırakılarak dizilmektedir. Evlerin yönlendirilmesinde manzara ve güneşten daha çok arazi eğimi rol oynamaktadır. Evler eğime dik olarak arazi ile birlikte yönlenmektedir. Evlerde daha çok dış hayat kullanılmaktadır.¹⁶ Kırsal konutlarda bağlar ve ağaçlarla çevrilen dış sofa girişindeki açık alanlar, aile mahremiyetini sağlayan ve yarı özel mekân niteliği taşıyan alanlardır.¹⁷

Şekil 2. Karaçam Köyü (Çaykara, Trabzon) ve Topluca Köyü'nde (Çamlıhemşin, Rize) Dağınık Yerleşim¹⁸

Söz gelimi Yolgeçen'deki (Arhavi, Artvin) bir evin giriş kurgusu incelendiğinde taş kaplı dar bir yoldan evin zemin kat seviyesine ulaşıldığı görülmektedir. Taş basamaklar, ana girişi vurgulamaktadır. Ana girişin tam zıt cephesinde bulunan servis girişi, depo ve ahır ve samanlığın bulunduğu düzlüğe açılmaktadır. Karşılıklı girişler, merdivenler ve bağlantılar köylülerin farklı eylemleri gerçekleştirmesini kolaylaştırmaktadır. Evin çevresi ve peyzajının kesin bir tasarım dili olmamakla birlikte farklı işlevlere göre düzenlenmektedir¹⁹ (Şekil 3).

¹³ Çifci, 2012: 37, 227.

¹⁴ Akdeniz, 1994: 32.

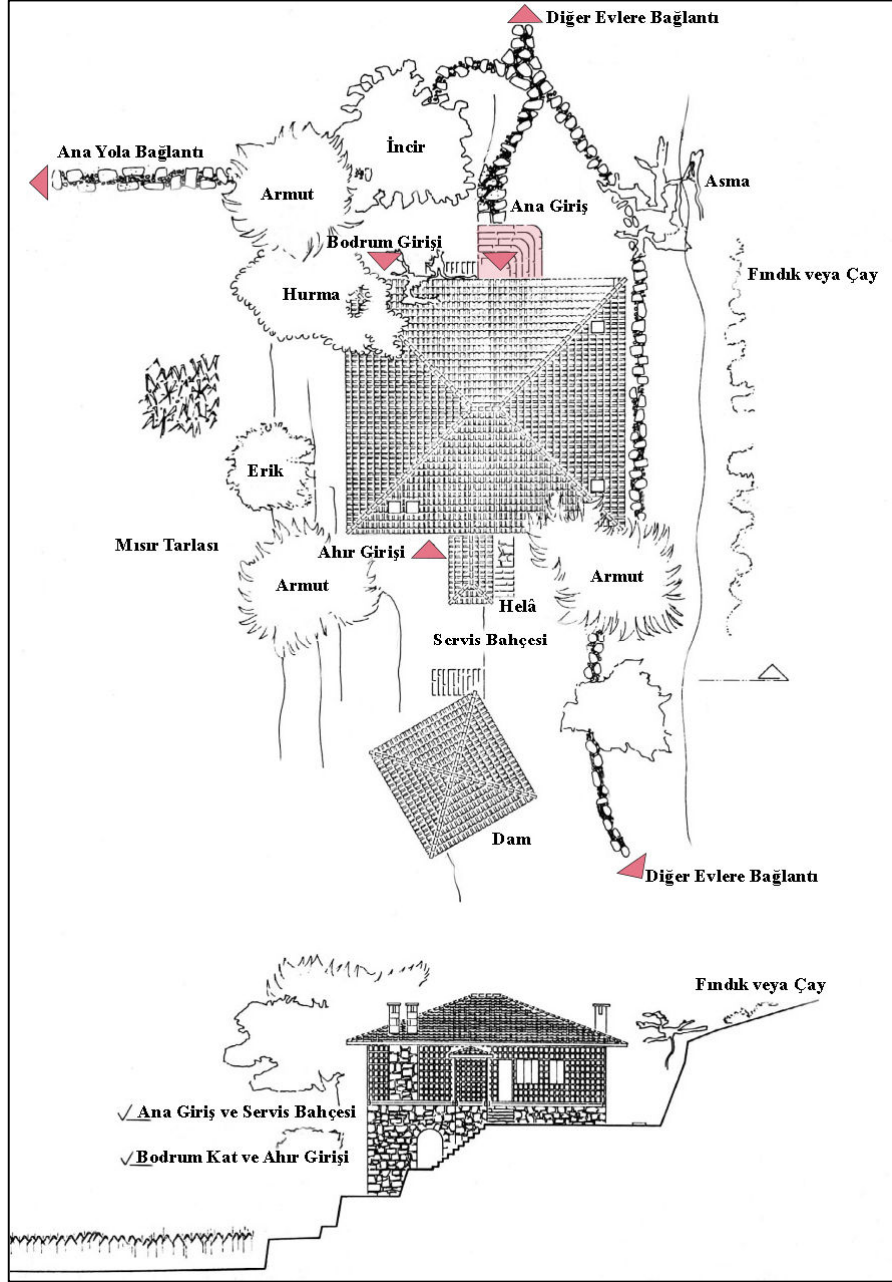
¹⁵ Batur, 2005: 13, 15.

¹⁶ Özgüner, 1970: 42.

¹⁷ Öymen Gür, 2005: 191.

¹⁸ Özgüner, 1970: 47-48.

¹⁹ Özgüner, 1970: 46-47.

Şekil 3. Ev ve Yakın Çevresi-Yolgeçen, Arhavi, Artvin²⁰

2. Sürmene Yöresi Evleri ve Girişler

Sürmene (Araklı)-Bayburt Kervan Yolu; tarihi yapıları, yaylaları, ormanları, yolları, sit alanları ve geçitleri içeren önemli bir kültür rotası ve doğa güzergâhıdır.²¹ Ticaret yollarının başlangıç noktasında bulunan Sürmene’de; iplik imalatçılığı, boyacılık ve bıçakçılık gibi birçok alanda üretim yapılmaktadır. Sürmene’nin birçok köyünde evlerin ticaret nedeniyle atölye haline getirildiği görülmektedir. Sürmene’de tarımsal üretim faaliyetleri daha çok orta rakımlı köylerde görülürken hayvancılık faaliyetleri daha çok yüksek rakımlı köylerde görülmektedir.²²

²⁰ Özgüner, 1970: 49’dan düzenlenmiştir.

²¹ Erüz ve Erbaş, 2020: 50.

²² Bilgin ve Yıldırım, 1990: 332.

Trabzon'un Sürmene ilçesi, Doğu Karadeniz kırsal kesim geleneksel ev mimarisi açısından özgün örnekler barındıran bir yöredir.²³ Eğim, Sürmene kırsalında bulunan evlerin yerleşim biçimini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Genelde iki veya üç katlı olarak tasarlanan evlerin ilk katı ahır, diğer katları ise yaşama alanı olarak kullanılmaktadır. Eğimin fazla olduğu bölgelerde ise ahır ve yaşama katı arasında ara kat oluşumu gözlemlenebilmektedir.²⁴

Sürmene yöresinde evlerin ortalama giriş sayısı üçtür. Giriş sayılarının yörelere göre dağılımı incelendiğinde, iklimsel koşullar yerine yapısal geleneklerin daha etkili olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Doğu Karadeniz mimarisinde Bulancak-Görece aksı boyunca ahır girişlerinin büyük çoğunluğunun yan duvarlarda yer aldığı; Sürmene yöresini de içeren Vakfıkebir-Hopa arasında ise ahır girişlerinin çoğunlukla aşağı duvarda bulunduğu gözlemlenmektedir.²⁵ Ahır katında iki girişin bulunduğu örneklerle ek olarak ahıra ulaşımın ev içerisinden sağlandığı örnekler de bulunmaktadır.²⁶

Sürmene konutları eğime göre yerleşmektedir. Konutların kat sayısı eğime bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Eve giriş eylemi, genellikle yaşama katından sağlanmaktadır.²⁷ Topografyadan kaynaklı olarak evlerin doğu ve batıya yönlendiği görülmektedir. Evlerin eğime yerleşimi farklı özelliklere sahip avluların oluşumuna, dolayısıyla çift girişli bir düzene neden olmaktadır.²⁸ Yaşama katında evlerin her iki cephesinde yer alan karşılıklı girişler, "sokak" denilen ana aks üzerinde bulunmaktadır. Evlerin kapıları; yalın, dekoratif veya süslemeli olabilmektedir. Kapı kanatlarında sıcak biçimlendirme tekniği ile üretilen metal kapı çekeklerinin yer aldığı örnekler de bulunmaktadır.²⁹ Ana giriş kapıları genellikle çift kanatlı olup, diğer giriş kapıları tek genellikle kanatlıdır. Çift kanatlı kapıların genişliği 120-140 cm arasında, tek kanatlı kapılar ise 80-90 cm genişliğe sahiptir. Kapıların yüksekliği 200 cm'den az değildir. Bazı evlerde kapı üzerinde pencereler yer almaktadır. Bu kapı üstü pencereler, cepheye süsleme açısından zenginlik katarken aynı zamanda kapının olduğundan daha yüksek algılanmasını sağlamaktadır.³⁰

3. Gültepe Köyü ve Ev Girişleri

Eski adıyla "Kucera" olarak bilinen Gültepe Köyü, Trabzon'un Sürmene ilçesinde bulunmaktadır.³¹ 1935 yılı genel nüfus sayımında Kucera adıyla 789 kişinin yaşadığı belirtilen köyün adı, 1960 yılındaki nüfus sayımında "Gültepe" olarak yer almaktadır.³² Trabzon'un büyükşehir olmasıyla Gültepe Köyü, Gültepe Mahallesi olarak adlandırılmaya başlamıştır. 2021 yılı Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Gültepe'nin nüfus miktarı 103'ü kadın, 130'u erkek olmak üzere toplam 233 kişidir.³³ Rakımı 392 m olan Gültepe³⁴, Sürmene'nin turistik açıdan dikkat çeken köylerinden biridir. Yapı çeşitliliği açısından zengin olan köyde, birçok tarihi yapı bulunmaktadır. Gültepe Köyü ve evleri üzerine araştırma yapan Vehbi Tosun ve Mustafa Reşat Sümerkan; Gültepe evlerinin yalnızca yaşam alanı olmadığını aynı zamanda Doğu Karadeniz Bölgesi'nin en gelişmiş ev tiplerinin genel özelliklerini yansıtan basit endüstriyel yapı ve işyeri olduğunu belirtmektedir.³⁵ Çalışma kapsamında ele alınan altı evin Gültepe Köyü içerisindeki konumu Şekil 4'te verilmiştir.

²³ Canseven, 2012: 2.

²⁴ Akdeniz, 1994: 36.

²⁵ Sümerkan, 1990: 126-127.

²⁶ Akdeniz, 1994: 37.

²⁷ Akdeniz, 1994: 36.

²⁸ Sümerkan, 1990: 117.

²⁹ Akdeniz, 1994: 38, 73.

³⁰ Başkan, 2008: 46-47.

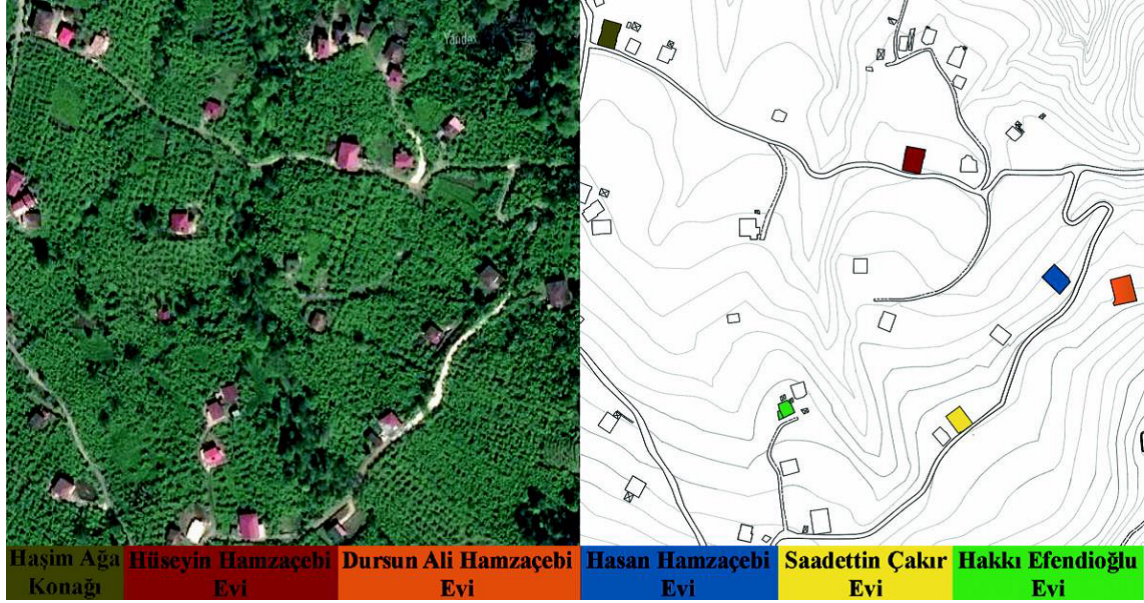
³¹ T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 1968: 709.

³² T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1937: 255; T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1963: 543.

³³ Türkiye İstatistik Kurumu, 2023.

³⁴ Öztürk, 2005: 580.

³⁵ Bilgin ve Yıldırım, 1990: 340.

Şekil 4. Gültepe Köyü Uydu Görünümü³⁶ ve Çalışmada Ele Alınan Evlerin Konumu³⁷

3.1. Haşim Ağa Konağı

Konak, 1895 yılında Hüseyin Ağa tarafından, dedesi Haşim Ağa anısına yaptırılmış ve “99 pencere”li Haşim Ağa Konağı” olarak adlandırılmıştır. Halk arasında konağın 99 penceresinin Allah’ın doksan dokuz ismini temsil ettiği düşünülmektedir. 450 m² kapalı alana sahip olması açısından Haşim Ağa Konağı, Gültepe’nin ve Trabzon’un en büyük konaklarından biridir.³⁸

Konak, az eğimli bir arazi üzerine konumlandırılmış olup, geniş bir bahçesi bulunmaktadır. Batı cephesinde bulunan ana girişe, hem yaya hem de taşıt yolu olarak kullanılan geniş bir yoldan ulaşılmaktadır. Evin batı kısmında bahçe kapısı bulunmaktadır. Konağın doğusunda serender konumlanmaktadır. Zemin kat ve yaşama katı bulunan evin; doğu cephesinde iki adet (bir adet ana giriş ve bir adet misafir odası girişi), batı cephesinde iki adet (bir adet ana giriş ve bir adet misafir odası girişi) ve kuzey cephesinde bir adet (misafir odası girişi) olmak üzere toplam beş adet giriş bulunmaktadır. Doğu ve kuzey cephesinde bulunan girişlerin geçmişte ahır girişi olarak kullanıldığı ev sahipleri tarafından ifade edilmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Haşim Ağa Konağı Uydu Görünümü³⁹ ve Girişleri⁴⁰

³⁶ URL-1.

³⁷ Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı’ndan elde edilerek düzenlenmiştir.

³⁸ Canseven, 2012: 69.

³⁹ URL-1.

⁴⁰ Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı’ndan elde edilerek düzenlenmiştir.

Konağın haremlik ve selamlık girişleri, doğu ve batı cephelerinde konumlandırılmıştır. 2003-2004 yılları arasında yapılan restorasyonla birlikte giriş kapıları değişime uğramıştır. Kestane ağacından yapılmış olan ana giriş kapıları çift kanatlıdır. Ana giriş kapılarının genişliği 135 cm ve yüksekliği 235 cm olup, göz dolma ahşap çatki sistemine uyum sağlayacak şekilde yerleştirilmiştir. Doğu ve batı cephesinde yer alan ana girişlerde dairesel forma sahip merdivenler bulunmaktadır. Batı cephesinde yer alan ana girişin yanında yaklaşık 60 cm genişliğinde ve 212 cm yüksekliğinde misafir odasına girişi sağlayan tek kanatlı bir kapı bulunmaktadır. Doğu cephesinde ana girişin sağında bulunan misafir odası girişinde; 70 cm genişliğe ve 170 cm yüksekliğe sahip üzerinde aydınlatma penceresi bulunan tek kanatlı kapı yer almaktadır. Cepheden 100 cm dışarı taşan çatı saçağının girişleri iklimsel etkilere karşı koruduğu söylenebilir. Kuzey cephesinde bulunan misafir odası girişi, çift kanatlı olup 110 cm genişliğe ve 220 cm yüksekliğe sahiptir. Kuzey cephesinde bulunan giriş kapısının üzerinde çeşitli süslemeleri içeren kemerli bir alınlık bulunmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. Haşım Ağa Konağı'nın Doğu Cephesinde Yer Alan Ana Giriş ve Misafir Odası Girişi, Doğu Cephesinde Bulunan Misafir Odası Girişi ve Kuzey Cephesinde Yer Alan Misafir Odası Girişi

Doğu ve batı cephesinde yer alan ana giriş kapılarının üst kısmında, giriş holünün ışık almasını sağlayan kare bir pencere bulunmaktadır. Ana girişlerin kapı tokmakları ve çekme kapı kolları, altın renkli ve süslemeli detaylara sahiptir. Ana giriş kapılarının üst kısmında nazar boncuğu, dua yazan levha ve aydınlatma elemanları mevcuttur. Batı cephesinde bulunan ana girişin yanında tek kanatlı 60 cm genişliğinde ve 212 cm yüksekliğindeki kapı ile misafir odasına geçiş sağlanmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Haşım Ağa Konağı'nın Batı Cephesinde Yer Alan Ana Girişe Yaklaşım Yolu, Batı Cephesinde Bulunan Ana Giriş, Ana Giriş Kapısı Üzerinde Yer Alan Süsleme-Aydınlatma Elemanları ve Batı Cephesi Misafir Odası Girişi

3.2. Hüseyin Hamzaçebi Evi

Ev, eğimli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Evin hem doğu hem de batı tarafında taşıtların park edebileceği ve çeşitli etkinliklere olanak sağlayan düz geniş beton bir alan bulunmaktadır. Evin batı cephesi restore edilmiştir. Evin; batı cephesinde üç adet (bir adet ana giriş, bir

adet ahır girişi, bir adet misafir odası girişi), doğu cephesinde üç adet (bir adet ana giriş, bir adet ahır girişi, bir adet misafir odası girişi) ve kuzey cephesinde bir adet (depo) olmak üzere toplam yedi adet girişi vardır. Kuzey cephesinde yapıya sonradan eklenen küçük bir tuvalet eklentisi bulunmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Hüseyin Hamzaçebi Evi Uydu Görünümü⁴¹ ve Girişleri⁴²

Evin restore edilen cephelerinin bulunması, girişlerin fiziksel olarak farklılaşmasına neden olmuştur. Geniş ampatmanlı merdiven, batı cephesinde bulunan ana girişi vurgulamaktadır. Batı cephesinin ana girişinde bulunan çift kanatlı kapı; 128 cm genişliğinde ve 205 cm yüksekliğindedir. Ana girişin yanında bulunan tek kanatlı 80 cm genişliğinde ve 197 cm yüksekliğindeki kapı ile misafir odasına geçiş sağlanmaktadır. Kuzey cephesinde bulunan deponun giriş kapısı çift kanatlı olup 100 cm genişliğe ve 192 cm yüksekliğe sahiptir. Kuzey cephesinde bulunan ve günümüzde depoya geçişi sağlayan bu giriş kapısının geçmişte kök boya imalatının yapıldığı alana (boyahane) girişi sağladığı ev sahipleri tarafından ifade edilmektedir (Şekil 9).

Şekil 9. Evin Batı Cephesinde Bulunan Ana Giriş, Batı Cephesinde Yer Alan Ahır Girişi, Batı Cephesinde Bulunan Misafir Odası Girişi ve Kuzey Cephesinde Yer Alan Depo Girişi-Ek Yapı Tuvalet Girişi

Girişler, arazi eğiminden dolayı farklı kotlarda yer almaktadır. Ana girişlerde karşılıklı ve çift kapılı bir düzen bulunmaktadır. Doğu cephesinde bulunan ana giriş kapısı çift kanatlı olup 132 cm genişliğe ve 230 cm yüksekliğe sahiptir. Doğu cephesinde yer alan ana girişin önünde oturma elemanları yer almaktadır. Ahır giriş kapısı tek kanatlı olup 81 cm genişliğe ve 172 cm yüksekliğe sahiptir. Misafir odasının giriş kapısı ise tek kanatlı olup 60 cm genişliğinde ve 212 cm yüksekliğindedir (Şekil 10).

⁴¹ URL-1.

⁴² Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı'ndan elde edilerek düzenlenmiştir.

Şekil 10. Evin Doğu Cephesinde Bulunan Ana Girişe Yaklaşım Yolu, Doğu Cephesinde Yer Alan Ana Giriş, Doğu Cephesinde Bulunan Ahır Girişi ve Doğu Cephesinde Yer Alan Misafir Odası Girişi

3.3. Dursun Ali Hamzaçebi Evi

Evin ana girişine anayola bağlı olan patika yoldan ulaşılmaktadır. Evin önü ve çevresi açık yeşil alan olup, arazi eğimi fazladır. Evin önünde bulunan açık yeşil alanda daha önce tarak üretimi yapılan küçük bir yapı olduğu ve sonradan yıkıldığı ev sahipleri tarafından ifade edilmiştir. Evin; batı cephesinde beş adet (bir adet ana giriş, bir adet ahır girişi, bir adet misafir odası girişi, bir adet ek yapı girişi, bir adet ek yapı çatı girişi), doğu cephesinde üç adet (bir adet ana giriş, bir adet ahır girişi, bir adet misafir odası girişi), kuzey cephesinde bir adet (depo) ve güney cephesinde bir adet (çatı girişi) olmak üzere toplam 10 adet girişi bulunmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11. Dursun Ali Hamzaçebi Evi Uydur Görünümü⁴³ ve Girişleri⁴⁴

Evdaki tüm kapılar kestane ağacından yapılmış olmakla birlikte oldukça sadedir. Ana giriş kapıları çift kanatlıdır. Batı cephesinde bulunan ana giriş kapısı 135 cm genişliğe ve 228 cm yüksekliğe sahiptir. Ana girişin üst kısmında dairesel bir aydınlatma elemanı bulunmaktadır. Geniş ampatmanlı merdiven, batı cephesinde bulunan ana girişi vurgulamaktadır. Bu merdiven ahır girişine doğru uzanmaktadır. Batı cephesinde bulunan ahır giriş kapısı, 80 cm genişliğe ve 170 cm yüksekliğe sahiptir. Ahır giriş kapısının üzerindeki boşlukta boynuzu yer almaktadır (Şekil 12).

⁴³ URL-1.

⁴⁴ Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı'ndan elde edilerek düzenlenmiştir.

Şekil 12. Evin Batı Cephesinde Bulunan Ana Girişe Yaklaşım Yolu, Batı Cephesi Girişleri, Batı Cephesinde Bulunan Ana Giriş, Batı Cephesinde Yer Alan Ahır Girişi ve Ahır Girişinin Üzerinde Bulunan Boynuzu

Batı cephesinde ana girişin yanında bulunan 60 cm genişliğe ve 208 cm yüksekliğine sahip tek kanatlı kapı ile misafir odasına geçiş sağlanmaktadır. Yapının ek bölümündeki giriş kapısı rengi ve dokusuyla diğer kapılardan farklılaşmaktadır. Ek yapı girişinde bulunan tek kanatlı kapı, 80 cm genişliğinde ve 210 cm yüksekliğindedir. Kuzey cephesinde bulunan deponun çift kanatlı giriş kapısı, 124 cm genişliğe ve 220 cm yüksekliğe sahiptir. Bu girişin önünde bulunan merdiven dairesel forma sahiptir. Kuzey cephesinde bulunan ve günümüzde depoya geçişi sağlayan bu giriş kapısının geçmişte kök boya imalatının yapıldığı alana (boyahane) girişi sağladığı ev sahipleri tarafından ifade edilmektedir (Şekil 13).

Şekil 13. Batı Cephesinde Bulunan Misafir Odası Girişi, Ek Yapı Girişi ve Kuzey Cephesinde Yer Alan Depo Girişi

Evin doğu cephesi oldukça bakımsız ve harap durumdadır. Bu durum evin girişlerine de yansımıştır. Doğü cephesinde bulunan ana giriş kapısı, 124 cm genişliğe ve 230 cm yüksekliğe sahiptir. Ana giriş kapısı çift kanatlı ahşap kapı olup, üzerinde boğa boynuzu bulunmaktadır. Ahır giriş kapısı ise tek kanatlı ahşap kapı olup, önünde odun yığını olduğu görülmektedir (Şekil 14).

Şekil 14. Evin Doğü Cephesi ve Girişleri, Doğü Cephesi Ana Girişi ve Ana Girişin Üzerinde Bulunan Boynuzu Detayı

Evin güney cephesinde bir çatı girişi yer almaktadır. Girişin üzerinde bir sundurma bulunmaktadır. Sundurmanın altı depolama alanı olarak kullanılmaktadır. 80 cm genişliğe 170 cm yüksekliğe sahip olan giriş kapısının üzerinde havalandırma boşluğu yer almaktadır (Şekil 15).

Şekil 15. Güney Cephesinde Bulunan Çatı Sundurması ve Çatı Girişi

3.4. Hasan Hamzaçebi Evi

Evin girişlerine anayola bağlı olan patika bir yoldan ulaşılmaktadır. Evin önü ve çevresi açık yeşil alandır. Evin; batı cephesinde üç adet (bir adet ana giriş, bir adet ahır girişi, bir adet misafir odası girişi), doğu cephesinde iki adet (bir adet ana giriş ve bir adet ahır girişi) olmak üzere toplam beş adet girişi bulunmaktadır (Şekil 16).

Şekil 16. Hasan Hamzaçebi Evi Uydu Görünümü⁴⁵ ve Girişleri⁴⁶

Batı cephesinde yer alan ana giriş kapısı, 137 cm genişliğe ve 222 cm yüksekliğe sahip olup, bu kapının boyanmış olduğu görülmektedir. Batı cephesi incelendiğinde, mevcut ana girişin sol kısmında bir kapı ve sahanlık izinin varlığı dikkat çekmektedir. Günümüzde bu sahanlığın söküldüğü ve girişin kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ahır girişinde bulunan kapı çift kanatlı olup 130 cm genişliğe ve 212 cm yüksekliğe sahiptir. Girişinde merdiven bulunan misafir odasının giriş kapısı tek kanatlı olup 69 cm genişliğinde ve 192 cm yüksekliğindedir (Şekil 17).

⁴⁵ URL-1.

⁴⁶ Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı'ndan elde edilerek düzenlenmiştir.

Şekil 17. Evin Batı Cehesinde Yer Alan Ana Girişe Yaklaşım Yolu, Batı Cehesinde Bulunan Ana Giriş, Batı Cehesinde Yer Alan Ahır Girişi, Batı Cehesinde Bulunan Misafir Odası Girişi ve Batı Cehesinde Yer Alan Eski Giriş

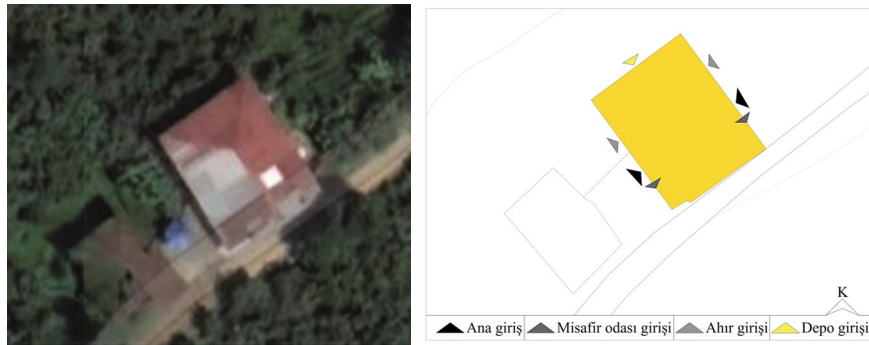
Doğu cephesinde bulunan ana girişe dış mekândan ulaşımın zor olması nedeniyle bu girişin sıklıkla kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Bu cephede bulunan ana giriş kapısı çift kanatlı olup, üzerinde bir pencere bulunmaktadır. Ahır giriş kapısı ise tek kanatlıdır (Şekil 18).

Şekil 18. Doğu Cephesinde Bulunan Ana Giriş (Solda) ve Ahır Girişi (Sağda)

3.5. Saadettin Çakır Evi

Evin girişlerine ana yoldan ulaşım sağlanmaktadır. Evin batı tarafının yola bakan kısmında metal panel sürme çit kullanılırken, doğu tarafında ahşap çit kullanılmıştır. Evin önünde geniş bir beton alan bulunmaktadır. Evin batı tarafında bulunan yapının varlığı, avlu oluşmasını sağlamıştır. Bu avluda şemsiyeli oturma alanı yer almaktadır. Evin batı cephesinde üç adet (bir adet ana giriş, bir adet ahır girişi, bir adet misafir odası girişi), doğu cephesinde üç adet (bir adet ana giriş, bir adet ahır girişi, bir adet misafir odası girişi) ve kuzey cephesinde bir adet (depo) olmak üzere toplam yedi adet giriş mevcuttur (Şekil 19).

Şekil 19. Saadettin Çakır Evi Uydu Görünümü⁴⁷ ve Girişleri⁴⁸

⁴⁷ URL-1.

⁴⁸ Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı'ndan elde edilerek düzenlenmiştir.

Batı cephesinde bulunan ana girişe merdivenden ulaşılmaktadır. Çift kanatlı ana giriş kapısı, 125 cm genişliğe ve 213 cm yüksekliğe sahiptir. Batı cephesinde bulunan ana giriş kapısının üzerinde boğa boynuzu bulunmaktadır. Ahırın giriş kapısı, 97 cm genişliğe ve 195 cm yüksekliğe sahip, tek kanatlı ahşap kapıdır. Batı cephesinde ana girişin yanında bulunan 62 cm genişliğe ve 207 cm yüksekliğe sahip tek kanatlı ahşap kapı ile misafir odasına geçiş sağlanmaktadır (Şekil 20).

Şekil 20. Evin Batı Cephesinde Bulunan Ana Girişe Yaklaşım Yolu ve Avlu, Batı Cephesinde Bulunan Ana Giriş, Batı Cephesinde Yer Alan Ana Giriş Kapısı-Boğa Boynuzu ve Batı Cephesinde Bulunan Ahır Girişi-Boğa Boynuzu

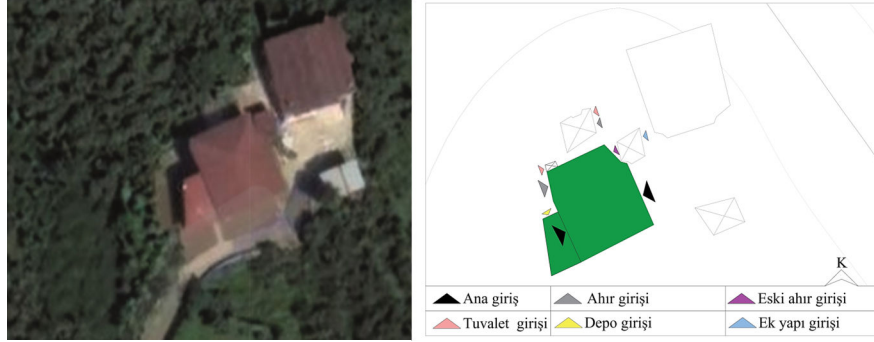
Doğu cephesinde bulunan ana giriş kapısı; 135 cm genişliğine ve 233 cm yüksekliğine sahip çift kanatlı kapıdır. Girişin önünde merdiven bulunmaktadır. Ahır giriş kapısı, tek kanatlı ahşap kapıdır. Girişin önünde odunların bulunduğu görülmektedir. Ana girişin yanında bulunan misafir odası giriş kapısı, 60 cm genişliğe ve 210 cm yüksekliğe sahip, tek kanatlı ahşap kapıdır. Kuzey cephesinde bulunan deponun çift kanatlı giriş kapısı, 96 cm genişliğinde ve 194 cm yüksekliğindedir. Girişin üzerinde kemerli bir alınlık yer almaktadır (Şekil 21).

Şekil 21. Doğu Cephesinde Bulunan Ana Girişe Yaklaşım Yolu, Doğu Cephesinde Yer Alan Ana Giriş, Doğu Cephesinde Bulunan Ahır Girişi, Doğu Cephesinde Yer Alan Misafir Odası Girişi ve Kuzey Cephesinde Bulunan Depo Girişi

3.6. Hakkı Efendioğlu Evi

Evin girişlerine ulaşım ana yoldan sağlanmaktadır. Evin çevresinde eklenti yapılar bulunmaktadır. Doğu yönde bulunan diğer ev, avlu oluşumuna neden olmuştur. Evin batı cephesinde iki adet (bir adet ana giriş ve bir adet ahır girişi), doğu cephesinde iki adet (bir adet ana giriş ve bir adet ahır girişi) olmak üzere toplam dört adet girişi bulunmaktadır (Şekil 22).

Şekil 22. Hakkı Efendioğlu Evi Uydu Görünümü⁴⁹ ve Girişleri⁵⁰

Ev geleneksel dokuya sahip olsa da sonradan yapılan müdahaleler ile değişime uğramıştır. Evin cephe yüzeylerinin bir kısmı sıvanmıştır. Ahşap olan ana giriş kapıları demir kapı ile değiştirilmiştir. Batı cephesine çelik sisteme sahip sundurma eklenerek yarı açık bir giriş mekânı oluşturulmuştur. Batı cephesinde yer alan ana giriş kapısı, 95 cm genişliğe ve 203 cm yüksekliğe sahip, tek kanatlı demir kapıdır. Batı cephesinde bulunan ahır giriş kapısı, 128 cm genişliğinde ve 200 cm yüksekliğinde çift kanatlı kapıdır. Evin güney cephesinde sahanlık izi ve çatıya girişi sağlayan bir kapı yer almaktadır. Günümüzde sahanlığın kaldırıldığı ve bu girişin kullanım dışı bırakıldığı görülmektedir (Şekil 23).

Şekil 23. Evin Batı Cephesinde Bulunan Giriş Sundurması, Batı Cephesinde Yer Alan Ana Giriş, Batı Cephesinde Bulunan Ahır Girişi (Sağda) ve Tuvalet Girişi (Solda) ve Güney Cephesinde Bulunan Kullanım Dışı Eski Çatı Girişi

Evin doğu cephesinde yer alan ana giriş kapısı, 90 cm genişliğe ve 210 cm yüksekliğe sahip tek kanatlı demir kapıdır. Bu girişin önünde iki basamaklı bir merdiven yer almaktadır. Ana girişin sağında alt kotta ahıra girişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Evin kuzeyinde tuvaleti ve ahırını içeren evden ayrı bir eklenti yapı mevcuttur. Evin doğusunda ise atölye ve depo olarak kullanılan başka bir eklenti yapı daha yer almaktadır (Şekil 24).

⁴⁹ URL-1.

⁵⁰ Trabzon Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı'ndan elde edilerek düzenlenmiştir.

Şekil 24. Evin Doğu Cephesinde Bulunan Ana Giriş, Doğu Cephesinde Yer Alan Ahır Girişi, Eklenti Yapıdaki Ahır-Tuvalet Girişi ve Atölye/Depo Girişi

4. Değerlendirme

Yapılan analizler sonucunda elde edilen veriler Tablo 1’de verilmektedir. Yapılara sonradan eklenen tuvalet girişlerinden bulgular kısmında bahsedilmiş olup, tablo içerisinde yer verilmemiştir. Diğer girişler olarak bahsedilen kısımlar; ana giriş, ahır girişi ve misafir odası girişi dışında kalan işlevlere sahip girişlerdir. Ölçülen/ölçülebilen girişlerin boyutları tabloda sunulmaktadır.

Tablo 1. Evlerdeki Giriş Sayıları

	Haşım Ağa Konağı	Hüseyin Hamzaçebi Evi	Dursun Ali Hamzaçebi Evi	Hasan Hamzaçebi Evi	Saadettin Çakır Evi	Hakkı Efendioğlu Evi
Ana giriş sayısı	2	2	2	2	2	2
Ahır girişi sayısı	0	2	2	2	2	2
Misafir odası girişi sayısı	3	2	2	1	2	0
Diğer giriş sayısı	0	1	4	0	1	0
Toplam giriş sayısı	5	7	10	5	7	4

Tablo 1 incelendiğinde, evlerin giriş sayılarına göre; Dursun Ali Hamzaçebi Evi (10), Hüseyin Hamzaçebi Evi (7), Saadettin Çakır Evi (7), Haşım Ağa Konağı (5), Hasan Hamzaçebi Evi (5), Hakkı Efendioğlu Evi (4) şeklinde sıralandığı görülmektedir.

Tablo 2. Evlerdeki Giriş Kurgusu

	Haşım Ağa Konağı	Hüseyin Hamzaçebi Evi	Dursun Ali Hamzaçebi Evi	Hasan Hamzaçebi Evi	Saadettin Çakır Evi	Hakkı Efendioğlu Evi
Bahçe kapısı ve malzemesi	• Metal (Batı)	-	-	-	• Metal (Batı) • Ahşap (Doğu)	• Metal (Batı)
Ana giriş yönü	• Doğu • Batı	• Doğu • Batı	• Doğu • Batı	• Doğu • Batı	• Doğu • Batı	• Doğu • Batı
Ahır girişi yönü	-	• Doğu • Batı	• Doğu • Batı	• Doğu • Batı	• Doğu • Batı	• Doğu • Batı
Misafir odası girişi yönü	• Doğu • Batı • Kuzey	• Doğu • Batı	• Doğu • Batı	• Batı	• Doğu • Batı	-
Diğer giriş yönü	-	• Kuzey (Depo)	• Batı (Ek yapı) • Kuzey (Depo) • Güney (Çatı)	-	• Kuzey (Depo)	-

Tablo 2'ye bakıldığında, bahçe kapısının Haşım Ağa Konağı, Saadettin Çakır Evi ve Hakkı Efendioğlu Evi'nde bulunduğu görülmektedir. Haşım Ağa Konağı ve Hakkı Efendioğlu Evi'nde metal malzemeli bahçe kapısı, Saadettin Çakır Evi'nde metal malzemeye ek olarak ahşap malzemeli bahçe kapısının da yer aldığı söylenebilmektedir. Diğer evlerde ise bahçe kapısına rastlanmamıştır. Tüm evlerde ana girişlerin doğu ve batı cephesinde yer aldığı görülmektedir. Haşım Ağa Konağı haricindeki tüm evlerde ahır girişleri doğu ve batı cephesinde, ana girişlerin yanında bulunmaktadır. Haşım Ağa Konağı'nda ahır girişi işlev değişikliğine uğrayarak misafir odası girişine dönüştürülmüştür. Hasan Hamzaçebi Evi'nin yalnızca batı cephesinde misafir odası girişi mevcuttur. Hakkı Efendioğlu Evi'nde ise misafir odası girişi bulunmamaktadır. Diğer evlerin tümünde doğu ve batı cephesinde misafir odası girişi yer almaktadır. Haşım Ağa Konağı'nın kuzey cephesinde bulunan girişin, misafir odası girişi olarak kullanıldığı görülmektedir. Hüseyin Hamzaçebi Evi, Dursun Ali Hamzaçebi Evi ve Saadettin Çakır Evi'nin kuzey cephesinde depo girişi yer almaktadır. Bu doğrultuda altı evin dördünde girişlerin doğu-batı ekseninde sınırlı kalmadığı görülmektedir. Dursun Ali Hamzaçebi Evi'nde tüm evlerden farklı olarak güney cephesinde bir çatı girişi yer almaktadır.

Tablo 3. Evlerdeki Giriş Elemanları

	Haşım Ağa Konağı	Hüseyin Hamzaçebi Evi	Dursun Ali Hamzaçebi Evi	Hasan Hamzaçebi Evi	Saadettin Çakır Evi	Hakkı Efendioğlu Evi
Ana giriş elemanları	<ul style="list-style-type: none"> • Merdiven (Doğu ve batı) • Kapı üzeri süsleme (Doğu ve batı) • Kapı üzeri pencere (Doğu ve batı) • Kapı üzeri aydınlatma elemanı (Doğu ve batı) • Kapı kanadı üzeri metal süsleme (Doğu) 	<ul style="list-style-type: none"> • Merdiven (Batı) • Kapı üzeri aydınlatma elemanı (Batı) • Kapı kanadı üzeri metal süsleme (Doğu) 	<ul style="list-style-type: none"> • Merdiven (Batı) • Kapı üzeri aydınlatma elemanı (Batı) • Kapı kanadı üzeri metal süsleme (Batı) 	<ul style="list-style-type: none"> • Kapı üzeri pencere (Doğu) • Kapı kanadı üzeri metal süsleme (Doğu ve batı) 	<ul style="list-style-type: none"> • Merdiven (Doğu ve Batı) • Kapı üzeri süsleme (Batı) • Kapı üzeri aydınlatma elemanı (Doğu ve batı) • Kapı kanadı üzeri metal süsleme (Doğu) 	<ul style="list-style-type: none"> • Sundurma (Batı) • Merdiven (Doğu)
Ahır girişi elemanları	-	-	<ul style="list-style-type: none"> • Kapı üzeri süsleme (Batı) • Kapı kanadı üzeri metal süsleme (Doğu) 	<ul style="list-style-type: none"> • Kapı kanadı üzeri metal süsleme (Doğu ve batı) 	<ul style="list-style-type: none"> • Kapı üzeri süsleme (Batı) 	-
Misafir odası girişi elemanları	<ul style="list-style-type: none"> • Kapı üzeri pencere (Doğu) • Kapı üzeri kemer (Kuzey) • Merdiven (Kuzey) 	-	-	<ul style="list-style-type: none"> • Merdiven (Batı) 	-	-
Diğer giriş elemanları	-	-	<ul style="list-style-type: none"> • Merdiven (Kuzey) 	-	<ul style="list-style-type: none"> • Kapı üzeri kemerli alınlık (Kuzey) • Kapı kanadı üzeri metal süsleme (Kuzey) 	-
Ana giriş kapısının kanat sayısı / malzemesi	<ul style="list-style-type: none"> • Çift kanatlı/ ahşap (Doğu ve batı) 	<ul style="list-style-type: none"> • Çift kanatlı/ ahşap (Doğu ve batı) 	<ul style="list-style-type: none"> • Çift kanatlı/ ahşap (Doğu ve batı) 	<ul style="list-style-type: none"> • Çift kanatlı/ ahşap (Doğu ve batı) 	<ul style="list-style-type: none"> • Çift kanatlı/ ahşap (Doğu ve batı) 	<ul style="list-style-type: none"> • Tek kanatlı/ metal (Doğu ve batı)

Ahır giriş kapısının kanat sayısı/malzemesi	-	• Tek kanatlı /ahşap (Doğu ve batı)	• Tek kanatlı /ahşap (Doğu ve batı)	• Çift kanatlı /ahşap (Batı) • Tek kanatlı /ahşap (Doğu)	• Tek kanatlı/ ahşap (Doğu ve batı)	• Çift kanatlı/ ahşap (Batı) • Tek kanatlı/ ahşap (Eski giriş, doğu)
Misafir odası giriş kapısının kanat sayısı/malzemesi	• Tek kanatlı/ahşap (Doğu ve batı) • Çift kanatlı ve ahşap (Kuzey)	• Tek kanatlı/ ahşap (Doğu ve batı)	• Tek kanatlı/ahşap (Doğu ve batı)	• Tek kanatlı /ahşap (Batı)	• Tek kanatlı/ ahşap (Doğu ve batı)	-
Diğer giriş/ girişlerin kapı kanat sayısı/malzemesi	-	• Çift kanatlı /ahşap (Kuzey)	• Çift kanatlı /ahşap (Kuzey) • Tek kanatlı /ahşap (Güney) • Tek kanatlı /ahşap (Batı)	-	• Çift kanatlı/ ahşap (Kuzey)	-
Giriş elemanları yenileme/onarım/değişim/boyama durumu	• Giriş kapılarında değişim (Boyama, onarım)	• Batı ve kuzey cephesinde yer alan giriş kapılarında değişim (Boyama, onarım)	-	• Batı cephesinde yer alan ana giriş kapısı ve misafir odası giriş kapısında değişim (Boyama, onarım)	-	• Doğu ve batı cephesinde yer alan ana giriş kapılarında yenileme

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde, Hakkı Efendioğlu Evi haricindeki diğer evlerin ana giriş kapılarının çift kanatlı ve ahşap malzemeli olduğu görülmektedir. Hakkı Efendioğlu Evi haricindeki tüm evlerde çatı saçağının olumsuz iklimsel faktörlere karşı koruyucu bir giriş elamanı görevi üstlendiği söylenebilir. Hakkı Efendioğlu Evi'nin batı cephesine sonradan eklenen çelik sistem sundurmanın, yarı açık mekân oluşumuna katkı sağlayan ve girişi olumsuz iklimsel faktörler karşı koruyan bir eleman olduğu görülmektedir. Hasan Hamzaçebi Evi haricindeki diğer evlerde doğu ve/veya batı cephesinde ana girişin önünde merdiven elemanının kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Hakkı Efendioğlu Evi dışında tüm evlerde ana giriş kapısı/kapılarının üzerinde/yanında aydınlatma elemanları bulunmaktadır. Hüseyin Hamzaçebi Evi ve Hakkı Efendioğlu Evi haricindeki diğer evlerde ana girişin/girişlerin kapı kanadı üzerinde metal süslemelerin olduğu görülmektedir. Kapı üzeri pencere kullanımı Haşim Ağa Konağı ve Hasan Hamzaçebi Evi'nde mevcuttur. Haşim Ağa Konağı'nın diğer evlere oranla daha fazla giriş elemanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kapı üzeri süsleme, Dursun Ali Hamzaçebi Evi'nde ve Saadettin Çakır Evi'nde bulunmaktadır. Kapı kanadı üzeri metal süslemelere Dursun Ali Hamzaçebi Evi ve Hasan Hamzaçebi Evi'nde rastlanmaktadır. Haşim Ağa Konağı'nın kuzey cephesinde yer alan misafir odası girişinde ve Dursun Ali Hamzaçebi Evi'nin kuzey cephesinde bulunan depo girişinde merdiven yer almaktadır. Buna ek olarak Hasan Hamzaçebi Evi'nin batı cephesinde bulunan misafir odası girişinde merdivenin kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda tüm girişler göz önünde bulundurulduğunda, en fazla kullanılan giriş elemanının merdiven olduğu söylenebilir.

Ahır girişleri ana girişlere oranla daha sade özellikte olup, tüm evlerin ahır giriş kapılarının ahşap malzemeli olduğu görülmektedir. Hasan Hamzaçebi Evi ve Hakkı Efendioğlu Evi'nde ahır giriş kapıları çift kanatlı, diğer evlerde ise tek kanatlıdır. Misafir odası giriş kapılarının tümü tek kanatlı ahşap kapıdır.

Haşim Ağa Konağı ve Hakkı Efendioğlu Evi haricindeki tüm evlerin batı cephesinde bulunan ana giriş kapılarının daha az bozulmaya uğradığı anlaşılmaktadır. Haşim Ağa Konağı, Hüseyin Hamzaçebi Evi, Hasan Hamzaçebi Evi ve Hakkı Efendioğlu Evi'nde giriş kapılarına ilişkin değişim/onarım/boyama/yenileme olduğu görülmektedir. Dolayısıyla batı cephesinde yer alan ana girişlerin daha çok kullanıldığı ve boyama/bakım gibi değişikliklerin yapıldığı söylenebilir.

Tablo 4. Evlerdeki Giriş Kapısı Boyutları

	Haşım Ağa Konağı	Hüseyin Hamzaçebi Evi	Dursun Ali Hamzaçebi Evi	Hasan Hamzaçebi Evi	Saadettin Çakır Evi	Hakkı Efendioğlu Evi
Ana giriş kapısı boyutları	• 135/235 cm (Doğu) • 135/235 cm (Batı)	• 132/230 cm (Doğu) • 128/205 cm (Batı)	• 124/230 cm (Doğu) • 135/228 cm (Batı)	• 137/222 cm (Batı) • Doğu ölçülemedi.	• 135/233 cm (Doğu) • 125/213 cm (Batı)	• 90/210 cm (Doğu) • 95/203 cm (Batı)
Ahır giriş kapısı boyutları	-	• 81/172 cm (Doğu) • 85/175 cm (Batı)	• 80/170 cm (Batı) • Doğu ölçülemedi.	• 130/212 cm (Batı) • Doğu ölçülemedi.	• 97/195 cm (Batı) • Doğu ölçülemedi.	• 128/200 cm (Batı) • Doğu ölçülemedi.
Misafir odası giriş kapısı boyutları	• 60/212 cm (Batı) • 70/170 cm (Doğu) • 110/220 cm (Kuzey)	• 80/197 cm (Batı) • 60/212 cm (Doğu)	• 60/208 cm (Batı) • Doğu ölçülemedi.	• 69/192 cm (Batı)	• 60/210 cm (Doğu) • 62/207 cm (Batı)	-
Diğer giriş kapısı boyutları	-	• 100/192 cm (Kuzey/depo)	• 124/220 cm (Kuzey/depo) • 80/210 cm (Batı/ek yapı) • 80/170 cm (Güney/çatı)	-	• 96/194 cm (Kuzey/depo)	-

Tablo 4'e bakıldığında Hakkı Efendioğlu Evi haricindeki diğer evlerin ana giriş kapısı boyutlarının benzer ölçülere sahip olduğu görülmektedir. Bu durum Hakkı Efendioğlu Evi'nin ana giriş kapılarının tek kanatlı olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla giriş kapılarının genişliklerinin, tek ve çift kanatlı olma durumuna göre değişiklik gösterdiği söylenebilir. Hüseyin Hamzaçebi Evi'nin yenilenen misafir odası giriş kapısının diğer evlere oranla daha fazla genişliğe sahiptir. Evlerin kapıları genişlik açısından ele alındığında ana giriş kapılarının en büyük boyuta sahip olduğu, bunları sırasıyla diğer giriş kapıları, ahır giriş kapıları ve misafir odası giriş kapılarının takip ettiği belirlenmektedir. Kapılar yükseklikleri açısından değerlendirildiğinde ise ana giriş kapılarının, misafir odası giriş kapılarının ve diğer giriş kapılarının benzer yüksekliğe sahip olduğu, ahır giriş kapılarının ise bu kapılara oranla daha az yüksekliğe sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç

Sürmene-Gültepe Köyü evleri içerisinde seçilen altı evin girişlerinin incelendiği bu çalışma, evlerde çok sayıda girişin olduğunu ortaya koymaktadır. Giriş sayısının fazla olması hem iklim hem de güvenlik açısından olumsuz durumlara yol açabilmektedir. Ancak yöre kullanıcılarının mahremiyet (misafir odası girişleri) ve işlevsellik (evin etrafında dolaşmadan iç mekâna ulaşma) faktörleri doğrultusunda farklı cephelerde birden fazla girişe ihtiyaç duydukları söylenebilir. Geçmişte Sürmene-Gültepe Köyü'nün ticaret yolları üzerinde bulunmasının, bazı evlerde ek giriş (boyahane vb. girişi) ihtiyacını doğurduğu açıktır. Geçmişte imalathane/boyahane/işyeri olarak kullanılan bu alanlar, günümüzde işlev değişikliğine uğrayarak depolama alanına dönüşmüştür. Evlerin eğimli arazi üzerinde bulunmalarının farklı kotlarda giriş ihtiyacına yol açarak giriş sayısının artmasına neden olduğu söylenebilir. Ancak değişen koşullarla birlikte günümüzde işlev değişikliğine uğrayan ve/veya kullanım dışı kalan girişlere de rastlanmaktadır.

Evlerin cephesinde kullanılan göz dolma ve muska dolma ahşap çatki sisteminin, kapı boyutları ve konumu için bir referans ve ölçü birimi olduğu görülmektedir. Yapılan onarımlarda ve yenilemelerde evin cephe ve giriş karakterinin bozulduğu örneklere rastlanmaktadır. Özellikle malzeme bağlamında kırsal mimarinin özgün değerlerinin dışına çıkıldığı görülmektedir. Analizler, giriş mekânlarının biçimlenmesinde özellikle iklim ve topoğrafyanın önemli rol

oynadığını, ana girişlerin diğer girişlere ve ahır girişlerine oranla daha etkili olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak literatür araştırmaları ile çalışma kapsamında analiz edilen evlere ilişkin analizler bir arada düşünüldüğünde, ahır girişleri ile ilgili dikkat çeken bir bulgu ortaya çıkmaktadır. Sürmene yöresindeki kırsal evlerin ahır girişlerinin büyük oranda ana girişten farklı cephede bulunduğu/ters yönde bulunduğu belirtilirken⁵¹, analiz edilen örneklerin tümünde ahır girişlerinin ana giriş ile aynı yönde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla analiz edilen örneklerin ahır girişlerindeki bu durum, yapı geleneklerinden daha çok iklimin ve işlevselliğin etkili olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç olarak sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin evlerin giriş mekânlarının tasarımında etkili olduğu söylenebilir. Kırsal yerleşmenin doğası gereği, evlere yaklaşım yollarında ve peyzajda kesin bir tasarım dilinin olmadığı görülmektedir. Bazı evlerin bahçelerinde girişlere daha kolay ulaşımın sağlanması amacıyla, yeşil alanların geniş beton alanlara dönüştürüldüğü gözlenmektedir. Ancak bu durumun yeşil dokunun bozulmasına neden olduğu düşünülmektedir. Günümüz koşullarının giriş mekânlarında hem işlevsel hem de biçimsel değişimlere neden olması, kırsal mimari karakterin korunmasına odaklanan yaklaşımların gerekliliğini açığa çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

Akdeniz, Filiz (1994), *Sürmene Yöresi Geleneksel Konut Mimarisinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Başkan, Seyfi (2008), "Geleneksel Doğu Karadeniz Evleri", *Erdem*, 52, 41-90.

Batur, Afife (2005), "Özgün Bir Yaşam Çevresi ve...", *Doğu Karadeniz'de Kırsal Mimari*, (Ed. Afife Batur), İstanbul: Milli Reasürans T.A.Ş., 10-161.

Bilgin, Mehmet ve Yıldırım, Ömer (1990), *Sürmene*, Trabzon: Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları.

Canseven, Ahmet (2012), *Trabzon Kenti Geleneksel Konut Mimarisi: Sürmene Konakları*, Uzmanlık Tezi, Trabzon: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü.

Çıfci, Arzu (2012), *Kırsal Yerleşim Düzenini Etkileyen Faktörler: Trabzon İli Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Demirarslan, Deniz (2020), "Geçmişten Geleceğe Doğru Bir Geçiş: Kapılar", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7/53, 1219-1243.

Erüz, Coşkun ve Erbaş, Yaşar Selçuk (2020), "Antik Çağ'dan 20. Yüzyıla Doğu Karadeniz'de Limanlar (Trabzon), Kervan ve Askeri Güzergâhlar: Kültür Rotaları", *Geçmişten Günümüze Karadeniz'de Ulaşım*, (Ed. Mehmet Okur, Ülkü Köksal, Volkan Aksoy), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 23-62.

Ghanbari, Sousan, Yeganeh, Mansour and Bemanian, Mohammad Reza (2022), "Architecture Typology of Rural Plain Houses Based on Formal Features, Case Study: (Talesh, Iran)", *Frontiers in Built Environment*, 8, 856567.

Gültekin, Nevin (2010), "The Character of The Entrance Space(s) at Traditional Urban Housing in North Cyprus", *Creating The Future, 6 th ARCHENG, Proceeding of the 6th International Symposium on Architecture and Interior Architecture*, Lefke, 45-49.

⁵¹ Akdeniz, 1994: 37; Sümerkan, 1990: 127-128.

ICOMOS (1999), Charter on The Built Vernacular Heritage, Mexico.

Keskin, Serdar ve Yıldırım, Kemal (2016), “Geleneksel Kemaliye Evlerine Ait Kapıların İncelenmesi”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 17, 119-137.

Oktay, Hilmi Ekin, Mutlu Danacı, Hacer ve Türk, Işın Deniz (2019), “Preferences for Doors of Vernacular Structures: The Case Study of Kaleici”, *Environment-Behaviour Proceedings Journal*, 4/11, 31-38.

Öymen Gür, Şengül (2005), “Doğu Karadeniz Konutu”, *Doğu Karadeniz’de Kırsal Mimari*, (Ed. Afife Batur), İstanbul: Milli Reasürans T.A.Ş., 162-212.

Özgüner, Orhan (1970), *Köyde Mimari-Doğu Karadeniz*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Öztürk, Özhan (2005), *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük 1*, (Ed. Mehmet İlhan), İstanbul: Heyamola Yayınları.

Sümerkan, Mustafa Reşat (1990), *Geleneksel Evlerin Yapı Özellikleri*, Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

_____ (1991), “Doğu Karadeniz’de Kırsal Kesim Geleneksel Ev Plan Tiplerinin Yöresel Dağılımı”, *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma Dairesi Yayınları, 173-185.

Tali, Şerife (2010), “Germir Evlerinin Giriş Kapı Tasarımları Üzerine Tipolojik Bir Araştırma”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 21, 165-185.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1937), *1935 yılı Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul: HüsnüTabiat Basımevi.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1963), *1960 yılı Genel Nüfus Sayımı: İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü (1968), *Köylerimiz (1 Mart 1968 gününe kadar)*, Ankara: Başbakanlık Basımevi D.S.İ.

Türkiye İstatistik Kurumu (2023), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Veri Tabanı, <https://www.tuik.gov.tr/duyuru/favori-raporlar>, Erişim tarihi: 15.02.2023.

URL-1, https://yandex.com.tr/harita/107853/surmene/geo/gultepe_mah_/2215970835/?l=sat&ll=40.075377%2C40.866220&z=18 (20.01.2023).

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Çalışmanın genel kurgusu ilk yazar tarafından oluşturulmuş; alan çalışması, analizler ve değerlendirmeler iki yazarın ortak katkısıyla gerçekleştirilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Taşar, Vedia Derda, "İki Tüccar Bir Çarşı: Bafra Tütün Çarşısının Mekansal Tarihi", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/21, ss.127-144.
DOI: 10.31765/karen.1348063

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

** Dr. Öğr. Üyesi,
Samsun Üniversitesi Mimarlık ve
Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
Samsun/TÜRKİYE

vediaderda.tasar@samsun.edu.tr

ORCID : 0000-0002-7416-2083

Anahtar Kelimeler: Bafra, Kent Tarihi, Osmanlı Kenti, Tütün Çarşısı

Keywords: Bafra, Urban History, Ottoman City, Tobacco Bazaar

İKİ TÜCCAR BİR ÇARŞI: BAFRA TÜTÜN ÇARŞISININ MEKANSAL TARİHİ*

Vedia Derda TAŞAR**

Öz: 19. yüzyılda Osmanlı, dünya ekonomisine eklenmek için elindeki tüm ticari araçları değerlendirmiştir. Bu süreçte önemi giderek artan tütün, Osmanlı'nın ekonomik kalkınmasında etkin bir rol oynamıştır. Osmanlı tütün ticaretinin sürdürülebilir olması için kentsel mekânda pek çok uygulama gerçekleştirilmiştir. Özellikle tütün ticaretinin daha yoğun şekilde yapılabildiği liman kentlerinde çarşılar, mağazalar ve pazar alanları inşa edilmesi bu uygulamalara örnektir. Bu bağlamda Samsun'da da bir tütün çarşısı inşa edilmiştir. Merkez ilçede inşa edilen tütün çarşısının sağladığı faydaları gören tüccarlar, tütün üretiminin Samsun'da en fazla gerçekleştirildiği Bafra'da bir tütün çarşısı kurulması yönünde ortak bir istekle başvuruda bulunmuşlardır. Bu konuda günümüze ulaşan belgeler, Bafra'da tütün ticaretinin ne şekilde gerçekleştiği, bu ticaretin mekansal öğeleri ve kentsel etkileme şekli hakkında fikir vermektedir. Çalışmada bu belgelerden hareketle tütün çarşısının, fiziksel gereksinimleri, şehir içerisindeki yer seçim kriterleri ve kentsel biçimlenişte sahip olduğu etkin rol irdelenmiştir. Sonuç olarak bu çalışma Bafra tütün çarşısının mekansal tarihini ve kent ile etkileşimini aydınlatmaktadır.

TWO TRADERS ONE BAZAAR: THE SPATIAL HISTORY OF BAFRA TOBACCO BAZAAR

Abstract: In the 19th century, the Ottoman Empire utilized all commercial means at its disposal to join the world economy. Tobacco, which became increasingly important in this process, played an active role in the economic development of the Ottoman Empire. In order to ensure the sustainability of the Ottoman tobacco trade, many practices were realized in the urban space. The construction of bazaars, stores and market areas, especially in port cities where tobacco trade could be carried out more intensively, are examples of these practices. In this context, a tobacco bazaar was also built in Samsun. Seeing the benefits of the tobacco bazaar built in the central district, merchants made a joint request for the establishment of a tobacco bazaar in Bafra, where tobacco production was the highest in Samsun. The surviving documents give an idea about how tobacco trade was realized in Bafra, the spatial elements of this trade and the way it affected the urban space. Based on these documents, the physical requirements of the tobacco bazaar, its location selection criteria within the city and its effective role in urban formation are

Geliş Tarihi / Received Date: 22.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.05.2024

analyzed in this study. As a result, this study illuminates the spatial history of the Bafra tobacco bazaar and its interaction with the city.

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı'nın ülke ziraat ve sanayisini geliştirmeye yönelik uygulamaları hızla hayata geçirmeye çalıştığı bir dönemdir. Ekonomik kalkınmanın sağlanması açısından yeni pazar ve çarşıların açılması da bu uygulamalar arasındadır.¹ Bu dönemde tütün hem hammadde olarak sanayi devrimini yaşayan Avrupa için bir kaynak hem de Osmanlı'nın kapitalist ekonomi ilişkilerine eklenmesi için ticari bir ürün olarak görülmektedir. Osmanlı, yüksek bir gelir kaynağı olan tütün ticaretinin sürdürülebilir olması için tütünün işlenebileceği ve pazarlanabileceği kentsel ölçekte alanların inşasına yönelik adımlar atmıştır. Tütünün taşınması, muhafaza edilmesi ve işlenerek satışının yapılmasına özel yapılar ve kamusal alanların tasarlanması bu döneme ait mimari uygulama örnekleridir. Bu kapsamda İstanbul ve Anadolu'da tütün işleme atölyeleri, tütün mağazaları ve depoları ile tütün çarşısı ve pazarları inşa edilmiştir. Aynı zamanda sanayileşme çabasının sonucu olarak tütünün seri şekilde işlendiği fabrikalarda bu yüzyılın sonlarında inşa edilmişlerdir. Bu uygulamalar hem Osmanlı ekonomik gelişimine katkı sağlamış hem de tütün ticaretinin daha düzenli ve kontrol altında gerçekleştirilmesine imkân tanımıştır.

Tütün üretimi ve pazarlanması odağında kentsel mimari uygulamalarının en belirgin biçimde görüldüğü yerleşimlerden biri de Samsun'dur. 19. yüzyılda, limanı, karantina binası, buğday pazarı, zahire ambarı ve pek çok ülkenin konsolosluğunun olduğu Samsun, önemli bir ticaret ve liman şehridir.² Kentin merkezinde, limana yakın bir konumda inşa edilmiş olan tütün çarşısı ve sonraki dönemlerde tütün fabrikası olarak kullanılan depolarda tütünün işlenmesi ve pazarlanması sağlanmaktadır.

Merkeze gönderilen tütünlerin büyük bir kısmı Bafra Kazası'ndan sağlanmaktadır. Karayoluyla Samsun'a yaklaşık bir gün uzaklıkta olan Bafra tütün üretiminde merkezi bir role sahiptir. Öyle ki 1826 ve 1827 yılları arasındaki defter kayıtlarına göre Canik Sancağı ve Trabzon tütün gümrüklerinin Bafra tütün gümrüğüne bağlı olduğu görülmektedir.³ 19. yüzyılda Drama ve Kavala'dan göç ederek yerleşen göçmenlerin tütün ziraatıyla uğraşmasıyla yerleşim tütün üretiminde öne çıkmıştır.⁴ 1904 salnamesinde Bafra tütün ticaretinde birincil konumda zikredilmiş ve tütün ticaretiyle uğraşan çok sayıda sermayedara ev sahipliği yaptığı belirtilmiştir.⁵

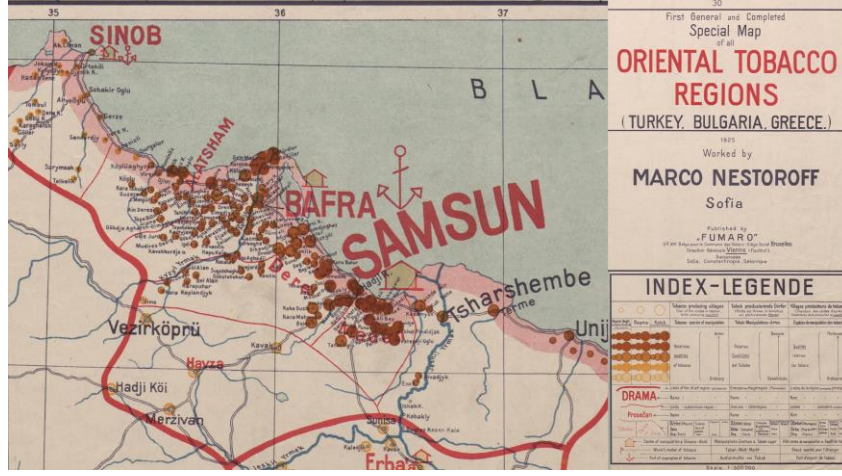
¹ Dıġırođlu, 2011: 96.

² Uzuneminođlu, 1993: 282.

³ Aygün, 2020: 326.

⁴ Yılmaz, 2007: 78.

⁵ Emiroğlu, 2008: 355.

Şekil 1. 20. yüzyıl başlarında tütün ticaretinin yayılımını gösteren harita üzerinde Bafra tütünü en kaliteli tütün olarak ifade edilmiştir.

Kaynak: SALT, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/109049>, Erişim: 03.08.2023.

Ancak tütün üretiminin bu denli yüksek olduğu Bafra’da tütün ticaretine özel bir çarşı ve pazarın bulunmaması Bafra’nın tütün ticaretindeki rolünü sadece üretici olarak sınırlamaktadır. Aynı zamanda merkez kasabaya taşınmak zorunda olan tütünün, denizyoluyla taşınmasının oldukça zahmetli olması da tütün üreticilerini ve tüccarları zor durumda bırakmaktadır. Karayoluyla taşınması esnasındaysa ürünler zarar görmekte ve gerektiğinden daha uzun sürede teslim edilebilmektedir. Ulaşım problemleri nedeniyle tütünü zamanında merkeze teslim edemeyen çiftçiler uygunsuz koşullarda mahsullerini saklamakta ve bu da ürünün değer kaybına yol açmaktadır. Bununla birlikte çiftçilerin tütünleri tüccarlara kayıt dışı satması tütün üretiminden ve satışından elde edilecek verginin (mahsulatı araziye vergisi) kayıt altına alınmamasıyla devleti zarara uğratmaktadır.

Merkez kasabada inşa edilen tütün çarşısının tütün pazarlanması konusunda kolaylık sağladığı ve bahsedilen sorunları önemli ölçüde giderdiği yönünde kullanıcıların ortak bir kanaat geliştirmesi Bafra’da da tütün ticaretinin geliştirilmesi için bir örnek olmuştur. Bafra’da da bu şekilde bir tütün çarşısına ihtiyaç duyulduğu yönünde tüccarlar ortak bir karara varmışlardır. Merkez tütün çarşısında olduğu gibi tütünün kayıt altına alınabildiği, istiflenip türlerine göre ayrıldığı, denk bağlatıldığı ve satışının da yapılabildiği bir yerin Bafra’da da inşa edilebilme imkânı 19. yüzyıl sonunda Bafralı tüccarlar tarafından farklı mecralarda dile getirilerek bir tütün çarşısının inşası yönünde talepte bulunulmuştur.

Bu çerçevede çalışma 19. yüzyılda Osmanlı’da tütün üretimde öne çıkan Bafra’da bir tütün çarşısı inşa edilmesi talebini mimari ve kentsel boyutlarıyla irdelemektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde “Bafra kazasında bir tütün çarşısı inşası ile teferruatı hakkında bazı ifade” başlığıyla yer alan belge, bu çalışmanın ana kaynağını oluşturmaktadır. Bu belgede, Bafralı tüccarların bir tütün çarşısı inşa edilmesine yönelik talepleri, arsasını tütün çarşısı yapılmak üzere bağışlamak isteyen Osman Efendi ile eski tütün pazarı sahibi olan Haralambos’un tütün çarşısının biçimlenişine ve kullanımına dair ortaya koydukları öneriler, rüsumat dairesinin ve rüsumat meclisinin konu hakkında görüşleri ve dönemin mutasarrıfı Muhlis Esad Bey’in tütün çarşısına yönelik yerinde gerçekleştirdiği araştırmalar ve görüşleri yer almaktadır. Bu belgelerden hareketle çalışma, tütün ticaretinin mekansal çözümlemesini yapmakta ve tütün çarşısının kentsel ve mekansal niteliğini oluşturan etmenleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra bu çalışmayla önerilen tütün çarşısının kentle etkileşimini ve kentsel biçimlendirmede oynadığı rolü ve bu ticaret ekseninde gerçekleşen kentsel işlev değişimlerini irdelemektedir. Böylece çalışmada tütün çarşısının fiziksel gereksinimleri, kent içerisindeki yer seçimi,

aktörler arasındaki ilişkiler ve kentsel biçimlenişteki etkin rolün açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Çalışmada Bafra tütün çarşısı ve tütün ticari hakkında yayınlanan Osmanlı Devlet Arşiv belgeleri ve konuyla ilgili rapor, gazete metinleri ve fotoğraflar değerlendirilerek belge inceleme tekniği kullanılmıştır. Tütünün önemli bir üretim merkezi olarak kabul edilen Bafra'da, tütün ticaretinin kentsel mekâna yansımalarına dair literatürde yeterince çalışma bulunmaması açısından bu çalışma, konu hakkındaki bilgi boşluğunu doldurarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde tütün çarşısı olgusunun Osmanlı kentlerindeki yeri irdelenmektedir. İkinci bölümde 19. yüzyılda Bafra'da bir tütün çarşısı inşasına yönelik tüccarların talepleri, öneriler ve bu önerilerin değerlendirilmeleri ortaya konulmuştur. Bu bölümde tütün çarşısı önerilerinde yer alan mekansal kurgular açıklanarak bu kurguların mekansal çözümü yapılmıştır. Bafra tütün çarşısının kentsel ve mekansal niteliği, kendisiyle aynı tarihlerde inşa edilmiş olan Samsun tütün çarşısıyla karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. Son olarak çarşının kentsel mekâna etkisi araştırılmış, tütün çarşısının günümüze ulaşan izleri, 1965 yılına ait imar durum raporunda yer alan haritaların ve alanda yapılan incelemelerin Bafra tütün çarşısı talep mahzarı ile karşılaştırılarak açığa çıkarılmıştır. Tespit edilen yapılar cephe ve yapım sistemleri ile irdelenmiştir. Sonuçta çalışma Bafra tütün çarşısının mekansal tarihini ve kent ile etkileşimini ortaya koymayı hedeflerken bu bölgede olası koruma ve restorasyon çalışmaları için önemli bir altlık oluşturmayı hedeflemektedir.

1. Tütün Çarşısı Olgusunun Osmanlı Kentlerindeki Yeri

Osmanlı'da çarşı, bedesten, han ve arastalar gibi kentin ticari merkezini belirleyen yapılardan oluşmaktadır.⁶ Genel olarak üzeri örtülü bir sokak üzerinde karşılıklı sıralanan ticari birimlerden oluşan çarşılar, çoğunlukla ulaşım yollarının kesişiminde konumlanmışlardır. Buralarda her türlü eşyanın ticareti yapılabildiği gibi belirli bir ürün odaklı olarak tasarlanan özel çarşılarda mevcuttur. Tütün çarşısı da tütün ticaretine özel olarak tasarlanan bir kentsel alandır. Burada çiftçiler ürünlerini getirip tüccarlara satabilmekte, ticareti yapılan tütün kayıt altına alınıp depolanabilmekte ve piyasaya çıkmadan önce el ve makine gücüyle kısmen veya tamamen işlenebilmektedir. Tütün çarşıları genellikle ambarlar, depolar ve mağaza birimlerinin yanı sıra idare binalarından da bir araya gelmesiyle ortaya çıkan komplekslerdir.

Osmanlı'da tütün ticaretinin daha çok liman kentlerinde yapılması nedeniyle tütün çarşıları da genellikle bu kentlerde konumlandırılmıştır. Samsun, merkez kasabasında inşa edilen tütün çarşısıyla bu konuda önemli bir örnektir. Samsun tütün çarşısı, yüksek duvarlarla çevrelenmiş olup çarşıya açılan dört kapıdan kontrollü bir şekilde girişlerin sağlandığı bir alandır. Tütünün vergisi yüksek ve değerli bir ürün olması nedeniyle burada depolanan tütünleri ve tütün mağazalarını bu şekilde devlet tarafından koruma altına alınmıştır. Buraya taşınan tütünün limana erişimini kolaylaştırabilmek üzere rıhtımlar inşa edilmiş ve çarşı etrafındaki yollar onarılmıştır. Bu durum, çarşının etrafındaki başta ticari olmak üzere yaşam alanları gibi diğer alanların da gelişmesine ve yeni rant alanlarının oluşmasına yol açmıştır. Sanayi devriminin yaşandığı bu dönemde Samsun tütün çarşısı, kentte tütün fabrikası ve depolarının kurulmasından sonra tütün ticaretinin yürütüldüğü bir merkez olmaya devam etmiştir. Hatta buranın sonrasında tütün değerinin belirlendiği bir borsaya dönüştüğü de ifade edilmektedir.⁷

19. yüzyılda Osmanlı hızla sanayileşen Avrupa ile ilişkilerini sahip olduğu hammaddeler üzerinden sürdürmektedir. Tütün de bu bağlamda bir ihracat ürünü olarak önemli bir hammaddedir. Bu dönemde Osmanlı'nın özellikle liman şehirlerinde ticari mekanların çoğalması ve

⁶ Akar, 2009: 267.

⁷ Dıñoğlu, 2007: 55. Ayrıca bkz. Düzenli, 2022: 56-61.

kamusal alanların ortaya çıkması anlamlıdır⁸. Tütün çarşıları bu alanlardan biri olup, ticaretin sanayileşmesi bağlamında rol oynamaktadırlar.

1860'tan sonra kentlerin ticari merkezlerindeki dönüşüme değinen Tekeli, Osmanlı'nın geleneksel bedesten etrafındaki çarşı yerleşiminin yerine limana yakın pazarların oluşmaya başladığını ifade etmektedir. Bu durum, geleneksel kent merkezlerinin yerini ulaşım endeksli ticari alanların etrafında örgütlenen yeni merkez mahallerinin almasına yol açmıştır. Bir anlamda çarşı etrafındaki mekansal örgütlenme değişmiş ve artan rantla birlikte yeni ticari akslar kentte belirmiştir. Sonrasında yaşanacak sanayileşmeyle birlikte bu odakların çevresinde merkezi iş alanları da oluşmaya başlamıştır⁹. Tütün çarşıları limana yakın konumları ve ulaşım endeksli yer seçimleriyle kentin ticari merkezinin değişimine önemli birer örneklerdir.

Tütün ticaretinin bir diğer etkisi ürünün taşınması, işlenmesi ve pazarlanması aşamalarında kentsel yapılanmada görülen değişimlerdir. Geleneksel kentin yaya odaklı organik kent morfolojisi tütün ticaretini yavaşlatıcı bir unsur olarak bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'da 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayileşmeye bağlı olarak "düzenli bir geometrisi olan" araba ulaşımına uygun yerleşimlerin ortaya çıktığı görülebilmektedir¹⁰. Daha erken dönemde tütün ticaretinde görüldüğü üzere bir ürün odağında kentler biçimsel değişikliklere uğrayabilmektedir. Bir diğer ifadeyle tütün ticareti gibi özelleşmiş ekonomik faaliyetler geleneksel kent dokusunun yerine daha rasyonel bir planlama anlayışının yerleştirilmesinde etkili olmaktadır. Örneğin tütünün üretiminden satışına kadar tüm süreçlerde kolay ve hızlı şekilde taşınabilmesi için kentsel çözümler aranmıştır. Bununla birlikte geleneksel kentten farklı işlevler kentte yer edinmeye başlamıştır: Bankalar, sigorta şirketleri ticari faaliyetlerde bağlı olarak piyasalara eklenmeyi kolaylaştırırken depolar, oteller, posta binaları ve iş hanları da karşımıza çıkmaktadır¹¹. Rüşumat dairesi veya Reji idare binası gibi devlet dairelerinin çarşı içlerine girmesi, kurumsal yapıların yer seçiminde de değişikliklerin olduğunu göstermektedir. Tüm bu değişimler, sosyoekonomik eksenle kentin sosyal ve ekonomik yapısını şekillendiren önemli faktörlerdir.

2. Bafra'da Bir Tütün Çarşısı Talebi

Bafra'da bir tütün çarşısı talebi, 19. yüzyıl sonunda iki tütün tüccarının kendilerine destek veren tüccarları örgütleyerek Bafra'da da Samsun merkez kasabada yapıldığı üzere bir tütün çarşısının inşa edilmesine yönelik Şûrâ-yı devlete yaptıkları başvuruları kapsamaktadır. Buna göre 17 Temmuz 1870 tarihinde yayınlanan mazbatada, Bafra kasabasında bir "duhan (tütün) çarşısı" inşasına dair tüccarlarca yapılan başvurunun Trabzon Vilayeti Şura-yı Devlete sunulduğu ve Nafia dairesiyle birlikte rüşumat emanetinin de haberdar edildiği bildirilmektedir. Bu yazıda Samsun'da inşa edilmekte olan duhan çarşısının ticari olarak sağladığı faydaların şimdiden anlaşıldığından bahsedilmekte ve Bafra'da da benzer şekilde tütün alışverişine mahsus bir çarşı inşa edilmesi mahalli tüccarlar tarafından talep edilmektedir. Dilekçede üretilen tütünün çokluğuna mahsusen yüz mağazaya sığacak büyüklükte bir çarşı alanına Bafra'da ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca tütün çarşısının kurulmasıyla tütün alışverişinin kolaylaşması, çiftçilerce tütün üretiminin revaç ve yaygınlık kazanması, çiftçinin mahsulünü düşük fiyatla elden çıkarması engellenmesi ve tütün ticaretinin bir tek el etrafında sürdürülmesiyle arziye resminin toplanmasının kolaylaşmasının sağlanması tüccarların ön gördüğü faydalardır. Bunlarla birlikte inşa edilecek çarşının merkez kasabada olduğu gibi kendiliğinden çevresinde yeni bir cazibe merkezi oluşturması da beklendiğine de belgede yer verilmiştir.¹²

⁸ Serbestoğlu, 2019: 117.

⁹ Tekeli, 2011a: 305.

¹⁰ Tekeli, 2011b: 142.

¹¹ Tekeli, a.g.e., 2011a, 108.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ŞD., 1825-46, H.08.05.1287 (M. 06.08.1870).

Çarşının inşası için ise Osman Efendi'nin merkezde bulunan boş arsasına gerektiği kadar mağaza yapılması mahalli tüccarların ortak kararıyla dile getirilmiştir. Adı geçen kişi dönemin tüccarları tarafından sözüne itimat edildiği anlaşılan önemli bir tüccardır. Belgede yer aldığı üzere Osman Efendi'nin kendisi de ayrı bir dilekçe hazırlayarak mevcut rüsumat ambarının uzun süreler boş olduğunu ifade etmiş, bunun yerine ambarın mağaza yapılmak suretiyle isteyen tüccarlara satılmasını ve tüm masraflarının da kendileri tarafından karşılanmasını önermiştir. Bu öneriye göre ambar içerisinde yirmi dört ve bir de bir kısmı geçişe ayrıldığından dolayı yarım göz kalan mağaza inşa edilip isteyen tüccarlara satılarak tütün mağazası veya başka bir eşya koymak üzere kullanılacaktır. Ambarın satışıyla birlikte yapının sol tarafında kalan ve sekiz mağaza yapılmasına uygun olan 125 ziralık hazine arazisi de değerlendirilerek taliplerine satılacaktır.

Çarşının hemen inşasına başlanması talebinde bulunan Osman Efendi bu iş için vereceği 12620 zira arsası üzerinde şu şekilde bir taksim yapılmasını önermektedir:

1. Pazar yeri için 450 arşın yerin ayrılması
2. Rüsumat memurlarının ikamet etmesi için 120 arşın mahal terk edilmesi
3. Başka bir yerde on bab mağaza yapılması için 1200 zira mahalın ayrılması
4. Osman Efendi'nin geri kalan 6600 arşın arsasının 25 mağazalık mahallinin arşının 45 kuruşa satılması ve geriye 15 mağazalık mahal kaldığı bunun da eğer alan olmazsa kendisi tarafından mağazaların inşa edilmesi

Osman Efendi'nin bu önerisi yerel tüccarlar tarafından kabul edilmiş olsa da bir başka tütün tüccarı olan Haralambos'u rahatsız etmiştir. Bu talebin akabinde Haralambos bir arzuhal sunmuş ve rüsumat ambarı civarında rüsumat emanetinden tütün alışverişinin düzen ve inhisar (tekel) altında bulunabilmesi için daha önce izin alarak tütün alışverişi için yaptırmış olduğu yirmi odalı mağazası olan kağır hanının yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Mevcut rüsumat ambarının ise gereğinden fazla geniş olduğunu belirterek bir kısmının hazine tarafından mağazalar yapılmak suretiyle kendisine üç yıllığına, yıllık yirmi beş bin kuruşa kiraya verilmesini ve burasının tütün çarşısı olarak kullanılmasını talep etmiştir.

Rüsumat emanetince Bafra'da bir tütün çarşısı yapılmasına yönelik bu iki öneri görüşülerek bir karara varılmaya çalışılmıştır. Haralambos'un ambarın hazinece mağazalara bölünerek kendine kiralanması talebi, ileride Haralambos'un dilediği yüksek fiyatlardan tüccarlara buraları kiraya vereceği ihtimaliyle bir tekelleşme anlamına geldiğinden olumlu bulunmamıştır. Bunun yanında Haralambos'un arsası Osman Efendi'nin önerdiği arsaya göre kasaba merkezine daha uzak bir konumda olduğundan bu alanda ticaretin gerçekleştirilmesi çok uygun görülmediği rüsumat emanetince ifade edilmiştir.

Rüsumat emanetinin bu önerisi karşısında Haralambos'u vekaleten oğlu Pedri, bir arzuhal hazırlayarak, rüsumat ambarının idareye lüzumu olmayan mahallini kiralamak istediklerini yinelemiş ve bununla birlikte yaklaşık on iki bin zira arsasını ücretsiz şekilde hazineye terk edeceğini ifade etmiştir. Bu arsa üzerinde kapıları arsa içerisine açılmak kaydıyla tütün mağazalarının inşa edilmesi istenmektedir. Pedri, bu tütün mağazalarıyla ilgilenen ve arsa beherini yirmi beş ve otuz kuruşa almak isteyen on bir tüccar ile görüşmüş ve bu tüccarlardan taahhüt senedi alarak bunu rüsumat mecliste sunmuştur. Ayrıca Osman Efendi'nin teklifinin Haralambos'un inşa ettirdiği tütün mahalline talebi azaltacağını ve dolayısıyla izninin de iptali anlamına geldiğini ifade ederek bu duruma itiraz etmiştir.

Haralambos'un son teklifi hem ambarın devlet tarafından elde kalarak kira geliri elde edilmesine hem de pazar yeri için genişçe bir arazinin ücretsiz alınması şartlarını barındırdığından rüsumat meclisinde yeni bir tartışma başlatmıştır. Ambarın kiralanmak üzere böldürülmeye imkanı rüsumat nezaretine sorularak mağazalara bölünmesi halinde idarenin işleyişini

bozmayacağı ve vergi toplamayı düzene sokacağını yönünde kendilerinden olumlu görüşleri alınmıştır. Bununla birlikte daha önce Haralambos'un teklifinin reddine neden olan durumların çok da elzem olmadığı ifade edilmiştir. Rüsumat meclisince Haralambos'un ikinci teklifi daha çok kar elde edileceği düşünülerek kabul edilmiş ve karar sadrazamın görüşlerine sunulmuştur. Tüm bu yapımdan elde edilen kazancın ise süren Samsun limanı inşa masrafına karşılık olması talep edilmiştir.

Diğer taraftan Bafra'da bir tütün çarşısı yapılmak üzere Osman Efendi ve Haralambos'un önerilerinden hangisinin yapılacağına dair mahalli bir heyet yerinde tespit yapmak üzere görevlendirilmiştir. Konunun derinlemesine incelenmesi için Canik mutasarrıf paşa hazretleri, Samsun rüsumat nazırı Haşim Efendi, meclisi idare azasından Salih Bey, ticaret mahkemesi reisi Bekir Efendi ve Muhlis Esad Paşa (Muhlis Efendi) birlikte alanları muayene etmek üzere Bafra'ya gitmişlerdir. Burada ayrıntılı bir rapor hazırlayan Muhlis Efendi sonuçta Haralambos'un teklifinin reddine ve bunun yerine Osman Efendi'nin teklifinin kabul edilerek bir tütün çarşısı, rüsumat dairesi, pazar ve mağazalardan oluşan bir kompleks yapılması gerektiğine karar vermiştir. Daha önce tütün pazarı olarak Bafra'da kullanılan ve kasaba dışında olan Haralambos'un hanın da çarşı kompleksine dahil edilerek merkeze uzaklığı nedeniyle âtil kalmasının engellenmesini önermiştir. Buna göre kagir bir köprü ile Haralambos'un hanı önündeki sel mecrası aşılarak çarşı duvarlarına bağlanacaktır. Ambarın tüccarlara satılması durumunda yeniden inşa edilecek rüsumat dairesi ise Haralambos ve mevcut ambar arsasının arasında yer alacak her iki pazar yerine de hizmet verecektir. Çarşının 1286 senesinin Nisan ayında (M. Nisan 1870) inşasına başlanması istenmiştir.

Çalışmada incelenen belgelere göre Bafra'da bir tütün çarşısının inşasına dair bilgiler bu şekilde sonlanmıştır. Detaylı bir şekilde konunun irdelenmesine rağmen çarşının bir nedenle inşa edilemediği anlaşılmaktadır. Ancak Osman Efendi ve Haralambos'un çarşının inşasına dair ortaya koydukları öneriler, tütün çarşısı olgusunun, mekansal kurgusunun, niteliğinin ve günümüze kentsel boyutta yansımalarının ortaya konulması için önemli veriler sunmaktadır.

2.1. Bafra Tütün Çarşısı Taleplerinin Mekansal Çözümlemesi

Bafra'da bir tütün çarşısı dilekçelerinde esas olarak bahsedilen dört farklı yapı birimi 19. yüzyılda tütün çarşısını oluşturan yapı birimlerinin özelliklerine dair fikir vermektedirler. Bunlar "ambar, han, çarşı ve pazar mahalli ve mağazalar" olarak ifade edilmektedir. Bu birimler mekansal ve mimari unsurlarıyla elimizdeki belgelerde kısmen açıklanmıştır.

a. Tütün Ambarı:

Ambar Osmanlı döneminde genellikle kuru gıdanın konulduğu büyük depo anlamında kullanılmaktadır. Bafra'da tütünün depolanması ve ticaretinin yapılmasına dair ilk bilgi Osmanlı belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla bir gümrük ve tütün çarşısı olarak hizmet veren bir handa gerçekleştirilmektedir. Bahsedilen han Hazine Darzâde Hacı Ahmed Hamdi Paşa'nın Bafra çarşısında bulunan duhan rüsumudur. Buranın Haralambos'un yapmış olduğu tütün çarşısına nakli söz konusu olmuş ancak bu Babıali'ce engellenmiştir.¹³ Ambarın yer seçimi mümkün olduğunca geleneksel kent merkezinin ticaret mahalline yakın olmuştur.

1864 tarihli bir diğer belgede ise yaşanan bir yangında mevcut duhan rüsumunun idare mahallinin yandığı ifade edilmiş, Bafra'ya gelen tütünlerin bolluğu nedeniyle geniş bir ambarın yapılması kararlaştırılarak Tayyar Paşa'ya ait olup, vakfettiği arsa üzerinde 2800 arşınlık kısmın ambar yapılmak üzere ayrıldığı belirtilmiştir. Buna göre Nazar Kalfa maharetiyle içerisinde tütün konulacak ve iki de memur odası olan bir ambar inşa edilmesi istenmektedir.¹⁴

¹³ BOA, A.}MKT.NZD, 295-36, H.16.04.1276 (12 Kasım 1859).

¹⁴ BOA, MVL, 677-104, H. 15.01.1281 (20 Haziran 1864).

Yeni yapılan tütün ambarının fiziki durumuna dair en güncel bilgiyi ise mutasarrıf Muhlis Efendi vermektedir. Bu bağlamda 1800 denk tütün alabilecek büyüklükteki ambar, rüsumat memurlarının ikame edilmesi için üç odaya sahiptir.¹⁵ Ambar müştemilatıyla birlikte büyükçe bir bina olup pencerelerinde kapanlar bulunmakta ve çatısı kiremitlerle örtülü şekildedir.¹⁶ Bu ifadelerden ambarın memur odaları haricinde geniş bir depo olduğu anlaşılabilir. Etrafında başka bir binanın olmadığı ambar, merkezden on beş zira genişliğinde bir yol ile ayrılmıştır. Ambarın en önemli görevi arziye resmi alınmış olan tütün konulması olarak ifade edilmiştir. Bu verginin tahsis edilebilmesi için ise tüccarın mallarını ambara getirmesi ve burada pazara çıkmadan mahsulün kayıt altına alınması gerekmektedir. Ancak yine aynı belgede tütünden vergi alınmaya başlandığından beri çoğu tüccarın mallarını idare ambarına getirmedeği, gerektiğinde köylerden zorla uzun zaman zarfında gönderecekleri yerlere gönderdikleri yönünde şikayetlere yer verilmiştir.¹⁷

Bafra'daki tütün ambarı tütün ticaretini tekeline alan Reji idaresinin başa geçtiği 1881 tarihine kadar kullanılmış sonrasında ise âtil kalmıştır.¹⁸ Rejinin aktif olduğu 1902 yılında Canik Sancağı Ahalisinden ve ahali vekili Zekeriya Bey Şurayı Devlet Başkanlığına yazdığı bir yazıda Çarşamba, Bafra ve Terme ilçelerinde “yüzer bin kıyyeden” fazlaca ürün üretildiğini ve bu nedenle rejinin buralara birer ambar yapmayı tahattüt ettiği halde yapmadığını ileri sürmektedir. Bunun ise rejinin kendi menfaati için iki, üç günlük mesafede bulunan Samsun Limanı'na tütünlerin indirilmesini istemesinin neden olduğunu öne sürmüştür. O tarihlerde yaşanan bir sel felaketi nedeniyle tütünlerin zor şartlar altında ancak üç günde rejiye teslim edilebildiğini ve bu şekilde halkın zorlanması adaletli olmadığını belirtmiştir. Oysaki rejinin söz verdiği ambarlar yapılmış olsaydı ürünlerin omuzlarda taşınarak kısa sürede teslim edilebileceğini ifade etmiştir.¹⁹ 1903 yılında müzayede yoluyla satışı istenen ambarın bu satışı Tayyar Paşa'ya ait vakıf arsası üzerinde olması nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Bir süre tüccarlar için zahire ve aşar koymak üzere ayrılması düşünülen ambarın sonrasında da kiralanmasına devam edilmesine karar verilmiştir.²⁰ Söz konusu yapının bu tarihten sonra bir süre mali gümrük ambarı olarak kullanıldığı belgelerde yer almaktadır.²¹

b. Haralambos'un Hanı:

Bafra'nın tütün üretiminde bir merkez olması burada tütünün depolanacağı ve ticaretinin gerçekleştirilebileceği bir kamusal yapıyı gerektirmiştir. Daha önce Bafra'da tütün gümrüğü olarak Hazine Darzâde Hacı Ahmed Hamdi Paşa'nın hanının kullanılması örneğinde olduğu gibi tütünün depolanması ve pazarlanması için de bir han kullanılmıştır. Tütün tüccarı Haralambos'un hanı Samsun'da tütün çarşısı inşa edilmeden önce rüsumat emanetinden alınan resmi izinle açılmıştır. Bu izin inhisar maddesi gereğinde Bafra'da tütün ticaretini denetim altında tutmak üzere alınmıştır. Handan bazı dilekçelerde “tütün pazarı” olarak da bahsedilmektedir.²²

Haralambos'un hanı mevcut tütün ambarına ve kasaba merkezine uzak bir mahalde, tüccarın kendi arsası üzerinde kagir ve yirmi odalı olacak şekilde inşa edilmiştir. Burası tütün ticaretinin yürütüldüğü bir pazar yeri olarak kullanılmaktadır. Haralambos mevcut tütün gümrüğünü de kendi hanına taşıyarak tüm tütün ticaretini kendi tekelinde toplamak istemiş ancak bu girişimi devlet tarafından engellenmiştir.²³

¹⁵ BOA, ŞD., 1825-46, H.08.05.1287.

¹⁶ BOA, ŞD., 594-63, H. 13.03.1321 (9 Haziran 1903).

¹⁷ BOA, ŞD., 1825-46, H.08.05.1287.

¹⁸ BOA, BEO., 1516-113631, H. 12.03.1318 (10 Temmuz 1900).

¹⁹ BOA, ŞD., 2949-23, H. 03.02.1309 (8 Eylül 1891).

²⁰ BOA, ŞD., 594-63, H. 13.03.1321.

²¹ BOA, BEO., 1516-113631, H. 12.03.1318.

²² BOA, ŞD., 1825-46, H.08.05.1287.

²³ BOA, A.} MKT.NZD, 295-36, H.16.04.1276

Hanın özelliklerine dair bilgiler buranın bazı fiziki yetersizlikleri olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin hanın mevcut mahsulü almaya yetecek büyüklükte olmadığı, mekansal olarak “gayet dar ve sıkışık” olduğu tüccarlar tarafından ifade edilmektedir. Üretilen tütünlerin tamamının söz konusu hana sığmaması nedeniyle mahsuller samanlık ve ahır gibi uygunsuz yerlerde tutulmaktadır. Dış etkenlerden korumasız bu yerlerde tütünler hava koşullarından etkilenmekte dahası yaşanan hırsızlık olayları tüccarları zarara uğratmaktadır. Ayrıca bazı tüccarların köyleri dolaşarak çiftçilerin ellerinden mallarını düşük ücretlerle toplamaları nedeniyle denetimi sağlanamayan tütün ticareti devleti zarara uğratmaktadır.²⁴

Haralambos kendi hanının tütün depolanması ve ticareti için yeterli büyüklükte olmaması sebebiyle tütün ambarı binasının âtil durumda olduğu zamanlarda etrafının kapatılarak mağaza şeklinde kullanılmasını rüsumat emanetinden talep etmiştir.²⁵ Bu talep Bafra’da toplanan tütünlerin doğrudan pazarlamasını gerçekleştirmek üzere Haralambos’un hanına getirildiklerini ve ambar yerine burada muhafaza edildiklerini göstermesi açısından önemlidir.

c. Tütün Çarşısı:

Tüccarlar dilekçelerinde Samsun’da kurulan ve buraya çokça fayda sağlayan tütün çarşısı gibi bir çarşının Bafra’da da kurulmasını istemektedir. Tütün çarşısı; tütün ambarı, rüsumat dairesi ve çiftçiler için pazar alanından oluşan, tütünün kayıt altına alınması, depolanması, işlenmesi ve ticaretinin yapılması üzerine ayrılan kamusal alanın bir parçasıdır. Basit şekilde buranın tütünün işlendiği ve pazarlandığı mağazalardan oluşması düşünülmektedir.

Bu iş için mutasarrıf Muhlis Efendi’nin bildirdiğine göre önce on sekiz adet mağaza Osman Efendi ve on sekiz adet mağazaysa tüccar tarafından kurulmak suretiyle otuz altı mağazalık bir duhan çarşısının kurulması mahalli tüccarlar tarafından talep edilmiştir. Ancak sonrasında tüccarlarca talep edilen 100 kagir mağazanın kırk tanesinin çarşı içerisinde yer alması planlanmıştır. Tütün çarşısının inşa edilmesi istenen alan, tütün ambarının bitişiğinde bulunan memur odalarının pencere ve kapısının karşısındaki Hayriye tüccarlarından Osman Efendi’nin mağaza inşasına uygun 12260 zira geniş arsasıdır. Burası memleket kalfası Lefter marifetiyle ölçülmüş ve haritaya tanzim olunmuştur. Arsa tütün ambarı ve kasaba merkezi olarak ifade edilen pazar yeri arasında bulunmaktadır.²⁶ Tütün çarşısı için bu yerin talep edilmesinin iki önemli nedeni vardır. İlk olarak Osman Efendi’nin arsası kasaba merkezindeki pazar yerine daha yakındır. İkinci olarak ise arsaya yakın ambar ve etrafındaki boş miri arsaların çarşı yapılması halinde değerlendirilme ve satılabilme imkânı vardır.

Çarşı, mazbatada yer aldığı üzere dört yüz elli zira büyüklüğünde dört tarafı duvarlarla çevrili ve mağazalardan oluşan bir yapıdır. Duvarlar çarşının inhisar ve inzibat altına alınması için gerekli görülmüştür. Mağazaların anahtarları rüsumat idaresi nezdinde durmak kaydıyla kapıları çarşı içerisine açılacaktır. Çarşı duvarlarının dışında kalan Haralambos’un hanı ise çarşı ile doğrudan irtibat kurabilmesi için bir kagir köprüyle çarşıya bağlanacaktır. Böylece eski tütün pazarı da tütün ticaretindeki rolünü sürdürebilecektir. Bununla birlikte yeni yapılacak rüsumat dairesinde rüsumat memurlarının ikamesi için 120 zira yer ayrılmıştır. Rüsumat dairesi eski pazar yeri ve yeni çarşığı denetim altında tutabilecek şekilde Osman Efendi’nin arsası ve Haralambos’un hanının arasında inşa edilecektir. Bu durumda rüsumat dairesinin konumu gereği çarşığı çevreleyen duvarların dışında ancak buraya çok yakın bir şekilde yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Çarşı arsasında buraya açılan mağazalara hizmet edecek çok sayıda yol da tasarlanmıştır. Bunlardan ilki Osman Efendi’nin arsası ve ambar arasında yüz yirmi arşın

²⁴ BOA, ŞD., 1825-46, H.08.05.1287.

²⁵ BOA, ŞD., 1825-46, H.08.05.1287.

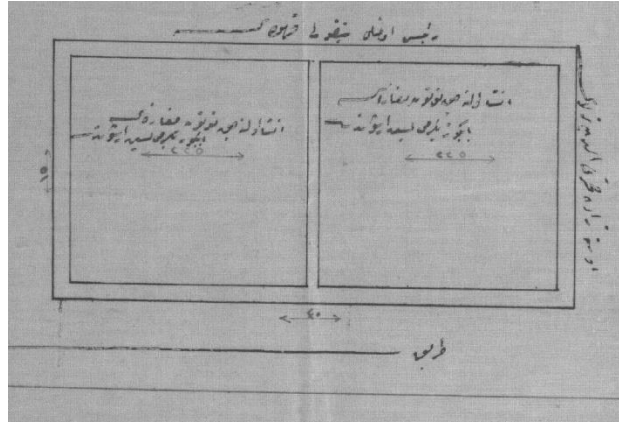
²⁶ BOA, ŞD., 1825-46, H.08.05.1287

uzunluğunda ve on arşın genişliğindedir. Çarşı duvarlarının dışında çiftçilere mahsus bir pazar yeri de ayrılmıştır.²⁷

d. Mağazalar

Tütün mağazaları “tütün yapraklarının kalitelerine göre tasnif edilip balyalandığı yerlerdir”.²⁸ Tütünler pazara çıkmadan önce buralarda cinslerine ayrılmakta, denk bağlatılmakta ve depolanmaktadır. Bu amaçla çok sayıda amele belirli sürelerle istihdam edilmektedir.

Osman Efendi'nin arsası içerisinde farklı mahallerde on, yirmi beş ve on beş mağazalık ticaret birimlerinin yapımına karar verilmiştir. Bu mağazalarda başta tütün olmak üzere diğer eşyalarında satılabileceği belirtilmiştir. Buradaki mağazaların her birinin 120 zira büyüklüğünde olacağı, arsa dışında olan ambarın sol tarafındaki mağazaların ise 125 zira olarak inşa edileceği ifade edilmektedir. Ambar binası içerisinde yapılması düşünülen mağazaların ise, ambarın yirmi dört buçuk göze ayrılarak ortaya çıkarılması planlanmaktadır. Buna göre mağazaların parmaklıklar ile bölünerek ayrılması, mağazalara dışarıdan erişimi sağlayacak ve ambar içerisine de açılacak kapıların yerleştirilmesi ön görülmüştür.²⁹ Diğer taraftan ambarın merkeze uzaklığı nedeniyle burada oluşturulacak mağazaların kiralanmasının güç olduğu rüsumat meclisinde ifade edilmiştir. Tütün mağazalarının yerleşim merkezine olan yakınlığı tütün ticaretinin yürütülmesinde önemli bir etken olmaktadır. Bu nedenle mağazalar kasaba pazarına yakın olan Osman Efendi'nin arsasına yerleştirilmişlerdir.

Şekil 2. İnşa Edilmek Üzere Ruhsat Verilmiş İki Tütün Mağazasının Planları

Kaynak: BOA, BEO 3769-282658, H.17.06.1328/M. 26 Haziran 1910.

2.2. Bafra Tütün Çarşısı Talebinin Kentsel Mekân Niteliği

Bafra tütün çarşısı projesinin mekansal niteliğini ilk belirleyen unsur yer seçim kriteridir. Bu bağlamda çarşının yeri ana ticaret aksları olan Vezirköprü ve Alaçam caddelerinin kesişiminde, kasabanın mevcut pazar yerine de yakın olacak şekilde düşünülmektedir. Böylece Bafra'da yeni bir ticari merkez oluşturulmuştur. Bu durum bölgenin yeni açılacak mağazalar ve depolar aracılığıyla yeni bir rant alanı oluşturmasını da sağlanması açısından önemlidir. Yer seçimini etkileyen diğer bir etken ise rüsumat idaresinin tütün ticaretinin kontrolünü sağlamadaki tercihlerdir. Biçimsel olarak çarşığı şekillendiren unsurlardan biri yeni tütün çarşısı ile birlikte işlevine devam edecek olan eski tütün pazarıdır. Kagir bir köprü ile önündeki sel mecrası geçilerek yeni çarşı duvarlarıyla bitleştirilmesiyle eski ve yeni pazar alanları bir araya getirilmiştir. Buna göre inşa edilecek rüsumat dairesinin eski tütün pazarı (Haralambos'un hanı) ve yeni inşa edilecek çarşının duvarları arasında her iki yeri de kontrol edecek şekilde yerleştirilmesi

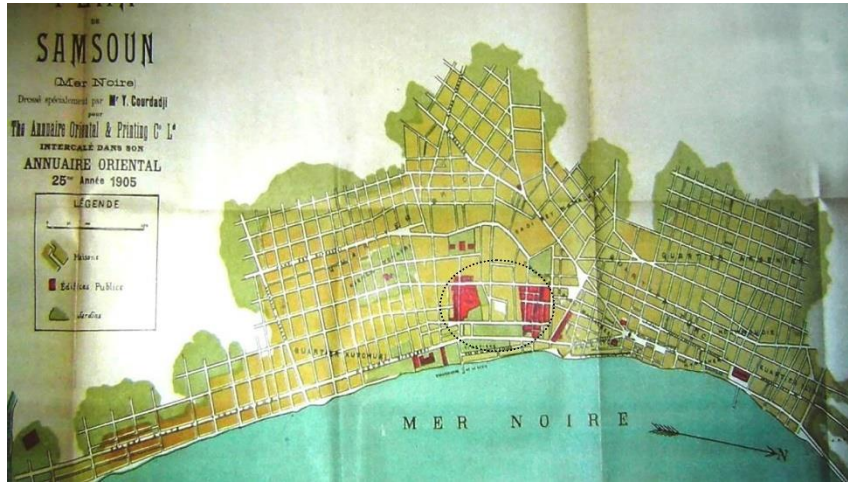
²⁷ BOA, ŞD., 1825-46, H.08.05.1287.

²⁸ Nacar, 2011: 39.

²⁹ BOA, ŞD., 1825-46, H.08.05.1287.

istenmiştir. Bu durum bir bakıma tütün ticaretinde idare mekanlarına olan yakınlığın da önemini göstermesi açısından önemlidir. Benzer şekilde çarşı görevini üstlenecek olan ambarın da idare kontrolünde tutulması açısından bu yerin ticari akslara yakınlığı önemsenmiştir. Tütün ticareti ile şekillenen kasabada, tütün mağaza ve depolarının yoğun olduğu bölgede mekansal olarak değişimden de söz edilebilmektedir. Salnameye göre kasaba merkezindeki çarşı başlarından Alaçam ve Vezirköprü yolları üzerinde (günümüzde Hükümet ve Tekel Caddeleri) on bin metreden fazla bir kaldırım inşa edilmiş, kasaba merkezindeki yolların her iki tarafına kavak ve çınar ağaçları dikilmiştir.³⁰

Diğer taraftan Samsun tütün çarşısı bir anlamda geleneksel kent merkezinin uzağında limana erişimi nispeten daha kolay olan kentin doğusunda yerleşilmiştir. Daha sonra inşa edilecek tütün fabrikası da kentin doğusunda konumlandırılmıştır. Bu durum Samsun'da tütün üretim merkezi niteliğinde olan Bafra ve Alaçam yönüne doğru değil de tam aksi yönde bir gelişim aksı oluşturulmuş olduğunu ortaya koymaktadır. Bafra'dan merkez ilçeye tütün teminiyse limanlar aracılığıyla deniz yoluyla ve Bafra yolu üzerindeki bataklıkların kurutulmasıyla sürdürülmüştür (Erler ve Edinsel, 2011, 238).³¹

Şekil 3. Samsun Tütün Çarşısı ve Tütün Fabrikasının Yeri (1905)

Kaynak: SALT, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93726>, Erişim:21.06.2021. İşaretleme yerine yazara aittir.

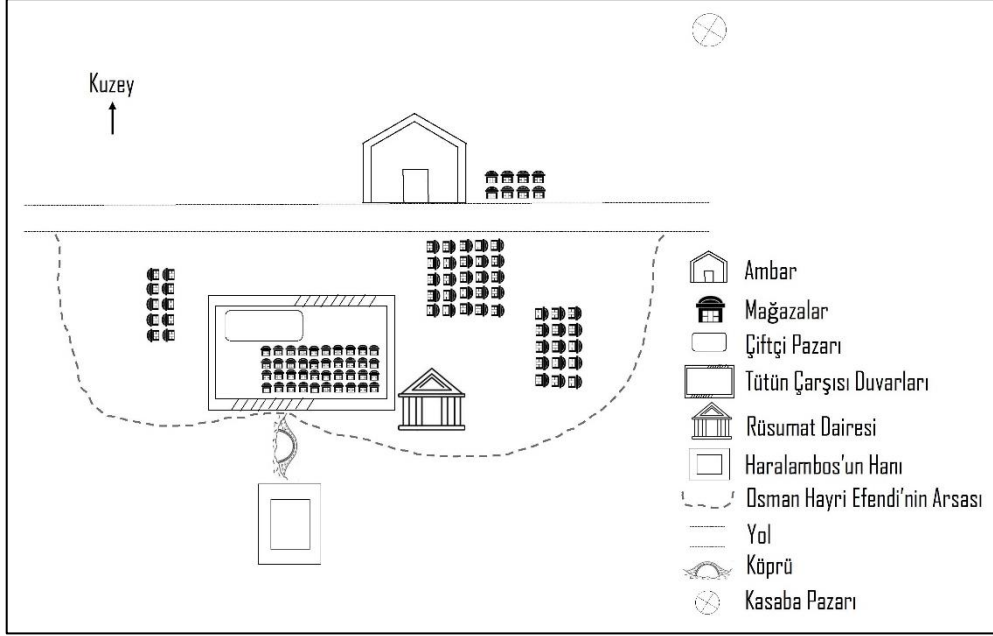
Mekansal organizasyon açısından Bafra Tütün çarşısı merkezdeki tütün çarşısıyla benzerlikler göstermektedir. Merkezinde duvarlarla çevrilen ve kırk mağazalı çiftçiler için pazar mahallinin olduğu tütün çarşısı; ambar, mağazalar, rüsumat dairesi ve eski pazar yerinden (Haralambos'un hanı) oluşmaktadır (Şekil 4). Duvar içerisindeki çiftçilere özel pazarda merkez tütün çarşısında olduğu gibi tütünler satılmakta ve etrafındaki mağazalarda çeşitli işlemlere tabi tutulmaktadır. Ambar birimi merkezde olduğunun aksine mağazalara bölünerek kiralanacak olması nedeniyle tütünün kısmen depolandığı ve işlendiği bir yere dönüşmüştür. Merkez tütün çarşısında ise ambar tütünün istiflenip depolandığı bir birim olarak yer almaktadır. Tütünün depolandığı ambarların genellikle limanlara yakın şehirlerin sahil şeridinde bulunduğu düşünüldüğünde³², Bafra'da daha çok tütünün işlenmesine yönelik bir çabanın olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan mağazalar tütün çarşısı içerisinde olduğu gibi çarşı duvarları dışarısında da bulunmaktadır. Bafra'da çarşı duvarı içinde kırk, dışındaysa elli mağaza bulunurken Samsun'da çarşı duvarları içerisinde yaklaşık altmış kadar mağaza bulunmaktadır. Mağaza sayısındaki çokluk, henüz bu dönemde Osmanlı'nın sanayileşmede Lonca sistemini

³⁰ Emiroğlu, a.g.e., s.335-337.

³¹ Erler ve Edinsel, 2011: 238.

³² Yılğür, 2020: 67.

sürdürmesinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Bu sistemde daha az sermayeyle küçük ve daha çok sayıda dükkânda üretim gerçekleştirilmektedir.³³

Şekil 4. İnşa Edilmesi Planlanan Tütün Çarşısı Kompleksinin Tasviri

Kaynak: BOA, ŞD., 1825-46, H.08.05.1287'e Göre Yazar Tarafından Üretilmiştir.

Geleneksel kentte yeni kentsel fonksiyonların görülmesi burada gerçekleştirilen tütün ticareti ile yakından ilgilidir. Örneğin bu dönemde yeni bir kentsel işlev olan oteller ve bankalar bu merkez çarşı etrafında toplanmış ve hatta dönemin yeni eğlence aracı olan ilk tiyatro binası (Nemlizade tiyatrosu) çarşı duvarlarının karşısında yer edinmiştir. Bunun yanında çok sayıda konsolosluk yapısı bu dönemde yine kent içerisinde yer almıştır. Benzer şekilde Bafra'da çarşının inşa edilmesi planlanan alan etrafında bazı kullanım farklılıkları dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki 20. Yüzyıl başlarında tütün deposu olarak kullanılacak yapının hemen yanında yer alan otel ve postahane birimleridir. Bunun yanında salnamede iki yüz büyük ve küçük dükkanla birlikte bir de tiyatro binası inşa edildiği ifade edilmektedir.³⁴ Bu değişimler tütün çarşısı tasarısı ile değişen ticari ilişkilerle birlikte sosyokültürel olarak da kentlerin bu dönemde değişim geçirdiklerini ortaya koymaktadır.

2.3. Bafra Tütün Çarşısının İzi

Bafra'da Samsun merkezinde olduğu gibi bir tütün çarşısı inşa edilmesine yönelik tüccarların talepleri rüsumat meclisinde çokça tartışılmış, yetkililerce yerinde incelemelerde bulunulmuş ve görüşler üst makamlara bildirilmiştir. Ancak tütün çarşısı bir nedenle uygulamaya geçirilememiştir. Bununla birlikte tütün ticareti sürdürülmüş, tütün mağazaları ve depolar inşa edilmiştir. Hatta Samsun'da inşa edilen "Gureba Hastanesi" örneğinde olduğu gibi kamusal yapıların inşasında Bafra'da bulunan tütün denklelerinden vergi alınmasına uzun yıllar devam edilmiştir.³⁵ 1881 tarihinden itibaren tütün idaresine hâkim olan Reji şirketi Bafra'da da etkili olmuştur (Şekil 5). 1927 tarihli ticaret rehberinde merkezi İstanbul'da olan Duhan Osmanlı anonim şirketinin bir bayisinin de Bafra'da bulunduğu bildirilmektedir.³⁶

³³ Yollacı, 1998: 85.

³⁴ Emiroğlu, a.g.e., s.335-337.

³⁵ BOA, DH.İD., 31-17, H.10.02.1330 (30 Ocak 1912).

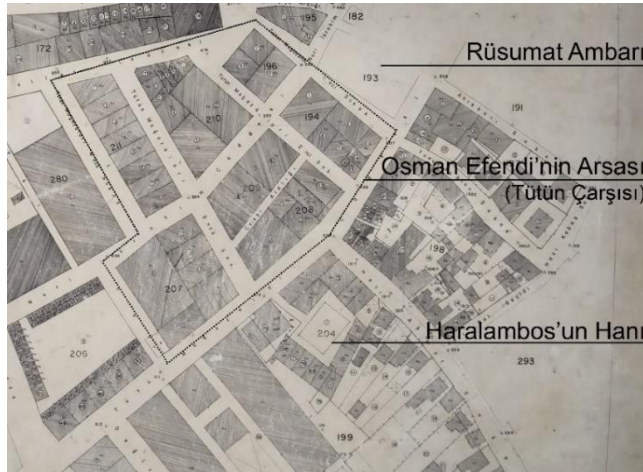
³⁶ Şahin ve Yalçın, 2017: 73.

Şekil 5. 19.Yüzyıl Sonu Tekel Caddesi (Vezirköprü Caddesi)

Kaynak: Erkalkan, 2019: 255.

Bafra'daki en erken halihazır haritalarından biri olan 1970 halihazırından 19. yüzyılda kararlaştırılan tütün çarşısının kentsel mekânın gelişimine etkisi takip edilebilmektedir (Şekil 6). Çarşı biriminin ana unsurlarından rüsumat dairesinin ve Haralambos'un Hanı'nın günümüze değin ulaşan izleri yer tespitinde nirengi noktalarını oluşturmaktadır. Rüsumat dairesi, Hacı Nabi mahallesinde daha önce tütün hanı olarak kullanılan ve içerisinde bir tütün gümrüğünün bulunduğu ifade edilen bugünkü Nuri İbrahim Paşa Camisinin olduğu alan üzerindedir.³⁷ Haralambos'un Hanı ise tapu kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla etrafı mağazalarla çevrili bir avlu içerisindedir. Bu konuda 1943 tarihine ait Bafra Sesi Gazetesinde buradan etrafı mağazalarla çevrili yıkık bir han olarak bahsedilmektedir.³⁸ Günümüzde bu alanda sadece hanın yığma biçiminde inşa edilmiş bir duvarı ve bir de kemer kalıntısı bulunmaktadır (Şekil 7). Osman Efendi'nin arsası ise dava metninde de ifade edildiği üzere ambarın güneyindeki büyükçe alandır. Tüm bu bilgiler günümüzde "Tütün Mağazaları" ismiyle sıralı beş ayrı sokağı kapsayan ve yakın bir zamana kadar tütün mağazası ve depolarının üzerinde bulunduğu alanı işaret etmektedir. Burası 1965 tarihli imar durum raporunda tütün mağaza ve depolarının yoğun olduğu bir bölge olarak ifade edilmiştir (Şekil 8).

Şekil 6. Tütün Çarşısının 1970 İmar Planı Üzerinde Yaklaşık Gösterimi

Kaynak: Bafra Tapu ve Kadastro Müdürlüğü Arşivi. İşaretleme ve Notlar Yazara Aittir.

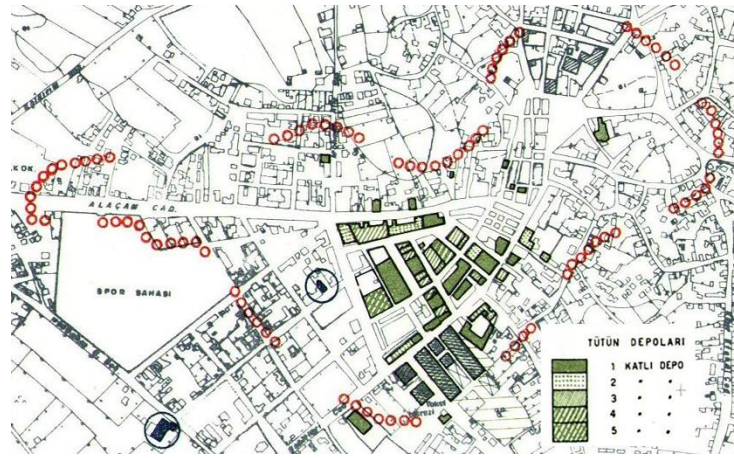
³⁷ Öztürk, 2019: 143.

³⁸ "Bafra Sulh Hukuk Amirliğinden", *Bafrasesi* 6(259), 27 Kanunisanı 1943: 2.

Şekil 7. Haralambos'un Hanından Kalan Duvar Kalıntıları

Kaynak: Kişisel Arşiv, 2023.

Şekil 8. 1965 Yılında Bafra'da Tütün Depoları

Kaynak: Bafra: İmar Planına Esas Olacak Ön Çalışma (Analitik Etüdler), 1965/1966: 57

Günümüzde çalışmada Osman Efendi'nin arsası olarak tespit edilen bölge koruma kurulu tarafından kentsel sit alanı olarak belirlenmiştir. Buna göre alanda altı sivil ve iki de anıtsal tescilli yapı kalmaktadır. Bu yapıların hangi işlevle kullanıldığına dair yapılan araştırmada Bafra'da imar durumu hakkındaki ilk kaynaklardan biri olan 1965 yılı imar durum raporuna başvurulmuştur.³⁹ Raporda arazi kullanımına dair yer alan bilgiler ve Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri bir araya getirilerek Osman Efendi'nin çalışmada tespit edilen arsa sınırları içerisinde yer alan altı sivil tescilli yapının hepsi kısmen ve tamamıyla tütün deposu olarak kullanılmakta olduğu açığa çıkarılmıştır. İki adet anıtsal tescilli yapıardan ise biri postane ve tütüncüler derneği olarak diğeri ise otel işleviyle kullanılmıştır. Bu iki yapı, tütün çarşısının içerisinde yer alması nedeniyle dikkate değer bulunmuş ve tütün ticaretiyle değişen kentsel fonksiyonların ortaya koyması açısından çalışmaya dahil edilmişlerdir. Bu bağlamda söz konusu yapıardan üçü Tekel Caddesi üzerinde, dördü Tütün Mağazaları 3. sokakta ve biri de Nuri İbrahim Caddesi'nde yer almaktadır (Şekil 9). Bu yapıların cephe ve yapım sistemleri bakımından özellikleri şu şekildedir:

³⁹ Bafra: İmar Planına Esas Olacak Ön Çalışma (Analitik Etüdler), 1965/1966.

Şekil 9. Kentsel Sit Alanı Halihazır Üzerinde Osman Efendi'nin Arsasında Tütün Mağazası ve Deposu Olarak Kullanılmış Olan Anıtsal ve Sivil Mimari Tescilli Yapılar

Kaynak: Bafra İmar Müdürlüğü, 2020. Halihazır üzerinde işaretlemeler ve notlar yazara aittir.

Yapı 1: Üç cephesi olan yapı üç katlı ve kagirdir. Katlar arasında taş silmeler bulunmaktadır. Nuri İbrahim Caddesi'ne bakan cephesinde her iki katta da hizalı altı dikdörtgen söveli pencere bulunmaktadır. Diğer cephelerde üçer pencere ve birinci kattan çatıya uzanan bir baca yeri vardır. Yapının zemin katı tadilatla değiştirilmiştir.

Yapı 2: Tütün Mağazaları 1. Sokak ve Tütün Mağazaları 5. Sokak'ın kesişimindeki yapı üç katlıdır. Birinci katta her iki cephesinde dikdörtgen söveli üç pencere bulunmaktadır. Yapının ikinci katında doğuya bakan cephesinde iki dikdörtgen pencere ve aralarında balkona açılan bir kapı bulunmaktadır. Balkon altında iki payanda yer almaktadır. Katlar arasında silmeler ve cephe köşelerinde taş bezemeler bulunmaktadır. Giriş katı özelliklerini kaybetmekle birlikte yapı batı cephesiyle bitişik nizam şeklinde inşa edilmiştir. Kıрма çatılı ve saçaklıdır.

Yapı 3: Üç katlı yapı, büyüklük ve form bakımından yapı 2'nin bitişik nizamında bulunup bitişik bir pozisyon alır. Bu iki yapının birleşiminde taş bezemeler bulunmaktadır. Kuzey cephesinde birinci ve ikinci katta üç taraftan söveli ve kepenkli üçer dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Katlar arasında taş silme yerleştirilmiş ve yapının köşeleri de taş bezemelerle donatılmıştır. Yapının birinci katında yer alan balkon batı ve güney cephesini boydan boya dolanmaktadır. Ayrıca güney cephesinin ikinci katında yer alan iki dikdörtgen pencerenin arasında bir dikdörtgen söveli kapı açıklığı ve balkon yerleştirilmiştir. Balkon çıkması altında kıvrımlı bir payanda vardır. Yapı kırma çatılı ve saçaklıdır. Zemin kat tadilat ile değiştirilmiştir ancak ikinci ve üçüncü katlarda iç mekânda ahşap kolonlar ve ahşap tavan döşemesi korunmuştur.

Yapı 4: Dört katlı olan yapıda birinci ve ikinci katta dörder dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Beşik çatılı olan yapının üçüncü kat pencereleri iki adettir. Günümüzde pencereler etrafına ve çatı saçığının altına modern söveler yerleştirilmiş, yapının iç mekânı tamamıyla değiştirilmiştir.

Yapı 5: Üç katlı olan kagir yapı planda dikdörtgen biçimlidir. Batı cephesinde altı ve güney cephesindeyse beş adet dikdörtgen söveli pencere bulunmaktadır. Katlar arasında silmeler vardır. Yapının güneye bakan birinci katında yapıyı ortalayacak şekilde bir kapı yer almaktadır. Bu kapıdan hareketle burada daha önce bir balkon çıkması olabileceği düşünülmektedir. Beşik çatılı olan yapı saçaklıdır. Zemin katı tamamıyla değiştirilmiştir.

Yapı 6: Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (KTVKK) arşivine göre üç katlı yapının birinci katı yığma tuğla, ikinci ve üçüncü katlarıysa bağdadi tekniğiyle inşa edilmiştir. Birinci

ve ikinci katlarda yer alan cumba iki konsol ile taşınmaktadır. Birinci kattaki cumbanın her iki yanında ikişer dikdörtgen pencere bulunmaktadır. İkinci katta ise birer kapının açıldığı balkon yer almaktadır. Katlar arasında silmeler olmakla birlikte pencere pervazlarında kabartmalar bulunmaktadır. Yapı beşik çatılı ve saçaklıdır.

Yapı 7: KTVKK arşivine göre dış duvarı yığma tuğla ve iç bölmeleriye bağdadi olarak inşa edilen yapı bahçe içerisinde. Dört katlı olan yapının birinci katında sekiz tane söveli ve dikdörtgen alınlıklı pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin her birinin önünde birer Fransız tipi balkon bulunmaktadır. Bu katın ortasında söveli olmayan bir pencere yerleştirilmiştir. İkinci katta ortada yer alan kemerli ve söveli balkon kapısının her iki yanında hizalı şekilde dörder adet kemerli pencere yer almaktadır. Bu pencerelerin üç tarafında yer alan sövelerde tepedeki kilit taşı özellikle vurgulanarak kabartılmıştır. Bu katta bulunan balkon birinci kattan farklı olarak sadece ortadaki kemerli kapı ve iki yanındaki birer pencereyi kapsayacak büyüklüktedir. Balkon çıkmasının altında dört adet payanda bulunmaktadır. Üçüncü kattaysa ortada küçük bir balkona açılan bir kemerli kapı ve her iki yanında ikişer kemerli ve söveli pencereler yer almaktadır. Balkon çıkmasının altında iki adet payanda bulunmaktadır. Beşik çatıdan dolayı yapının köşelerine yakın pencereleri her iki tarafta simetrik olacak şekilde dairesel inşa edilmiştir. Yapının giriş katının ortasında daha önce ana giriş olduğu düşünülen dikdörtgen bir kapı ve üzerinde aynı formda küçük bir ışıklık bulunmaktadır. Bu kapının her iki yanında hizalı aralıklarla yerleştirilmiş taş bezemeler yer almaktadır. Katlar arasında silmeler yerleştirilmiştir. Yapının doğuya bakan cephesi ise ön cephesine göre daha sade tasarlanmıştır. Bu kısımda birinci katta dikdörtgen ve ikinci katta ise kemerli beş pencere bulunmaktadır. Yapının sadece güney köşesinde taş bezemeler vardır. Daha önce tütün mağazası olarak kullanıldığı düşünülen yapının 1965 imar durum raporunda postane olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰ Sonrasında sırasıyla müze ve maliye dairesi olarak kullanılmıştır.

Yapı 8: Tekel Caddesi üzerinde yığma tekniğiyle inşa edilmiş yapı üç katlıdır. Ön cephesinde birinci katta balkona açılan dikdörtgen bir kapı ve her iki yanında ikişer söveli dikdörtgen pencere bulunmaktadır. İkinci katta pencerelerin, kapıların ve balkonun düzeni birinci katla aynıdır. Yalnızca bu katta pencere ve kapı formu kemerli tasarlanmıştır. Çatı katındaysa dört basık dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Her iki katta da balkon çıkması altında iki adet payanda mevcuttur. Katlar arasında taş silmeler ve köşelerde taş bezemeler yer almaktadır. Yapının batıya bakan cephesinde ikinci katta ön cephedeki kemerli pencere formu sürdürülmüştür. Pencerelerin üzerlerinde kilit taşı biçiminde bir kabartma yapılarak bu kısım ön plana çıkarılmıştır. Yapının arka cephesi ise çatı kısmında bulunan kepenkli iki basık dikdörtgen pencere haricinde sağır bırakılmıştır.

Sonuç

19. yüzyılda Osmanlı dünya ekonomisine eklenebilmek üzere tütünü ticari bir araç olarak kullanılmıştır. Tütün ticaretinin daha sağlıklı ve kontrol altında yürütülmesi amacıyla kentsel mekânı düzenleyen bazı uygulamalar bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Tütüne özel çarşı ve pazarların kurulması bu kentsel uygulamalardan biridir. Özellikle tütün ticaretinin yoğun görüldüğü liman kentlerindeki bu düzenlemeler, yerleşimlerin mekansal örgütlenmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda ticari odaklı yeni kentsel merkezler oluşmuş ve kentlerin gelişim biçimleri bu yeni merkezlere kaymıştır. Diğer taraftan bu ticari merkezler etrafında geleneksel kentten farklı yeni kentsel işlevler oluşmuştur.

Bu bağlamda bir liman kenti olan Samsun'da da bir tütün çarşısı kurulmuştur. Çarşının tütün ticaretinde sağladığı faydalar kısa zamanda fark edilmiş ve yerel tütün tüccarları tarafından Bafra'da da kurulması talep edilmiştir. Bafra'da tütün ticaretiyle uğraşan tüccarlar çarşının

⁴⁰ Bafra: İmar Planına Esas Olacak Ön Çalışma (Analitik Etüdler), 1965/1966: 51.

kendi imtiyazlarında kurulması için kendi arsalarını bağışlama vaadinde bulunarak çeşitli önerilerde bulunmuşlardır.

Bafra'da bir tütün çarşısı inşa edilmesine yönelik bu talep başta rüsumat dairesi olmak üzere gerekli mecralarca incelenmiş olmasına rağmen bir nedenle hayata geçirilememiştir. Ancak çarşının inşasına dair talepleri ve değerlendirmeleri içeren belgeler, tütün çarşısının niteliğine dair önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bulgusu, Bafra'da inşa edilmesi önerilen tütün çarşısının Samsun merkez kasabadaki tütün çarşısıyla mekansal örgütlenme açısından benzerliğidir. Pazar, rüsumat dairesi, ambar ve mağazalardan oluşması tasarlanan Bafra tütün çarşısı merkez çarşıdaki gibi yüksek duvarlarla çevrilerek koruma altına alınacaktır. Eski tütün pazarının da bu komplekse köprü ile bağlanarak dahil edilmesi ve rüsumat dairesinin bu iki yer arasında inşa edilmesi tasarlanan tütün çarşısının merkez kasabadan çok daha büyük olacağı yönünde fikir uyandırmaktadır. Bunun yanında merkezde çarşı için limana yakın bir mahalde ve ulaşım yollarının kesişiminde yer seçildiği gibi Bafra'da da kasaba merkezine yakın Alaçam ve Vezirköprü yollarının kesişiminde çarşı tasarlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bulgusu, Bafra'da tütün çarşısının inşa edilememesine rağmen yerleşimin biçimsel ve işlevsel dönüşümünde önemli bir rol oynadığıdır. Günümüzde Tütün Mağazaları Sokak olarak adlandırılan ve beş ayrı sokaktan oluşan bölgenin Osman Efendi tarafından tütün çarşısı için ayrılan arsa olduğu çalışmada tespit edilmiştir. Bu alanda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok sayıda tütün mağazası ve deposu faaliyet göstermiştir. Bu durum yerleşimde geleneksel kent merkezinin yanı sıra tütün ticaretinin yoğun yapıldığı ticari bir merkezin de oluşmasını sağlamıştır. Alanda tütün ticareti ekseninde geleneksel işlevleri aşan yapı çeşitleri de ortaya çıkmıştır. Alandaki postane ve otel kullanımları bu yeni kentsel işlevlere örnektir.

Çalışmanın son bulgusu çalışmada tütün ticareti için kullanıldığı tespit edilen yapıların cephe ve yapı sistemlerinin bazı karakteristik özellikler barındırdığıdır. Buna göre dönemin inşa şartlarına uygun olarak yapılar genellikle yığma ve bağdadi tekniği kullanılarak inşa edilmiştir. Genellikle iki veya üç katlı olan yapıların, cephelerinde özgün dikdörtgen pencereler yerleştirilmiştir. Bunun yanında bazı yapılarda payandalarla desteklenen balkonlara da yer verilmiştir. Bu yapılardan çoğunun zemin katlı kısmen veya tamamen değiştirilmiş ve üst katları atıl halde bulunmaktadır. Bununla birlikte çalışmada bahsedilen han yapısı örneğinde olduğu gibi pek çok yapı yok olmuştur.

Sonuç olarak çalışma Bafra tütün çarşısının mekansal tarihini ve kent ile etkileşimini ortaya koyarken çalışmada tespit edilen yapıların restorasyonlarının yapılarak korunmaları kültürel mirasın geleceğe aktarılması açısından elzemdir.

KAYNAKÇA

Gazete ve Arşivler

“Bafra Sulh Hukuk Amirliğinden”, *Bafrasesi* 6(259), (27 Kanunisanı 1943).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

SALT, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93726>, Erişim:21.06.2021.

SALT. Tütün bölgelerine ait özel haritalar: Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan (1/500000). Erişim: 03.08. 2023 <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/109049>

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akar, Tuba (2009), “Osmanlı Kentlerinde Ticari Mekanlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekanları Literatür Değerlendirmesi” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* c.7 (13), s. 267-292.

Aygün, Necmettin (2020), "Trabzon'da Tütün Tüccarı 1827-1828", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* (28), s.317-340.

Bafra: İmar Planına Esas Olacak Ön Çalışma (Analitik Etüdlr) (1965/1966), İller Bankası Şehircilik İşleri Müdürlüğü.

Dığıroğlu, Filiz (2007), *Memalik-İ Osmaniye Duhanlari Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi (1883-1914)*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

_____ (2011), "Samsun Duhan Çarşısı'ndan Merkez Tütün Borsası'na", *Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armađan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoroması*, (Ed.) Ertuđrul Tokdemir, Öner Günçavdı, 95-113, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Düzenli, Evrim (2022), "Samsun'da Kaybolmaya Yüz Tutan Duhan Çarşısının İzinde", *Yapı Dergisi* (480), s.56-61.

Emiroğlu, Kudret (Haz.) (2008), *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904*, Ankara: Trabzon ili ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

Erkalkan, Zarife (2019), Samsun İli Bafra İlçesi Sivil Mimarlık Örneklerinin İncelenmesi, Koruma Sorunlarının Belirlenmesi ve Koruma Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Restorasyon Anabilim Dalı, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Erler, M. Yavuz, Edinsel, Kerim (2011). Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 18(4). 230-247.

Nacar, Can (2011), "Tütün İşçileri, Tüccarlar ve Kırık Camlar: 1905 Kavala Grevi" *Toplumsal Tarih Dergisi* (213), s.38-42.

Öztürk, Ayşe (2019), Bafra'nın Kültür Tarihi ve Türkler, Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Şahin, Bilgehan, Yalçın, Ercan (Haz.) (2017), *Samsun Ticaret Rehberi 1339/1923*. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı.

Serbestoğlu, İbrahim, *Tanzimat, Teftiş ve Canik Sancağında Modernleşme*, Ankara: Gece Akademi, 2019.

Tekeli, İlhan (2011a), *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

_____ (2011b), *Türkiye'nin Kent Planlama ve Kent Araştırmaları Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Uzuneminođlu, Hamza (1993), "Şehirlerin Alan Bakiminden Gelişmesi ve Samsun Örneği", *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 8 (1). s.273-290.

Yılgür, Egemen (2020), *Tütüncülerin Tarihi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri.

Yılmaz, Cevdet (2007), *Bafra Ovasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Samsun: Kızılırmak Ofset Matbaacılık Tesisleri.

Yollacı, M. Emin (1998), *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından Haziran ve Aralık aylarında yılda iki sayı olarak yayımlanan açık erişimli bir dergidir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadıyla birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini ve telefon numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.

Yazarlara Yönerge

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğeri özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Makalelerde Türkçe ve İngilizce özetlere yer verilmelidir.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

Makale sonunda araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı, Çatışma Beyanı ve varsa Destek ve Teşekkür Beyanına yer verilmelidir.

B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi**• Tek Yazarlı Kitaplar**

Kaynakça: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 127.

Kaynakça: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dipnot: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Kaynakça: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dipnot: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm

Kaynakça: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

Dipnot: Ágoston, 2017: 152-153.

Kaynakça: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Dipnot: Köse, 2007: 99-100.

• Tez

Kaynakça: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnot: Taylan, 2003: 25.

Kaynakça: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dipnot: Ada, 2011: 35.

• Makale

Kaynakça: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Dipnot: Toksoy, 2007: 142.

Kaynakça: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Dipnot: Seyhan, 2000: 242-243.

• Kongre/Sempozyum/Bildiri

Kaynakça: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Dipnot: Demir, 2009: 75-77.

Kaynakça: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Dipnot: Özsait, 2000: 38.

Kaynakça: Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Dipnot: Cunbur, 1995: 46.

• **Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf**

Kaynakça: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Kaynakça: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Dipnot: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Çevirisi Yapılmış Yayınlar**

Kaynakça: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

• **Gazete**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Ansiklopedi Maddesi**

Kaynakça: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Dipnot: Kallek, 2007: 340.

Elektronik Kaynaklar

• **İnternette Yayınlanan Dergide Makale**

Kaynakça: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Kaynakça: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603. http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Dipnot: Polat, 2014: 566.

• **Yazarı Belli Olmayan Makale**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

• Sözlü Kaynak

Kaynakça: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Dipnot: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film ya da Belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Colombia Pictures

• Arşiv Belgesi

Kaynakça: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Kaynakça: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Kaynakça: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Dipnot: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Kaynakça: The National Archives, Foreign Office

Dipnot: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Kaynakça: TBMM Zabıt Ceridesi

Dipnot: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Etik Kurallara Uygunluk

- Yayınlanmak üzere KAREN'e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
- Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.
- Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.
- "Etik Kurul Kararı" gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

GUIDELINE OF THE KAREN

The Journal of the Institute of Black Sea Studies (KAREN) is an open access journal publishes scientific studies twice a year, in June and December.

The publishing language of KAREN is Turkish and English.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses and phone numbers during submission.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board. Then the papers are evaluated by at least two independent referees selected by the recommendations of the Editorial Board. The name of the author is not notified to the referees and the name of the referee is not notified to the authors.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Journal of Institute of Black Sea Studies. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

Article Processing Charges (APC)

KAREN **do not charge authors** an APC.

Instruction for Authors

A. Writing Rules and Principles

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. Articles must include Turkish and English abstracts.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

At the end of the article; "Contribution Rate Statement by Researchers", "Conflict Statement" and "Support and Acknowledgment Statement" if exists, should be included.

B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography**• Book by a Single Author**

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 127.

Bibliography: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

• Book by two or More Authors.

Bibliography: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Footnote: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Bibliography: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Footnote: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Chapter Book/Chapter in an Edited Work

Bibliography: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147-168.

Footnote: Ágoston, 2017: 152-153.

Bibliography: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Footnote: Köse, 2007: 99-100.

• Thesis/Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Unpublished Master's Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Footnote: Taylan, 2003: 25.

Bibliography: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Footnote: Ada, 2011: 35.

• Article

Bibliography: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Footnote: Toksoy, 2007: 142.

Bibliography: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Footnote: Seyhan, 2000: 242-243.

• Conference Paper/Congress/Symposium (Published)

Bibliography: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Footnote: Demir, 2009: 75-77.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Footnote: Özsait, 2000: 38.

Bibliography: Cunbur, Müjgân (1995), “Klâsik Edebiyatımızda Nevruz”, *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Footnote: Cunbur, 1995: 46.

• **Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year**

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Footnote: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Translated Works**

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

• **Newspapers /News**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başçı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Encyclopedia article**

Bibliography: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Footnote: Kallek, 2007: 340.

Electronic Sources

• **Journal Article Published on the Internet**

Bibliography: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Footnote: Polat, 2014: 566.

• **Author Indefinite Article**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Article without author and date**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

Oral Source

Bibliography: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Footnote: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film or Documentary

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Columbia Pictures

• Archives

Bibliography: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Footnote: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Bibliography: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Footnote: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Bibliography: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Footnote: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Bibliography: The National Archives, Foreign Office

Footnote: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Bibliography: TBMM Zabıt Ceridesi

Footnote: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.
- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.

KAREN

Yıl/Year: 2024 Cilt/Volume: 10 Sayı/Number: 21

- 1 Russia-China Rivalry in Central Asia and the Shanghai Cooperation Organisation (SCO)
- 13 Rize ve Trabzon'un Boşanma Oranlarının Karşılaştırılması
- 27 Ethnocultural Identity in the Absence of Ethnolinguistic Vitality: A Study of Hemshin Heritage Communities in Turkey's Eastern Black Sea Region
- 39 6. Yüzyıl Bizans-Sasani Savaşlarına Alan ve Hun Savaşçılarının Katılımı: Lazika Savaşı (541-562) Örneği
- 51 Arap Yarımadası'nın Güneyinde Bir Hâkimiyet Mücadelesi: 1934 Hicaz-Yemen Harbi
- 77 Evaluation of User-Building Interaction in Refunctioned Traditional Houses Through Online Comments: Trabzon Ortamahalle Example
- 95 Kırdada Sıra Dışı Bir Yapı: Baksı Müzesi
- 105 Kırsal Ev Girişlerinin Sürmene-Gültepe Köyü Örneğinde Değerlendirilmesi
- 127 İki Tüccar Bir Çarşı: Bafra Tütün Çarşısının Mekansal Tarihi